

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Навчальний посібник для слухачів заочної форми навчання

Харків

Видавництво

Харківського національного університету внутрішніх справ

2016

УДК 330(075.8)
ББК 65я 73
О-75

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. К.І. Швабій
д-р екон. наук, проф. В.Ю. Прокопенко

Рекомендовано до видання вченою радою ХНУВС,
протокол № 2 від 16.02.2016 р.

Павленко Н.В. Основи економічної теорії [Текст] : навч. посібник
О-75 для слухачів заочної форми навчання/ Н.В. Павленко ; Харківський
нац. ун-т внутрішніх справ. – Х. : ХНУВС, 2016. – 150 с.

ISBN

Навчальний посібник містить базові теми, які традиційно розглядаються в дисципліні «Основи економічної теорії». Крім того, в кожній темі розглядаються питання, що мають професійну спрямованість і пов'язані з аналізом тіньової економічної діяльності та економічних злочинів. Наряду з теоретичним матеріалом посібник містить методичну частину (питання для самоконтролю, теми рефератів та контрольних робіт, тестові завдання, словник, список літератури).

Для слухачів заочної форми навчання ВНЗ системи МВС, курсантів, студентів юридичних ВНЗ та всіх, хто цікавиться економіко-правовими проблемами.

УДК 330(075.8)
ББК 65я 73

©Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2016
© Павленко Н.В., 2016

ISBN

Зміст

Вступ.....	5
Тема 1. Предмет економічної теорії. Економічні системи.....	7
1.1. Об'єкт та предмет економічної теорії.....	7
1.2. Економічні системи: сутність, типи, еволюція.....	9
1.3. Місце відносин власності в економічній системі.....	10
1.4. Тіньова складова економічної системи.....	14
Тема 2. Загальні основи суспільного виробництва.....	22
2.1. Сутність і фактори суспільного виробництва.....	22
2.2. Відтворення суспільного виробництва: результат та ефективність.....	26
2.3. Форми суспільного виробництва. Товар і його властивості.....	29
2.4. Гроші та їх функції.....	31
Тема 3. Ринок та механізм його функціонування.....	40
3.1. Сутність і функції ринку.....	40
3.2. Структура та механізм функціонування ринку.....	42
3.3. Конкуренція і монополія.....	47
Тема 4. Підприємство як суб'єкт економічної діяльності.....	54
4.1. Сутність, функції та капітал підприємства.....	54
4.2. Витрати, доходи і прибуток підприємства.....	57
4.3. Сутність, функції і структура ціни.....	62
4.4. Трансакційні витрати: сутність, структура та вплив на діяльність підприємства.....	64
Тема 5. Національна економіка.....	71
5.1. Ознаки, структура та показники національної економіки.....	71
5.2. Розподіл ВВП. Види доходів в ринковій економіці.....	75
5.3. Економічне зростання.....	79
5.4. Економічний цикл.....	82
Тема 6. Макроекономічна рівновага і нестабільність.....	90
6.1. Макроекономічна рівновага.....	90

6.2. Інфляція: сутність, види, наслідки.....	93
6.3. Безробіття: сутність, види, наслідки.....	96
Тема 7. Фінансово-кредитна система економіки.....	103
7.1. Фінансова система економіки.....	103
7.2. Бюджетна система України.....	106
7.3. Податкова система України.....	109
7.4. Кредитно-банківська система.....	113
Словник.....	126
Програма нормативної навчальної дисципліни «Основи економічної теорії».....	143
Список рекомендованої літератури.....	145

Вступ

Реформування правоохоронної системи висуває нові вимоги до підготовки фахівців. Важливою складовою цієї підготовки залишається економічний напрямок. В умовах високого рівня тінізації та криміналізації економіки потрібні спеціалісти, здатні за допомогою своїх професійних якостей та знань захистити будь-якого суб'єкта економічної діяльності, що цього потребує, від протиправних посягань в економічній сфері і таким чином оздоровити національну економіку. Саме на вирішення цього завдання спрямовано вивчення дисципліни «Основи економічної теорії».

Запропонований навчальний посібник містить теми, які традиційно розглядаються в дисципліні «Основи економічної теорії». Опанування цих тем дає базові економічні знання для подальшого вивчення господарського і цивільного права.

Крім того, в кожній темі навчального посібника розглядаються питання, що мають професійну спрямованість і пов'язані з аналізом тіньової економічної діяльності та економічних злочинів. Засвоєння цього матеріалу є надзвичайно важливим для з'ясування економічних механізмів скоєння злочинів, які у подальшому будуть вивчатися слухачами у кримінології та розділах кримінального права, пов'язаних з економічною діяльністю.

Оскільки даний навчальний посібник призначений, в першу чергу, для слухачів заочної форми навчання, навчальний матеріал викладено стисло з метою полегшення підготовки до екзамену. Зміст навчального посібника адаптовано до навчальної програми з дисципліни «Основи економічної теорії» для напрямків підготовки «Право» та «Цивільний захист», що додається наприкінці посібника.

Навчальний посібник має все необхідне методичне забезпечення – питання для самоконтролю, тестові завдання, теми рефератів, словник, список рекомендованої літератури.

Сподіваємося, що він буде корисним для слухачів ВНЗ системи МВС, студентів юридичних ВНЗ та всіх, хто цікавиться економіко-правовими проблемами.

Автор виражає глибоку вдячність проф. Петровій К.Я. за критичні зауваження щодо змісту та структури навчального посібника, які сприяли його вдосконаленню.

Тема 1. Предмет економічної теорії. Економічні системи

- 1.1. Об'єкт та предмет економічної теорії.
- 1.2. Економічні системи: сутність, типи, еволюція.
- 1.3. Місце відносин власності в економічній системі.
- 1.4. Тіньова складова економічної системи.

1.1. Об'єкт та предмет економічної теорії.

Об'єктом економічної теорії є **економіка** – сфера життєдіяльності людини, в рамках якої вирішується проблема виробництва, розподілу, обміну і споживання різноманітних товарів і послуг, що необхідні для задоволення потреб людей.

Термін «економіка» введено в обіг філософом Ксенофонтом (VI ст. до н.е.). «Ойкос» – дім, домогосподарство; «номос» - знання , закон. Отже економіка спочатку існувала як наука про ведення домогосподарства. У наш час звичайно це поняття трактується набагато ширше. Існує декілька **рівнів вивчення економіки**:

- мікро-* – рівень економічного суб'єкта - індивіда, фірми, держави;
- мезо-* – рівень регіону країни, галузі господарства;
- макро-* – рівень національного господарства;
- мега-* – рівень світового господарства.

Кожний з цих рівнів вивчає окремий розділ економічної теорії (мікроекономіка, регіональна та галузева економіка, макроекономіка, міжнародна економіка).

Але економіку вивчають також і інші економічні науки (економічна історія, фінанси, статистика, бухгалтерський облік, банківська справа, економічна кібернетика, економічна соціологія та ін.). Чим же відрізняється від них економічна теорія? Вона відрізняється специфічним предметом вивчення.

До праці людину спонукає необхідність задоволення її потреб. Мотиви трудової діяльності разом з її умовами, результатами і

закономірностями вивчає економічна теорія. В процесі трудової діяльності люди вступають в економічні відносини – їх теж вивчає економічна теорія. В економіці люди постійно стикаються з проблемою вибору, бо ресурси завжди обмежені. Потреби зростають швидше, ніж можливості їх задовольнити. Вирішуючи цю проблему кожний економічний суб'єкт має відповісти на питання: як найкраще використати обмежені ресурси, якими він володіє? Способи вирішення цієї проблеми теж вивчає економічна теорія. Таким чином, економічна теорія з'ясовує як глибинні зв'язки, об'єктивні закономірності розвитку економічних відносин, так і зовнішні форми їх прояву.

Предметом економічної теорії є економічні відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, закони їх розвитку, поведінка економічних суб'єктів (індивід, фірма, держава) в процесі вибору способів оптимального використання обмежених ресурсів з метою задоволення потреб індивідів і суспільства.

Значення економічної теорії розкривається через її **функції**.

1) *пізнавальна функція* – збір, узагальнення і систематизація знань про економічні явища і процеси.

2) *практична функція* – вироблення рекомендацій для втілення в економічну практику. В сучасні економічні теорії існує багато напрямків та шкіл, кожна з яких пропонує свої способи вирішення економічних проблем.

3) *виховна функція* – формування у людей економічного мислення і економічних стереотипів поведінки;

4) *методологічна функція* – економічна теорія є теоретичною і методологічною базою для інших економічних наук, тобто формує і розробляє їх категоріально-поняттєвий апарат.

1.2. Економічні системи: сутність, типи, еволюція.

Економіка є складною системою, «живим» організмом, який постійно еволюціонує. Кожній стадії розвитку економіки притаманна специфічна економічна система.

Економічна система – цілісна сукупність тривалих взаємозв'язків між економічними суб'єктами.

Структуру економічної системи складають такі *елементи*:

продуктивні сили – система факторів виробництва (труд, земля, капітал, технологія), яка забезпечує перетворення речовин природи у продукцію відповідно до потреб людей. Продуктивні сили складають матеріально-речову основу економічної системи;

економічні відносини – це відносини між економічними суб'єктами з приводу раціонального використання ресурсів, які формуються в конкретних соціально-економічних умовах, що визначаються існуючими відносинами власності. Економічні відносини є соціально-економічною формою розвитку продуктивних сил;

господарський механізм – система основних форм, методів і важелів регулювання економічних процесів. Господарський механізм пов'язує елементи економічної системи в одне ціле.

Кожний з цих елементів може бути покладений в основу **класифікації** економічних систем:

за *рівнем розвитку продуктивних сил* (технологічного розвитку) виділяють доіндустріальну, індустріальну, постіндустріальну економічну систему;

за *типом привласнення* (економічними відносинами) виділяють первісну формацію (первіснообщинний лад), вторинну формацію (рабовласництво, феодалізм, капіталізм), третинну формацію (комунізм);

за *типом господарського механізму* виділяють:

традиційну економічну систему, основним регулюючим механізмом якої є релігійні та культурні традиції та звичаї. Для

традиційної економіки характерна приватна або общинна власність, відстала технологія, ручна праця, натуральне господарство. В сучасному світі традиційні економічні системи збереглися у слабо розвинутих країнах Африки;

адміністративно-командну економіку, основна регулююча роль в якій належить державі. Для адміністративно-командної системи характерна державна власність, монополізація і бюрократизація економіки, централізація планування і управління виробництвом, централізація розподілу матеріальних, трудових та фінансових ресурсів. В сучасному світі адміністративно-командні економічні системи збереглися у таких країнах як Куба та Північна Корея;

ринкову економіку, основним регулятором економічних процесів в якій є ринковий механізм. Основними характеристиками ринкової системи є приватна власність, вільна конкуренція, вільне ціноутворення, стихійне ринкове регулювання економічних процесів. Сьогодні ринкова економіка перетворилася на ідеальну модель, яка не зустрічається на практиці у чистому вигляді;

змішану економічну систем, яка є поєднанням ринкового базису економіки та державного регулювання економічних процесів. Промислово розвинуті країни світу мають саме таку економічну систему. Існує декілька національних моделей змішаної економіки, які відрізняються ступенем втручання держави у економічні процеси.

1.3. Місце відносин власності в економічній системі.

Основою будь-якої економічної системи виступають відносини власності.

В економічному сенсі **власність** – це економічні відносини між людьми з приводу привласнення економічних благ. Ці відносини є суб'єктно-об'єктними, тобто виникають поміж щонайменше двома суб'єктами з приводу певного об'єкта (майна).

Привласнення – процес, що виникає в результаті поєднання об'єкта і суб'єкта привласнення, тобто це конкретно-суспільний спосіб оволодіння майном. Привласнення може відбуватися у різні способи: шляхом витрачання власних трудових зусиль, укладання цивільно-правових угод чи захоплення.

Категорія «привласнення» породжує свій антипод – категорію «відчуження». **Відчуження** – це позбавлення суб'єкта прав власності на той чи інший об'єкт. Привласнення і відчуження – парні категорії, які існують одночасно як єдність протилежностей.

Відносини власності утворюють певну *систему*, що містить три види відносин:

1) відносини привласнення - це економічні відносини між людьми, які встановлюють їхнє ставлення до речей як до своїх.

2) відносини господарського використання майна виникають між суб'єктом-власником і суб'єктом господарювання з приводу передачі останньому майна на певних умовах (оренда, концесія, кредит, лізинг) для використання з господарською метою;

3) відносини економічної реалізації власності полягають у тому, що майно приносить дохід своєму власнику. Ці відносини породжують економічний (матеріальний) інтерес.

Таким чином, власність як система економічних відносин дозволяє з'ясувати, хто має економічну владу і хто отримує дохід від господарської діяльності.

Суб'єкти власності - громадяни, підприємства, держава в особі органів державного управління і місцевого самоврядування, громадські організації, декілька держав.

Об'єкти власності - це все те, що можна привласнити та відчужити. *Характерною рисою* об'єктів власності є їхня *обмеженість* (більша чи менша). Ті блага, що є *необмеженими* (сонячне світло, повітря) не стають об'єктами власності.

Якщо існує обмеженість благ, значить суб'єкти в процесі привласнення повинні якимось чином їх виокремлювати (уособлювати). Це відбувається шляхом усвідомлених дій, які закріплюються через традиції, табу, правила, норми моралі і норми права. Таким чином економічний зміст власності набуває правової форми, завдяки чому утворюється єдиний економіко-правовий альянс відносин, який неможливо роз'єднати в реальній дійсності.

Юридичний зміст власності реалізується через право власності. Під **правом власності** розуміють санкціоновані норми поведінки, які виникають у зв'язку із привласненням економічних благ. За допомогою права власності формуються «правила гри», якими люди керуються в економічних відносинах.

Право власності включає так звану *тріаду власності* (правочинності):

Володіння – юридично забезпечена можливість фактичного панування власника над майном. Володарем може бути як власник, так і невластник.

Користування – юридично забезпечена можливість здобувати корисні властивості майна. Користувачем може бути як власник, так і невластник.

Розпорядження – юридично забезпечена можливість суб'єкта вирішувати долю майна (продавати, дарувати, обмінювати, передавати в спадок, здавати в оренду, закладати, ліквідувати тощо) або делегувати таке право іншим суб'єктам.

Повна реалізація прав власності можлива лише за наявності всіх трьох правочинностей.

Між власністю як економічною і як юридичною категорією є тісний зв'язок. Власність в *економічному розумінні* означає відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ. Власність у *юридичному сенсі*

показує, як оформлюються та закріплюються у правових нормах економічні відносини власності, які склалися на практиці.

Кожному етапу розвитку людського суспільства відповідає певний переважаючий тип власності, який відбиває досягнутий рівень розвитку продуктивних сил, особливості привласнення засобів і результатів виробництва, а також визначає основного суб'єкта, який концентрує права власності.

В сучасній економіці співіснують наступні *типи і форми власності*:

спільна неподільна власність – об'єкти власності спільні і нікому окремо не належать; відбувається спільне привласнення результатів праці та зрівняльний розподіл створених благ. Основні форми – *общинна, сімейна, державна, комунальна, власність громадських і релігійних організацій, колективна (підприємства з неділимим майном)*;

приватна власність – одноосібне привласнення засобів виробництва та його результатів. Класичними формами прояву *приватної власності є індивідуально-трудова* (власник засобів виробництва і працівник – одна особа) *та приватна власність з використанням найманої праці*;

спільно-часткова власність – спільне привласнення засобів виробництва та індивідуальне привласнення результатів виробництва. Основними формами цього типу власності є *акціонерна, власність товариств (партнерська), власність господарських об'єднань*. У спільно-частковій власності поєднані основні принципи спільного і приватного привласнення: утворюється вона шляхом поєднання внесків, які вкладаються всіма засновниками підприємства; використовується власність у спільних цілях і під єдиним управлінням; при цьому передбачається певна участь кожного співвласника в управлінні; кінцеві результати господарської діяльності підприємства розподіляються відповідно до внеску кожного співвласника.

Значні зміни у рівні розвитку продуктивних сил сучасної економіки привели до змін в об'єктах власності. Крім традиційних, з'явилися нові: наукові розробки й інформація, які викликали до життя інтелектуальну власність (ідеї, публікації, патенти, ноу-хау, наукові і конструкторські розробки та ін.).

Одночасно з еволюцією об'єктів власності відбуваються зміни в суб'єктах власності. Це виявляється в тому, що з одного боку, йде процес *деперсоніфікації*, тобто зменшення частки власності у руках окремих осіб і перехід її до спільно-часткових власників (корпорацій, банків, пенсійних та інвестиційних фондів та ін.); з іншого боку, відбувається *персоніфікація* власності через механізм купівлі акцій працівниками підприємства; виникає трудова колективна власність у результаті викупу підприємства трудовим колективом у його попереднього власника, що сприяє подоланню відчуження робітника від власності на засоби виробництва і результати праці.

Враховуючи світовий досвід розвитку відносин власності і специфіку економічного розвитку України, Цивільним кодексом України передбачено існування таких її форм як власність Українського народу; приватна; державна; комунальна. Крім названих основних форм власності, існують ще колективна, державно-приватна, спільна з іноземним капіталом та інші. Джерелом їх формування виступають вищезгадані базові форми в різних сполученнях. В Конституції України йдеться про багатоманітність форм власності. Вона передбачає, що суб'єкти господарювання мають свободу вибору форм власності, які є юридично рівноправними (Конституція України, стаття 13). Наявність різних форм господарювання передбачає також створення рівних економічних умов для розвитку всіх форм власності та їх правового захисту.

1.4. Тіньова економіка.

Будь-яка економічна система має легальну і тіньову складову.

Офіційний (легальний) сектор економіки – складова економічної системи, суб'єкти якої зареєстровані, займаються незабороненими видами діяльності та повністю відображають результати своєї діяльності у фінансовій та статистичній звітності.

З іншого боку, у будь-якій економіці існує також **тіньовий сектор**, який складається з:

- **неофіційного сектора** – суб'єкти не зареєстровані, не звітують, займаються незабороненою діяльністю (надання дрібних послуг, торгівля незабороненим товаром без реєстрації);

- **кримінального сектора** – суб'єкти не зареєстровані, не звітують, займаються забороненою діяльністю (фальшивомонетництво, наркобізнес, торгівля зброєю, торгівля людьми, контрабанда);

- **напівлегального (прихованого) сектора** – суб'єкти зареєстровані, займаються незабороненою діяльністю, але не повністю відображають результати своєї діяльності у фінансовій та статистичній звітності (приховування прибутків з метою ухилення від сплати податків);

- **фіктивного сектора** – суб'єкти створюються з метою проведення незаконних фінансових операцій, реєструються на підставних осіб та зникають до моменту подання першого звіту.

Іноземний досвід показує, що проблема тіньової економіки існує у всіх країнах, незалежно від рівня їх економічного розвитку. За оцінками західної статистики, тіньова економіка Великої Британії складає 7% ВВП, США – 10%, Канади – 15%, Італії – 20%, Іспанії – 25%, Греції – 30%. В Україні, за різними оцінками, частка тіньової економіки коливається від 40 до 60% від ВВП. Вважається, тіньова економічна діяльність не справляє значного впливу на економічні процеси за умови, що її частка становить 5-10% офіційного ВВП.

Живучість тіньової економіки навіть у цілком благополучних країнах пояснюється тим, що вона виконує певні *позитивні функції* у ринковому господарстві:

- «економічне мастило» – згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не пропадають, а перерозподіляються у тіньовий сектор, повертаючись в легальну економіку після завершення кризи);

- «соціальний амортизатор» – пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених);

- «вбудований стабілізатор» – тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг в легальному секторі, «відмиті» злочинні капітали оподатковуються тощо).

Проте, в цілому вплив тіньової економіки на суспільство є скоріше *негативним*, ніж позитивним. Вона породжує значні *економічні та соціальні проблеми*:

- скорочує податкові надходження, що призводить до бюджетного дефіциту і неможливості забезпечити реалізацію соціально-економічних програм і розвиток економіки в цілому;

- ускладнює запровадження фінансово-кредитних важелів регулювання економіки через відсутність контролю за готівковою грошовою масою в неофіційному секторі; веде до зростання кількості фальшивих грошей;

- підриває конкурентоспроможність фірм, які працюють легально, бо вони, на відміну від нелегальних, сплачують податки, що збільшує їх витрати;

- гальмує перехід країни до інноваційної моделі розвитку через широке поширення *рентоорієнтованої* (спрямованої на отримання прибутку через використання монопольного становища або через отримання доступу до державних коштів на відміну від прагнення до

отримання прибутку в процесі конкуренції) моделі поведінки економічних суб'єктів;

- сприяє розшаруванню населення за рівнем доходів, пропонуючи працівникові привабливіші умови винагороди, ніж офіційна економіка;

- здійснює антисоціальний перерозподіл доходів суспільства на користь відносно нечисленних привілейованих груп (корупціонерів, мафії), що зменшує рівень добробуту суспільства в цілому;

- веде до викривлення господарської етики, суб'єкти економіки починають втрачати будь-яке уявлення про загальноприйняті «правила гри», живуть за принципом «все дозволено»; в результаті поширення *опортуністичної* (побудованої на підступності та обмані) моделі поведінки значно зростають витрати економічних суб'єктів на забезпечення власної економічної безпеки;

- стимулює розклад господарських структур, корумпованість, проникнення криміналітету в структури державної влади.

Високий рівень тінізації економіки України зумовлений, перш за все, несприятливим інституційним середовищем ведення бізнесу. Найістотнішими *чинниками тінізації* національної економіки експерти визнають:

- суперечливість та дублювання законодавчої й нормативно-розпорядчої бази;

- недієвість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;

- недосконалість судової та правоохоронної систем;

- неефективне адміністрування податків;

- ускладнений доступ до земельних ресурсів;

- високий рівень злочинності;

- відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки у суб'єктів господарювання та громадян.

Ключові терміни

Економіка. Предмет економічної теорії. Економічна система. Продуктивні сили. Економічні відносини. Господарський механізм. Власність. Привласнення. Відчуження. Право власності. Володіння. Користування. Розпорядження. Спільна неподільна власність. Приватна власність. Спільно-часткова власність. Офіційний (легальний) сектор економіки. Тіньова економіка. Неофіційний сектор. Кримінальний сектор. Напівлегальний (прихований) сектор. Фіктивний сектор.

Теми рефератів

1. Національні моделі сучасних економічних систем.
2. Формаційний та цивілізаційний підходи до класифікації економічних систем.
3. Еволюція типів і форм власності в процесі розвитку суспільства.
4. Державна власність в ринковій економіці.
5. Багатоманітність сучасних форм власності.
6. Сучасні тенденції розвитку відносин власності у промислово розвинутих країнах.
7. Реформа власності на землю в Україні.
8. Роль інтелектуальної власності у постіндустріальній економіці.
9. Структура тіньового сектору економіки.
10. Вплив тіньового сектору на розвиток економічної системи.

Питання для самоконтролю

1. Що є об'єктом вивчення економічної теорії?
2. Які існують рівні вивчення економічних процесів?
3. Що є предметом вивчення економічної теорії?
4. З яких елементів складається економічна система?
5. В чому полягає різниця між термінами власність і майно?
6. Яку структуру мають економічні відносини власності?
7. Які права входять до тріади власності?

8. Які зміни в об'єктах власності відбуваються у сучасній економіці?

9. Яку структуру має тіньовий сектор економіки?

10. Які економічні та соціальні проблеми породжує тіньова економіка?

Тестові завдання

1. Яке з визначень точніше передає сутність предмета економічної теорії?

- а) наука про суспільство на різних стадіях його розвитку;
- б) наука про економічні відносини між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу, споживання товарів;
- в) наука про управління підприємствами для досягнення максимального прибутку;
- г) наука про вибір ефективної державної політики для вирішення актуальних соціальних проблем;
- д) правильна відповідь відсутня.

2. Якщо досліджується економіка на загальнонаціональному рівні, то це аналіз:

- а) мікроекономічний;
- б) макроекономічний;
- в) мезоекономічний;
- г) мегаекономічний;
- д) правильна відповідь відсутня.

3. Економічну поведінку окремого економічного суб'єкта вивчає:

- а) макроекономіка;
- б) мікроекономіка;
- в) світова економіка;
- г) мезоекономіка;
- д) правильна відповідь відсутня.

4. Яка економічна система поєднує ринковий механізм та державне регулювання економічних процесів?

- а) традиційна економіка;
- б) адміністративно-командна економіка;
- в) ринкова економіка;
- г) змішана економіка;
- д) правильна відповідь відсутня.

5. Що з наступного не є складовою економічної системи?

- а) продуктивні сили;
- б) економічні відносини;
- в) господарський механізм;
- г) державні органи влади;
- д) правильна відповідь відсутня.

6. Зміст якої з функцій економічної теорії полягає у формуванні у людей економічного мислення і економічних стереотипів поведінки?

- а) практичної функції;
- б) виховної функції;
- в) методологічної функції;
- г) пізнавальної функції;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Власність як економічна категорія - це:

- а) майнові об'єкти, що привласнюються;
- б) закріплення прав на майно в юридичних нормах;
- в) економічні відносини між людьми з приводу привласнення економічних благ;

- г) права власності;
- д) правильна відповідь відсутня.

8. Процес привласнення корисного ефекту від споживання блага відображає категорія:

- а) користування;

- б) володіння;
- в) управління;
- г) розпорядження;
- д) правильна відповідь відсутня.

9. Відносини економічної реалізації власності полягають у тому, що:

- а) формують ставлення людей до майна як до свого;
- б) майно приносить дохід своєму власнику;
- в) фіксують приналежність майна;
- г) майно передається для використання іншій особі;
- д) правильна відповідь відсутня.

10. До якого типу власності відноситься комунальна форма власності?

- а) приватного;
- б) спільно-неподільного;
- в) спільно-часткового;
- г) суспільного;
- д) правильна відповідь відсутня.

Тема 2. Загальні основи суспільного виробництва

2.1. Сутність і фактори суспільного виробництва.

2.2. Відтворення суспільного виробництва: результат та ефективність.

2.3. Форми суспільного виробництва. Товар і його властивості.

2.4. Гроші та їх функції.

2.1. Сутність та фактори суспільного виробництва.

Для того, щоб жити, людина має задовольняти свої *потреби*. Оскільки людина має двоїсту природу (біологічну і соціальну), потреби поділяють на первинні (нижчі) та вторинні (вищі). Під першими розуміють фізіологічні потреби людей в їжі, одязі, взутті, житлі тощо. Вторинні утворюють головним чином соціальні потреби в освіті, літературі, мистецтві, розвагах, у спілкуванні з іншими людьми тощо.

Загальновизнані потреби мають об'єктивний характер, необхідність їх задоволення породжує у людей, фірм і суспільства економічні інтереси. **Економічні інтереси** – це усвідомлені потреби, виражені в якісній чи кількісній формі, задоволення яких є життєво необхідним для функціонування економічного суб'єкта (держави, підприємства, індивіда). Саме економічні інтереси виступають *стимулами* до трудової та підприємницької діяльності, формують матеріальну зацікавленість у її результатах. Саме інтереси та потреби людей є *вихідним пунктом* процесу виробництва та його *спонукальним мотивом*.

Необхідні для задоволення потреб людини блага не існують у природі в готовому вигляді, їх потрібно створювати. **Виробництво** – це процес створення товарів і послуг для задоволення потреб людини.

Для того, щоб розпочати процес виробництва, треба поєднати *фактори виробництва (елементи продуктивних сил)*, необхідні для виготовлення того чи іншого продукту.

Фактори виробництва поділяють на *особисті* та *речові*. У сучасній економічній теорії існує дві класифікації факторів виробництва, що представлені на рис. 2.1.

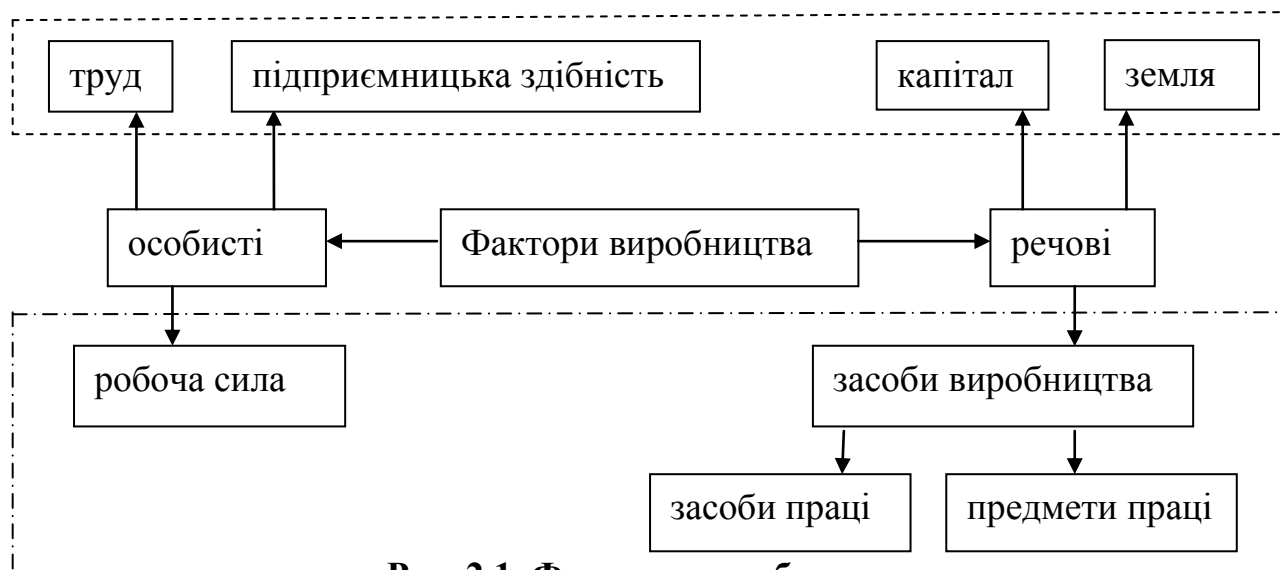

Рис. 2.1. Фактори виробництва

Перша класифікація робить акцент на ролі фактора у процесі виробництва. Відповідно до неї до особистих факторів виробництва відносять робочу силу, а до речових (які мають назву *засоби виробництва*) – предмети праці та засоби праці.

Робоча сила – це здатність до праці, сукупність фізичних, розумових і творчих сил людини, які використовуються при створенні життєвих засобів. Робоча сила споживається в процесі праці.

Засоби виробництва поділяються на предмети і засоби праці. Під **предметами праці** розуміють усе те, на що спрямована людська праця (земля, сировина, матеріали, енергоносії). **Засобами праці** називають те, за допомогою чого людина впливає на предмети праці (верстати, обладнання, машини, виробничі будівлі, споруди, комунікації, а також природні умови виробництва).

Таким чином, робоча сила є активним фактором виробництва, предмет праці – пасивним фактором виробництва, а засіб праці – посередником між ними.

Друга класифікація факторів виробництва бере до уваги їх походження. Відповідно до неї до особистих факторів виробництва відносять *труд* та *підприємницьку здібність* (здатність ефективно поєднувати і використовувати інші фактори виробництва, створювати і застосовувати нововведення, йти на допустимий виправданий ризик), а до речових – *капітал* (усі вироблені людиною засоби виробництва) та *землю* (природні ресурси – корисні копалини, земельні, лісні та водні ресурси, флора і фауна). Наприклад, для того, щоб виростити пшеницю, потрібні наступні фактори виробництва: труд сільськогосподарських працівників, підприємницькі здібності фермера, сільськогосподарські машини (фактор капітал), родючі ґрунти (фактор земля).

В процесі еволюції виробництва його фактори постійно розвиваються. З'являються нові предмети праці, відсутні в природі матеріали з наперед заданими властивостями (наприклад, полімери, синтетичні смоли, термостійкі високоміцні та інші матеріали), в результаті чого виробництво звільняється від обмеженості природних матеріалів. Науково-технічна революція породжує принципово нові засоби праці (електронно-обчислювальні машини нових поколінь, персональні комп'ютери, верстати з числовим програмним управлінням, робототехнічні комплекси, роторні та роторно-конвеєрні лінії, обробні центри тощо), що мають високу продуктивність та служать основою інтенсифікації виробництва і створення більш сприятливих умов праці. Поступово підвищується кваліфікація і вимоги до робочої сили, а також змінюється сам характер праці – спостерігається еволюція від фізичної до розумової і далі – до творчої праці.

Поступово виникають нові фактори виробництва. В умовах постіндустріального суспільства самостійними та системоутворюючими стають такі фактори як менеджмент (організація і управління виробництвом), наукові знання, інформація, екологія.

Класичні фактори виробництва мають дуже специфічне використання у тіньовому секторі суспільного виробництва. Тут використання *особистого фактора* як сукупності фізичних та розумових здібностей людини, перш за все, має за мету не здійснення суспільно корисної праці, а її спрямування до суспільно шкідливої та часто прямо забороненої діяльності. Особистий фактор тіньової економіки не є однорідним, він складається з різних «класів», які і формують *піраміду сучасного кримінального виробництва*. *Вершину* цієї піраміди складають корумповані урядовці, які, використовуючи службове становище, за хабарі покривають інших злочинців. *Другий шар* цієї піраміди заповнюють легальні підприємці, які шляхом підкупу можновладців ухиляються від виконання прийнятих у суспільстві правових норм (організація окремих видів виробничої діяльності, сплата податків тощо). *Третій шар* піраміди займають представники безпосередньо кримінального світу, пов'язаного з різними видами суто злочинних промислів: рекет, кілерство, шахрайство, наркобізнес, незаконне виготовлення та реалізація зброї, проституція тощо. Слід зазначити, що всі названі прошарки особистого фактора виробництва кримінальної економіки тісно пов'язані між собою та становлять значну небезпеку для суспільного розвитку.

Щодо використання засобів виробництва у тіньовій економіці, то тут, перш за все, має місце протизаконне використання у різних секторах таких *предметів праці*, як рідкоземельні та кольорові метали, а земля використовується для вирощування різних видів наркотичних рослин.

Засоби праці у кримінальній економіці виступають як знаряддя злочинів, тому що використання комп'ютерів, засобів зв'язку, верстатів та обладнання, автомобілів тощо має на меті їх застосування у злочинних або напівкримінальних намірах.

2.2. Відтворення суспільного виробництва: результат та ефективність.

Поєднання особистого та речових факторів становить зміст *процесу виробництва*.

Виробництво завжди носить суспільний характер, бо будь-яке життєве благо створюється або в результаті кооперації або в результаті поділу праці. Навіть праця окремого ремісника, фермера, письменника, програміста є частиною суспільного виробництва, бо вони працюють у системі суспільного поділу праці.

Суспільне виробництво – це сукупність окремих виробництв в їхньому взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності.

Оскільки потреби постійно відновлюються, має відтворюватися і процес створення благ, що їх задовольняють.

Відтворення – це процес суспільного виробництва, що розглядається не як окремий акт, а як процес, який повторюється та відновлюється.

Відтворення суспільного виробництва передбачає постійне відновлення системи економічних відносин, тобто відносин виробництва, розподілу, обміну і споживання (які стають його фазами), а також продуктивних сил в складі матеріально-речового (засоби виробництва) і особистого (робоча сила) факторів виробництва.

Розрізняють наступні *типи відтворення*:

- **просте** (виробництво здійснюється у незмінних масштабах);
- **розширене** (в кожному наступному циклі створюється більша кількість продукції);
- **звужене** (в кожному наступному циклі створюється менша кількість продукції).

Результати виробництва втілюються у життєвих благах – продуктах виробництва. Результатом суспільного виробництва є **сукупний суспільний продукт** – сукупність усіх матеріальних і духовних благ, що

вироблені у національному господарстві за певний період часу (рік, місяць, день).

Сукупний суспільний продукт має наступну натурально-речову структуру:

предмети споживання – речі, які задовольняють потреби людей безпосередньо як життєві матеріальні та духовні блага;

засоби виробництва – речі, які задовольняють потреби людей опосередковано, шляхом використання їх для виготовлення інших благ;

послуги – корисний ефект людської праці, який не має речової форми і споживається в момент його виробництва;

воєнна продукція – товари, що задовольняють потребу суспільства у національній безпеці.

Товари та послуги кримінальної економіки мають свою специфіку. **Товар кримінальної економіки** – це специфічний продукт праці, призначений для задоволення асоціальних (протизаконних) потреб, який приносить його виробнику надвисокі і суспільно необліковані прибутки. Таким чином, товар тіньової (кримінальної) економіки має наступні особливості:

- він становить речову основу кримінальних економічних відносин;

- використання цього товару має на меті задоволення асоціальних (протизаконних) потреб (незаконно виготовлена зброя – вчинення вбивств; наркотичні засоби – задоволення наркотичних потреб, фальшиві гроші – незаконне збагачення тощо);

- виготовлення та реалізація товарів кримінального роду дозволяє отримувати надвисокі прибутки (наприклад, торгівля деякими наркотичними речовинами дозволяє отримувати до 500 та більше % прибутку).

Слід зауважити, що розповсюдження товарів та послуг кримінальної економіки становить значну загрозу національній безпеці країни. Виникає

загроза як життю людей, так і добробуту суспільства, оскільки розповсюдження подібних товарів супроводжується відтворенням асоціальних цінностей, які у свою чергу руйнують самі підвалини суспільних відносин.

Важливою характеристикою суспільного виробництва є його *ефективність*. Виробництво є ефективним, якщо вартість створеного продукту перевищує витрати на його виробництво. Поняття ефективності виробництва стосується як окремого підприємства, так і національного господарства у цілому.

Для вимірювання ефективності виробництва розраховують показники віддачі і ємності. *Показник віддачі* характеризує результат, який припадає на одиницю використаних ресурсів, і розраховується як відношення результатів виробництва до витрат, пов'язаних з ним. *Показник ємності* показує, які витрати потрібно зробити, щоб отримати одиницю результату, і розраховується як відношення витрат ресурсів до результатів виробництва. Таким чином, показники віддачі і ємності є оберненими один до іншого.

Показники віддачі і ємності розраховуються окремо за кожним фактором виробництва. Вони мають специфічні назви в залежності від аналізованого фактора виробництва, але методика розрахунку однакова (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники ефективності виробництва

Фактор виробництва	Показники ефективності виробництва	
	Показник віддачі	Показник ємності
Робоча сила	Продуктивність праці	Трудоємність
Предмет праці	Матеріаловіддача	Матеріалоємність
Засіб праці	Фондовіддача	Фондоємність

Вказані показники характеризують *економічну ефективність*. Однак не менше значення має також і *соціальна ефективність*. Її характеризують

такі показники як умови праці, характер і змістовність праці, співвідношення робочого та вільного часу, вплив виробництва на навколишнє середовище тощо. Досвід світової економіки показує, що часом підвищення економічної ефективності супроводжується погіршенням показників соціальної ефективності: надмірною інтенсифікацією праці, фактичним зменшенням вільного від роботи часу, забрудненням навколишнього середовища.

2.3. Форми суспільного виробництва. Товар та його властивості.

Існують дві основні *форми суспільного виробництва* – натуральне і товарне. Історично першим виникло натуральне виробництво.

Натуральне виробництво – це така форма організації виробництва, при якій процес створення матеріальних благ спрямований безпосередньо на задоволення власних потреб виробника. В таких умовах створений продукт (його називають *натуральний продукт*) не набуває товарної форми, а утворює фонд життєвих коштів самого виробника. Натуральне виробництво можливе за умови незначних за обсягом і одноманітних за складом потреб.

Натуральне виробництво існувало у первісних народів, у рабовласницьких державах, у феодальну епоху. Ця форма господарювання характерна для традиційної економічної системи. В сучасних умовах натуральне виробництво існує у слаборозвинених державах, де переважає доіндустріальна економіка. На індустріальній стадії розвитку натуральне господарство змінює товарне виробництво.

Товарне виробництво – це така форма організації виробництва, при якій продукт виробляється не для власного споживання, а для обміну (продажу). В умовах товарного виробництва економічні відносини між людьми проявляються через ринок, через купівлю-продаж продуктів їхньої праці, а сам продукт праці стає товаром.

Життєздатність товарного виробництва пояснюється тим, що йому притаманний ефективний механізм економічного змагання виробників, який забезпечує могутні стимули до економічного зростання; товарне виробництво має унікальну здатність адаптуватися до різноманітних форм власності; в умовах товарного виробництва виробники достатньо гнучко реагують на швидкозмінні потреби споживачів, забезпечують більш повне їх задоволення і цим реалізують стратегічну мету суспільного розвитку.

Найважливішою категорією товарного виробництва є **товар** – продукт праці, призначений для обміну шляхом купівлі-продажу. В свою чергу, обмінюватися може лише те, що потрібно людям, що має певну корисність. Ця властивість товару задовольняти певну потребу людини називається **споживна вартість товару**. Споживну вартість має будь-який товар, але він може її втратити, якщо втратить свої корисні властивості або зникне сама потреба у цьому товарі.

Для того, щоб стати товаром, продукт повинен мати ще одну властивість – спроможність обмінюватися на інші товари. Ця властивість товару обмінюватися на інші товари у певних кількісних пропорціях називається **мінова вартість товару**.

Отже, товар має дві властивості – споживну вартість і мінову вартість. Ці властивості є результатом *двоїстого характеру людської праці*, що міститься в товарі. З одного боку – праця завжди є *конкретною*, тобто являє собою цілеспрямовану специфічну виробничу діяльність людини (наприклад, пекаря, столяра, будівельника), результатом якої є певна споживна вартість (наприклад, хліб, меблі, дім відповідно). З іншого боку, праця є *абстрактною*, тобто будь-який вид роботи вимагає затрат людської енергії (фізичної або інтелектуальної). Результатом абстрактної праці є **вартість** – втілений в товарі суспільний труд, необхідний для його виготовлення. Саме вартість є тим спільним, що є в кожному товарі і дає можливість порівнювати різні за споживною вартістю товари і визначати

пропорцію обміну. Вартість в процесі обміну набуває форми мінової вартості.

Чим же визначається вартість товару? Згідно із **законом вартості**, вартість товару вимірюється суспільно необхідними витратами на його виробництво. Ці витрати відображають середні умови виробництва товару в країні, тому вартість є своєрідним нормативом, який формується на ринку і в який виробники мають «вкластися». Саме вартість лежить в основі цін на товари.

Закон вартості має велике *значення* для функціонування товарного виробництва:

- є стихійним регулятором товарного виробництва - визначає величину витрат, ціни, розмір прибутку;
- стимулює підвищення ефективності виробництва через необхідність «вкладатися» у суспільно необхідні витрати;
- сприяє перерозподілу ресурсів від неефективних виробників до ефективних через механізм банкрутства.

2.4. Гроші та їх функції.

Процес поступового еволюційного розвитку обміну породжує появу особливого товару, який стихійно виділяється з поміж усіх інших товарів для виконання функції загального еквіваленту обміну. Цей товар отримав назву гроші. Отже, **гроші** – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента обміну. З появою грошей виникла і **ціна** – грошовий вираз вартості товару.

Сутність грошей проявляється у їх *функціях*:

- 1) **міра вартості** – за допомогою грошей вимірюється вартість усіх інших товарів. Цю функцію гроші виконують ідеально, шляхом призначення товарам цін;
- 2) **засіб обігу** – гроші опосередковують мінові відносини. Цю функцію гроші виконують реально;

3) **засіб платежу** – гроші обслуговують погашення різних боргових зобов'язань (виплата заробітної плати, сплата ренти, податків, комунальних платежів, кредитних платежів);

4) **засіб накопичення** – за допомогою грошей утворюються заощадження, тобто грошові резерви з метою страхування або нагромадження багатства. Цю функцію найкраще виконують стабільні валюти;

5) **світові гроші** – обслуговування міжнародних розрахунків. Цю функцію виконують тільки вільно конвертовані валюти (долар США, фунт стерлінгів, євро, ієна тощо).

Грошовий обіг – це рух грошових коштів в готівковій та безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в національній економіці.

Виділяють наступні *форми грошового обігу*:

готівковий обіг – сукупність платежів готівковими коштами (банкноти, казначейські білети, білонні монети) при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг, при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій тощо;

безготівковий обіг – це сукупність платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, а на основі банківських депозитів за допомогою чеків, векселів, платіжних карток.

Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит в банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий обіг країни.

Грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обігу в країні.

Грошова система складається історично, її зміст і структурні елементи відображають досягнутий соціально-економічний рівень розвитку країни. Вона є складовим елементом господарського механізму і

регулюється законами, встановленими державою. Грошова система є важливим елементом суверенітету країни.

Грошова система містить наступні *елементи*:

грошова одиниця – це встановлений законодавством грошовий знак, що є засобом виміру та вираження цін усіх товарів. Грошова одиниця встановлюється законодавством країни з урахуванням соціально-економічних та історичних закономірностей її розвитку. У Конституції України (ст.99) зазначається, що грошовою одиницею України є гривня. Розмінною грошовою одиницею в Україні є копійка. Грошова одиниця є лічильною одиницею, тобто одиницею масштабу цін усіх товарів;

масштаб цін – це засіб вираження вартості (ціни) товарів у грошових одиницях. Масштаб цін встановлюється й змінюється у законодавчому порядку;

державні грошові знаки – визначаються законодавством держави і мають законну платіжну силу, обов'язкові до приймання на території всієї країни.

Розрізняють такі *види* державних грошових знаків:

банківські білети – вид державних грошових знаків, які випускаються в обіг центральним емісійним банком країни;

казначейські білети – вид державних грошових знаків, які впроваджуються в обіг при бюджетній емісії спеціально уповноваженим державним органом (казначейством);

розмінна (білонна) монета – дрібна частина державних грошових знаків, яку випускають для зручності обслуговування роздрібного обігу;

валютний курс – це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн. В залежності від типу грошової системи валютний курс може визначатись ринком або встановлюватись державою в особі уповноважених нею органів;

організація емісії та обігу грошових знаків включає визначення сфер готівкових і безготівкових розрахунків, режим використання грошей

на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо. Порядок емісії та обігу грошових знаків встановлюється державою і регулюється законодавством країни;

організація міжнародних розрахунків – система регулювання платежів за грошовими вимогами й зобов'язаннями, що виникають між державами, підприємствами, організаціями та фізичними особами, які перебувають на території різних країн;

суб'єкт грошово-кредитного і валютного регулювання – в ролі такого органу в більшості країн виступає центральний емісійний банк, в Україні – Національний банк України.

Важливою умовою стабільного функціонування грошової системи є відповідність між вартістю товарів, створених в країні, і кількістю грошей, які знаходяться в обігу та опосередковують реалізацію товарів. Ця відповідність складає суть **закону грошового обігу**. Він визначає, що кількість грошей, необхідних для обігу (з урахуванням швидкості обігу грошової одиниці), має відповідати обсягу товарної маси, призначеної для реалізації на ринку.

$$P \times Q = M \times V,$$

де: M – грошова маса;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Q – обсяг виробництва;

$P \times Q$ – товарна маса;

$M \times V$ – грошова маса.

Відповідно: $M = P \times Q / V$.

Порушення пропорції між товарною та грошовою масою призводить до інфляції (знецінення грошей). З метою стабілізації грошового обігу можуть поводитися **грошові реформи** – повна або часткова структурна

перебудова державою наявної в країні грошової системи. В рамках грошової реформи можуть здійснюватися наступні *заходи*:

деномінація – обмін усіх старих грошових знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції цін, тарифів, заробітної плати, пенсій, стипендій, балансової вартості капіталу, платіжних зобов'язань тощо. Внаслідок деномінації відбувається укрупнення масштабу цін (стандарту вартості), що призводить до різкого зменшення грошової маси в обігу; спрощуються і здешевлюються всі розрахунки, зменшуються витрати на забезпечення грошового обігу тощо;

нуліфікація – анулювання існуючих грошових знаків., коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші. Такий захід проводять за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, прийнятий він також при зміні влади, при створенні власної національної грошової системи.

девальвація – зниження офіційного курсу національної валюти. Девальвація стимулює експорт, робить його дешевшим. Одночасно імпорт дорожчає, що призводить до зниження внутрішнього попиту. Для населення девальвація означає подорожчання імпортованих товарів та зростання реального рівня цін.

ревальвація – підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних чи міжнародних валют.

З 2 по 16 вересня 1996 року в Україні було проведено грошову реформу з деномінацією грошової одиниці. В результаті проведення грошової реформи наша держава отримала нову грошову одиницю – гривню. Внаслідок обміну українських карбованців (купонів) (які були нуліфіковані) на гривні замінено діючий масштаб цін. У ході проведення реформи діяв єдиний порядок обміну грошових купюр. Упродовж двох тижнів старі грошові знаки були вилучені з обігу та обміняні без будь-яких обмежень у пропорції 100000:1. Відповідно до цього було змінено ціни всіх товарів і послуг, розміри тарифів, заробітної плати, пенсій, платіжних

зобов'язань тощо. Всі операції з перерахування у гривню залишків коштів, які знаходилися у безготівковому обігу було проведено в перший же день реформи. Грошова реформа в Україні базувалася на принципах повної прозорості і неконфіскаційності.

Ключові терміни

Потреби. Економічні інтереси. Виробництво. Фактори виробництва. Робоча сила. Засоби виробництва. Предмети праці. Засоби праці. Суспільне виробництво. Відтворення. Сукупний суспільний продукт. Товар. Послуга. Товар кримінальної економіки. Економічна ефективність. Показники віддачі. Показники ємності. Соціальна ефективність. Натуральне виробництво. Товарне виробництво. Товар. Споживна вартість товару. Мінова вартість товару. Вартість. Закон вартості. Гроші. Грошовий обіг. Грошова система. Грошова одиниця. Державні грошові знаки. Закон грошового обігу. Грошова реформа.

Теми рефератів

1. Людина як головний елемент та рушійна сила розвитку суспільного виробництва.
2. Класифікація потреб людини. Закон зростання потреб.
3. Вплив науково-технічної революції на структуру потреб людини та розвиток факторів виробництва.
4. Економічні ресурси та фактори виробництва.
5. Праця як джерело добробуту та багатства людини.
6. Ефективність виробництва - основа досягнення високого рівня життя.
7. Гроші та їх функції в сучасній економіці.
8. Фальшивомонетництво та його наслідки.
9. Історія виникнення та становлення грошової одиниці України.
10. Структура грошової маси в Україні.

Питання для самоконтролю

11. Що є спонукальним мотивом виробництва благ?
12. В чому полягає зміст процесу виробництва?
13. Які існують фази відтворення?
14. Який тип відтворення характерний для кризового стану економіки?
15. Які показники характеризують соціальну ефективність виробництва?
16. Чим відрізняється послуга від товару?
17. В чому полягає специфіка товару кримінального сектору економіки?
18. Які властивості має товар?
19. Сформулюйте закон вартості.
20. Сформулюйте закон грошового обігу. До яких наслідків призводить порушення пропорції між товарною та грошовою масою?

Тестові завдання

1. Предмет праці - це:
 - а) фізичні та розумові зусилля людини, спрямовані на створення продукту праці;
 - б) те, за допомогою чого людина перетворює природні ресурси на продукт праці;
 - в) те, на що спрямована людська праця з метою створення продукту праці;
 - г) те, що створює людина в процесі праці;
 - д) правильна відповідь відсутня.
2. Який з наступних елементів не належить до фактора виробництва «земля»:
 - а) рілля;
 - б) водні ресурси;

- в) мінеральні ресурси;
- г) ліси;
- д) обладнання.

3. Робоча сила – це:

- а) здатність до праці, сукупність фізичних, розумових і творчих сил людини, які використовуються при створенні життєвих благ;
- б) витрати людської енергії взагалі;
- в) робота підприємців та державних підприємств;
- г) процес виробництва;
- д) уміння людини читати і спілкуватись.

4. Який з наступних показників характеризує ефективність використання засобів праці?

- а) продуктивність праці;
- б) фондомісткість;
- в) трудоємність;
- г) матеріаломісткість;
- д) правильна відповідь відсутня.

5. Для якого типу економічної системи є характерним просте відтворення?

- а) традиційна економіка;
- б) адміністративно-командна економіка;
- в) ринкова економіка;
- г) змішана економіка;
- д) правильна відповідь відсутня.

6. Споживна вартість товару - це:

- а) здатність товару обмінюватися на інші товари;
- б) здатність товару задовольнити певну потребу людини;
- в) суб'єктивна оцінка споживачем вартості товару;
- г) вартість споживання природних ресурсів;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Вартість товару визначається суспільно необхідними витратами його виробництва, тобто:

- а) індивідуальними витратами кожного виробника;
- б) середніми витратами, необхідними для виробництва основної маси товарів даного виду;
- в) витратами, у які суспільству обходиться виробництво товару;
- г) витратами провідних виробників;
- д) правильна відповідь відсутня.

8. Згідно з законом грошового обігу, обсяг грошової маси має бути:

- а) оберненопропорційним товарній масі та прямопропорційним швидкості обігу грошей;
- б) оберненопропорційним товарній масі;
- в) прямопропорційним швидкості обігу грошей;
- г) прямопропорційним товарній масі та оберненопропорційним швидкості обігу грошей;
- д) правильна відповідь відсутня.

9. Коли гроші використовуються для погашення різних боргових зобов'язань, вони виконують функцію:

- а) міри вартості;
- б) засобу обігу;
- в) засобу платежу;
- г) засобу нагромадження;
- д) світових грошей.

10. Функцію світових грошей виконують:

- а) тільки паперові гроші;
- б) тільки золоті гроші;
- в) тільки національна валюта;
- г) тільки вільноконвертована валюта;
- д) правильна відповідь відсутня.

Тема 3. Ринок та механізм його функціонування

3.1. Сутність і функції ринку.

3.2. Структура та механізм функціонування ринку.

3.3. Конкуренція і монополія.

3.1. Сутність і функції ринку.

Ринок є дуже широким поняттям, тому існує декілька його визначень, кожне з яких відображає певний аспект ринку. Так, наприклад, **ринок** можна розглядати як *форму суспільних зв'язків між людьми в процесі купівлі-продажу товарів і послуг*. Або як *інститут чи механізм, що узгоджує інтереси покупців і продавців товарів та послуг*.

Сутність ринку найбільш повно розкривається через його *функції*:

1) *регулююча* – ринок визначає структуру пропозиції товарів відповідно до попиту на товари і послуги, визначає напрями розподілу та перерозподілу ресурсів відповідно до платоспроможного попиту;

2) *інформаційна* – ринок виявляє потреби суспільства та індивідів, а також ступінь відповідності між потребами та обсягом і структурою виробництва;

3) *стимулююча* – ринок націлює на пошуки найвищої ефективності шляхом зниження витрат, впровадження нових технологій, поліпшення якості товарів;

4) *сануюча* – ринок через механізм конкуренції звільняє економіку від суб'єктів, які господарюють неефективно;

5) *інтегруюча* – ринок об'єднує суб'єктів економічної системи в одне ціле, сприяючи формуванню єдиного економічного простору як у межах окремої держави, так і в межах світової економіки.

Формування ринкової економіки в Україні розпочалося на початку 90-х років 20 ст. і продовжується досі. Існують декілька суттєвих *умов*, за яких відбувається *становлення ринкової системи господарювання*:

– **економічна свобода**, під якою розуміють вільність вибору економічними суб'єктами ресурсів, видів та способів господарської діяльності. Економічна свобода є основою для розвитку конкуренції і підприємництва. Однак, економічна свобода не означає вседозволеності, а реалізується шляхом створення єдиних правил, що запобігають свавіллю, дискримінації або насильству одних суб'єктів ринку по відношенню до інших;

– **економічна відокремленість суб'єктів господарювання** зумовлена наявністю різних форм власності;

– **конкуренція економічних суб'єктів**, яка передбачає розосередження економічної влади між учасниками обміну таким чином, щоб ніхто з них не мав можливості суттєво впливати на ринкову ситуацію, змінюючи її для своєї вигоди;

– **вільне ціноутворення**, яке виступає як базовий координуючий механізм ринку. Ціни, що виникають у результаті угод між покупцями та продавцями, координують дії мільйонів людей, кожен з яких переслідує виключно свої інтереси. В результаті цінової координації зі стихійних та непланових дій виростає узгоджена економічна структура.

Якщо всі названі вище умови витримуються, то суспільство має головний результат ринкової економічної системи — виробляється достатня кількість необхідних споживачам товарів за прийнятними цінами.

Надзвичайно важливе значення для ефективного функціонування ринку має наявність та ступінь розвитку ринкової інфраструктури.

Інфраструктура ринку – сукупність інститутів ринку, які обслуговують і забезпечують рух матеріальних та нематеріальних цінностей.

Основні *функції* ринкової інфраструктури полягають в наступному:

– здійснення правового і економічного консультування підприємців і захист їх інтересів в державних і приватних структурах;

- забезпечення фінансової підтримки економічних суб'єктів, включаючи кредитування, лізинг, аудит, страхування нових господарських формувань тощо;
- сприяння матеріально-технічному забезпеченню і реалізації продукції підприємств;
- регулювання руху робочої сили;
- створення необхідних умов для ділових контактів підприємців;
- здійснення маркетингового, інформаційного та рекламного обслуговування тощо.

Ринкова інфраструктура складається з наступних *підсистем*:

1. організаційно-технічна (аукціони, торгівельно-промислові палати, сервісні центри, ярмарки, товарні біржі, транспортні комунікації, склади, ріелтерські фірми);
2. державно-регуляторна (біржі праці (центри зайнятості), митна система, система ліцензування, система оподаткування);
3. науково-дослідне та інформаційного забезпечення (науково-дослідні установи, консалтингові компанії, інформаційні центри, патентні бюро, рекламні агентства, аудиторські фірми, юридичні контори, спеціальні навчальні заклади);
4. фінансово-кредитна (банки, фондові біржі, валютні біржі, страхові компанії, інвестиційні компанії, пенсійні фонди, ломбарди, факторингові компанії, довірчі товариства (трастові компанії), кредитні товариства, кредитні спілки, фінансові компанії, лізингові компанії).

3.2. Структура та механізм функціонування ринку.

Ринок має складну багатоаспектну структуру. **Структура ринку** — це сукупність елементів, з яких він складається і які взаємодіють між собою.

Ринки можна *класифікувати* за різними критеріями:

- за *об'єктами обміну*:

ринок факторів виробництва (праці, капіталу, землі, нерухомості);

товарний ринок (споживчих товарів, послуг);

фінансовий ринок (грошовий, цінних паперів, валюти);

- за територіальною ознакою:

місцевий;

регіональний;

національний;

світовий;

- за законністю операцій:

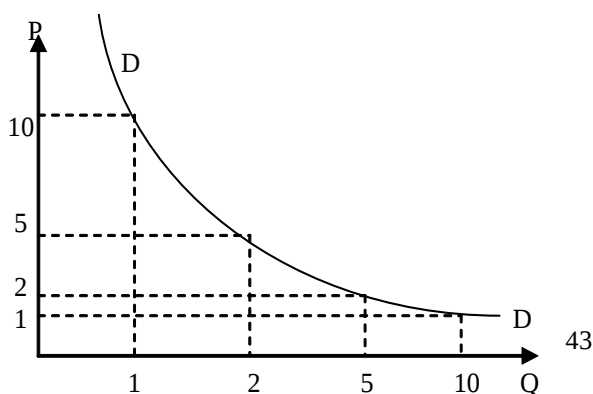
легальний;

тіньовий.

Кожен з цих ринків має свою специфіку, але всім їм притаманний загальний механізм функціонування, який складається з чотирьох елементів: попит, пропозиція, ціна, конкуренція.

Попит — це така кількість продукції, яку споживачі хочуть і можуть купити за певною ціною протягом певного періоду часу. В основі попиту лежить потреба, яку намагається задовольнити покупець. Але не всяка потреба стає попитом. Попитом є тільки *платоспроможна* потреба, тобто потреба, підкріплена грошовими коштами, які можуть бути спрямовані на купівлю відповідних товарів.

Попит покупця залежить від багатьох факторів, насамперед від ціни. Цю залежність характеризує **закон попиту**: зниження ціни веде до зростання попиту, і навпаки. Така залежність пояснюється тим, що покупець (за рівних інших умов) зацікавлений у зниженні ціни на товар і реагує на здешевлення товару збільшенням свого попиту.

P — ціна товару;

Q — кількість товару;

D — попит;

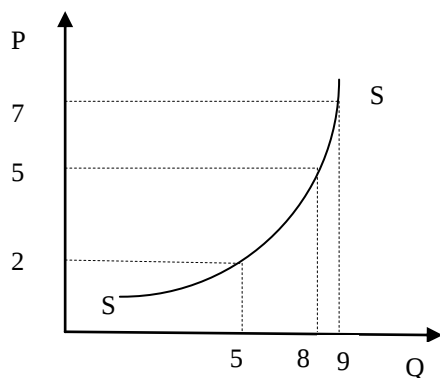
DD — крива попиту.

Існують також *нецінові фактори попиту*:

- доходи споживачів (пряма залежність);
- смаки споживачів;
- ефективність реклами;
- сезонність споживання;
- очікування споживачів (інфляційні очікування можуть провокувати ажіотажний попит);
- ціни на інші товари (якщо товар має *замінник* (мандарини-апельсини, чай-кава, вершкове масло-олія), то здешевлення замінника знизить попит на цей товар; якщо товар споживається *разом з іншим* (автомобіль-бензин, змінні фільтри-пилосос, спеціальний миючий засіб-посудомийка), збільшення ціни на супутній товар може негативно вплинути на попит на основний товар) тощо.

Пропозиція – це така кількість продукції, яку виробник хоче і може виробити і запропонувати для продажу за певною ціною протягом певного часу.

Пропозиція виробника залежить від багатьох факторів, насамперед від ціни. Цю залежність характеризує **закон пропозиції**: зниження ціни веде до скорочення пропозиції, і навпаки. Така залежність пояснюється тим, що виробник (за рівних інших умов) не зацікавлений у зниженні ціни на товар і реагує на здешевлення товару зменшенням своєї пропозиції.

P – ціна товару;

Q – кількість товару;

S – пропозиція;

SS – крива пропозиції.

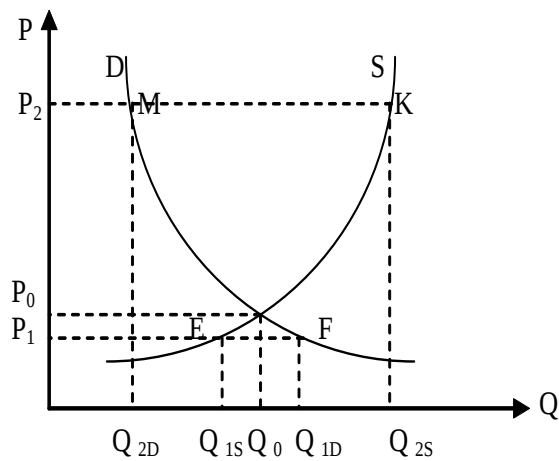
Існують також *нецінові фактори пропозиції*:

- ціни на ресурси (обернена залежність);

- розмір податків (обернена залежність);
- розмір дотацій (державної допомоги) (пряма залежність);
- чисельність виробників (пряма залежність);
- очікування виробників (негативні прогнози розвитку економіки провокують скорочення обсягів виробництва, і навпаки) тощо.

Функціонування ринкового механізму відбувається так: на ринку зустрічаються попит (покупець) і пропозиція (продавець); між ними виникають відносини конкуренції (покупець намагається знизити ціну, а продавець – підвищити), внаслідок чого формується ринкова рівноважна ціна (на яку згодні обидва ринкові суб'єкти). Таким чином, результатом взаємодії попиту і пропозиції стає компроміс у вигляді «ринкової ціни» товару, за якою товар купується і продається.

Взаємодію попиту і пропозиції в ринковій економіці можна проаналізувати за допомогою графіка. Криві попиту і пропозиції будуються в одній системі координат. На осі ординат вказана ціна P , яку оплачує споживач і яку отримує виробник за певну запропоновану кількість товару. Вісь абсцис показує потрібну і запропоновану в даний період часу кількість товару Q . Крива пропозиції на графіку позначена SS , крива попиту - DD . Крива пропозиції SS показує кількість продукції і ціну, за якою виробники можуть продавати товар на ринку. Крива попиту DD показує кількість продукції, яку споживачі готові придбати за даною ціною. Крива попиту і крива пропозиції перетинаються в точці, яка в економічній теорії називається **точкою рівноваги**. Стан ринку, при якому попит дорівнює пропозиції, називають **ринковою рівновагою**.

При ціні P_0 запропонована і потрібна кількість товару збігаються і дорівнюють Q_0 . Ціна P_0 показує, що плани покупців і продавців співпали. Така ціна називається **рівноважною**, а відповідний їй обсяг виробництва **рівноважним**.

Уявімо тепер, що ринкові умови раптово змінилися, ціна товару знизилася до P_1 . В цих умовах (тобто при ціні P_1) виробник зменшує обсяги виробництва до рівня Q_{1S} (точка E), оскільки йому не вигідно виготовляти товар за новою ціною, що не покриває витрати, а споживач, навпаки, за цією ціною хотів би купити більше товару (Q_{1D}) (точка F).

Коли розмір попиту перевищує розмір пропозиції ($D > S$), виникає нестача товару, тобто **дефіцит**. Розмір дефіциту дорівнює EF ($Q_{1D} - Q_{1S}$).

Протилежна ситуація виникає, коли ціна зростає до рівня P_2 . В цих умовах зацікавленість виробника зростає, і він збільшує обсяг виробництва товару до рівня Q_{2S} (точка K), але ціна, яка зросла, не всім покупцям доступна, і вони скорочують свій попит до рівня Q_{2D} (точка M). Складається економічна ситуація, яка називається **перевиробництвом товарів, надлишком товарів**. При перевиробництві розмір пропозиції товару за ціною P_2 перевищує розмір попиту ($S > D$). Величина надлишку дорівнює MK ($Q_{2S} - Q_{2D}$).

Таким чином, на ринку можливі *відхилення* від рівноважного стану. Що проявляються у вигляді або дефіциту, або надлишку товарів.

Попит і пропозиція постійно коливаються під впливом багатьох факторів, які ми розглянули вище. Ринкова рівновага увесь час змінюється. Хоча попит і пропозиція не завжди врівноважені на ринку, ціна має тенденцію до рівноваги. Взаємодія попиту і пропозиції здійснюється на основі цінового механізму, але велике значення у цьому процесі відіграє також конкуренція.

3.3. Конкуренція і монополія.

Конкуренція – економічне суперництво, боротьба між економічними суб'єктами за кращі, економічно вигідніші умови виробництва та реалізації товару.

Конкуренція – це потужний інструмент ринкової економіки, рушійна сила, яка змушує товаровиробників підвищувати ефективність виробництва, знижувати виробничі витрати, підвищувати якість продукції, прискорювати впровадження новітніх досягнень науки і техніки, проводити організаційні та структурні зміни підприємств. Ступінь розвитку економічної конкуренції є одним з вирішальних критеріїв розвиненості й цивілізованості ринкових відносин.

Існує декілька *видів конкуренції*:

- за галузево-територіальною ознакою:
 - внутрішньогалузева (між підприємствами однієї галузі за виробничі ресурси та доходи споживачів);
 - міжгалuzeва (між підприємствами різних галузей за доходи споживачів, а також універсальні виробничі ресурси);
 - міжнародна (між підприємствами різних країн);
- за методами конкурентної боротьби:
 - цінова (зниження цін, дисконтні знижки, маркетингові акції, що зводяться до зниження цін);

- нецінова (підвищення якості продукції, розширення асортименту, міжнародна сертифікація продукції, гарантійне обслуговування, наявність сервісного обслуговування, реклама тощо);

- недобросовісна (неправомірне використання позначень товару іншого виробника, дезінформація споживачів про товар; компрометація товарів конкурентів, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, технологічне піратство, демпінг);

Вільна конкуренція як одна з рушійних сил ринкової економіки існувала до кінця 19 ст. Однак на початку 20 ст. відбулася природна еволюція від вільної конкуренції до панування монополій. Впродовж 20 ст. процес монополізації набув значних масштабів і монополістичні утворення стали основою господарського життя розвинених країн світу.

Монополія – виключне право держави, підприємства, фізичної особи на володіння будь-чим або на здійснення певного виду діяльності.

В залежності від характеру і причин виникнення розрізняють наступні *види монополій*:

- **природна** – базується на володінні *унікальними природними ресурсами* (наприклад, рідкі метали, особливі земельні ділянки під виноградники, алмази тощо) або виникає у галузях, де існування декількох виробників є *економічно недоцільним* (наприклад, електро-, водо-, газопостачання населенню, залізничний транспорт, емісія грошей);

- **легальна (закрита)** – захищена від конкуренції за допомогою юридичних заборон і обмежень (*патентів, авторських прав, запатентованих товарних знаків*);

- **штучна (економічна)** – об'єднання підприємств, що створюються заради *отримання монополістичних вигод*. Ці монополії навмисно змінюють структуру ринку: створюють бар'єри для входу на галузевий ринок нових фірм, обмежують аутсайдерам доступ до джерел сировини, ведуть з ними цінові війни.

Монополізація має *негативні наслідки* для економіки:

- завищення цін і створення штучного дефіциту;
- розорення малого та середнього бізнесу;
- гальмування технологічного розвитку внаслідок відсутності сильного конкурентного тону;
- хижацьке використання природних ресурсів та забруднення довкілля;
- тиск на уряд у пошуках неправомірних пільг.

Разом з тим, сучасні монополії вимушені функціонувати на міжнародному ринку в умовах конкуренції, зазнаючи конкурентного тиску з боку монополій інших країн. Завдяки привласненню високих прибутків монопольні структури мають більше можливостей фінансувати науково-дослідні роботи, впроваджувати новітню техніку і технологію, здійснювати перекваліфікацію працівників. Крім того, ефект "масштабу виробництва" великих підприємств дає змогу їм виробляти дешеву і якісну продукцію. Великі підприємства більш стійкі в умовах криз, що зменшує рівень безробіття і соціальну напругу у суспільстві.

Сучасна економіка неможлива без монополій, але вони не повинні зловживати своїм монопольним становищем. З метою запобігання зловживанню монополістами своїм монопольним становищем на ринку держава здійснює *антимонопольну політику*, яка містить заходи адміністративного регулювання їх діяльності:

- обмеження монополізації ринку;
- заборона злиття конкуруючих компаній;
- збереження і підтримка конкуренції;
- заборона завищення цін монополістами;
- заборона недобросовісних методів конкуренції.

В Україні було прийнято низку законів та державних програм щодо обмеження монополізації та розвитку конкуренції. Органом державної влади, який здійснює контроль за дотриманням антимонопольного

законодавства, є Антимонопольний комітет України. В антимонопольному законодавстві України визначено:

- монопольним становищем визнається частка на ринку одного суб'єкта господарювання, яка перевищує 35%, трьох – 50%, п'яти – 70%;
- види зловживання монопольним становищем (нав'язування умов договорів, навмисне створення дефіциту, створення перешкод для входу на ринок, дискримінаційні ціни);
- неправомірні угоди (встановлення монопольно високих цін, поділ ринків);
- недобросовісна конкуренція;
- санкції за порушення законодавства (примусовий поділ монопольних утворень, штрафи, відшкодування завданої шкоди).

Ключові терміни

Ринок. Суспільний поділ праці. Економічна свобода. Інфраструктура ринку. Структура ринку. Попит. Закон попиту. Крива попиту. Нецінові фактори попиту. Пропозиція. Закон пропозиції. Нецінові фактори пропозиції. Ринкова рівновага. Конкуренція. Внутрішньогалузева конкуренція. Міжгалузева конкуренція. Цінова конкуренція. Нецінова конкуренція. Недобросовісна конкуренція. Монополія. Природна монополія. Легальна (закрита) монополія. Штучна (економічна) монополія. Конкурентна (антимонопольна) політика.

Теми рефератів

1. Національні моделі ринкової економіки.
2. Моделі переходу до ринку.
3. Економічний аналіз функціонування ринку наркотиків.
4. Функціонування інфраструктури ринку в Україні.
5. Типи ринкових структур.
6. Недобросовісна конкуренція: сутність та особливості в Україні.
7. Корупція як метод отримання конкурентних переваг.

8. Монополізація економіки як наслідок загострення конкуренції.
9. Особливості формування конкурентного середовища в Україні.
10. Антимонопольне регулювання: сутність та історія розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть необхідні передумови функціонування ринку.
2. Розкрийте структуру ринку.
3. Які фактори впливають на зміну попиту на товар?
4. Розкрийте механізм формування ринкової рівноваги.
5. Який існує взаємозв'язок між податковою політикою держави і рівнем пропозиції в легальному секторі економіки?
6. Назвіть методи недобросовісної конкуренції та засоби боротьби з ними.
7. Якою є роль конкуренції для функціонування ринкової економіки?
8. Чому в сучасній економіці ринки є переважно монополізованими?
9. В чому полягає небезпека монополій для економічного розвитку?
10. Назвіть елементи ринкової інфраструктури.

Тестові завдання

1. Ринок – це:
 - а) економічне суперництво між економічними суб'єктами за найкращі умови господарювання;
 - б) спеціалізація підприємств на виробництві певної продукції;
 - в) інститут або механізм, що об'єднує покупців і продавців товарів і послуг;
 - г) форма господарювання, що передбачає виробництво товарів для власного споживання;
 - д) правильна відповідь відсутня.

2. Що з наступного не є умовою функціонування ринку?

- а) економічна свобода суб'єктів;
- б) вільне ринкове ціноутворення;
- в) замкненість економіки;
- г) конкуренція;
- д) правильна відповідь відсутня.

3. До елементів ринкового механізму не відноситься:

- а) попит;
- б) пропозиція;
- в) конкуренція;
- г) рівноважна ціна;
- д) разом п. в, г;
- е) правильна відповідь відсутня.

4. Яким чином попит пов'язаний з потребами?

- а) у попиті відображаються всі потреби економічного суб'єкта;
- б) у попиті відображаються найнагальніші потреби;
- в) у попиті відображаються потреби, підкріплені можливостями;
- г) попит відображає потреби, але в деяких випадках може виходити за їх межі;

- д) правильна відповідь відсутня.

5. Закон пропозиції при інших рівних умовах встановлює:

- а) залежність між ціною і кількістю товару, який запропоновано;
- б) прямий зв'язок між кількістю і ціною запропонованого товару;
- в) прямий зв'язок між пропозицією та попитом на товар;
- г) обернений зв'язок між пропозицією та попитом на товар;
- д) вірна відповідь відсутня.

6. Які з наступних факторів впливають на пропозицію товару?

- а) витрати виробника;
- б) ціна за одиницю товару;
- в) якість товару;

г) разом п. а, б;

д) разом п. б, в.

7. Реклама є інструментом:

а) цінової конкуренції;

б) нецінової конкуренції;

в) недобросовісної конкуренції.

8. Інструментом недобросовісної конкуренції є:

а) ціна;

б) розголошення комерційної таємниці;

в) реклама;

г) якість;

д) гарантійне обслуговування.

9. До якого типу монополії належить підприємство «Укрзалізниця»?

а) абсолютна;

б) природна;

в) легальна (закрита);

г) економічна (штучна).

10. Інструментом нецінової конкуренції є:

а) ціна;

б) компрометація товарів конкурентів;

в) безкоштовна доставка товару;

г) розголошення комерційної таємниці;

д) правильна відповідь відсутня.

Тема 4. Підприємство як суб'єкт економічної діяльності

4.1. Сутність, функції та капітал підприємства.

4.2. Витрати, доходи і прибуток підприємства.

4.3. Сутність, функції і структура ціни.

4.4. Трансакційні витрати: сутність, структура та вплив на діяльність підприємства.

4.1. Сутність, функції та капітал підприємства.

Підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, який має права юридичної особи і здійснює діяльність, спрямовану на виробництво продукції, виконання робіт або надання послуг з метою задоволення суспільних потреб та одержання прибутку.

Значення підприємства для функціонування економіки розкривається у його функціях:

- *виробнича* полягає у виробництві товарів, наданні послуг, здійсненні робіт;
- *соціальна* пов'язана із створенням робочих місць, навчанням працівників, їх соціальним захистом, проведенням благодійних акцій;
- *інноваційна* передбачає впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничий процес, а також проведення власних науково-технічних досліджень;
- *макроекономічна* означає участь підприємства у забезпеченні розвитку національної економіки, відрахування коштів до бюджету, виконання державних замовлень, участь у національних програмах розвитку тощо.

Для виконання виробничої функції підприємству потрібні певні ресурси, які можуть бути матеріальними, нематеріальними, грошовими, трудовими тощо.

Ресурси підприємства, використання яких забезпечує створення нової вартості, складають **капітал підприємства**.

Капітал підприємства перебуває у постійному русі. Основними *стадіями* кругообігу капіталу є:

1) *стадія обігу*, на якій капітал виступає у грошовій формі і виконує функцію забезпечення підприємства виробничими ресурсами шляхом купівлі засобів виробництва та найму працівників ($\Gamma \rightarrow T$);

2) *стадія виробництва товарів* (В), коли капітал виступає у виробничій, або продуктивній, формі і виконує функцію створення товарів;

3) *стадія обігу*, на якій капітал набуває товарної форми, а його функцією стає реалізація створеної продукції та одержання прибутку ($T' \rightarrow \Gamma'$).

Отже, **кругообіг капіталу** – це послідовний рух капіталу, протягом якого він проходить три стадії (обігу, виробництва, обігу), набуває трьох функціональних форм (грошової, виробничої, товарної) і виконує певні функції.

Кругообіг капіталу підприємства можна представити у вигляді наступної схеми (рис. 4.1):

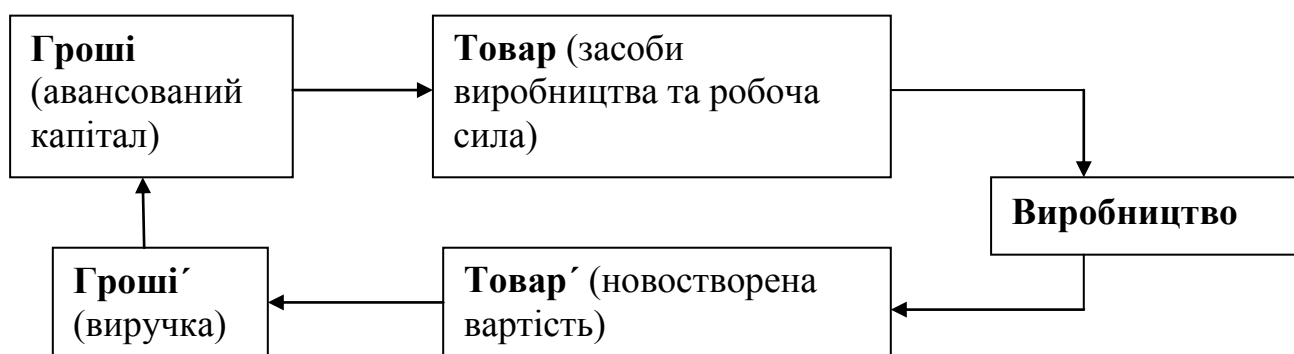

Рис. 4.1. Схема кругообігу капіталу підприємства

При цьому рух капіталу забезпечує зростання вартості: авансований капітал (Γ) зріс до Γ' .

Рух капіталу підприємства з моменту його авансування до повного повернення підприємцю авансованої вартості – це **оборот капіталу**.

Швидкість обороту капіталу вимірюється кількістю оборотів, що здійснює капітал за рік.

В залежності від того, яку роль відіграють окремі елементи капіталу у його обігу, в *структурі капіталу* підприємства розрізняють основний та оборотний капітал (рис. 4.2).

Основний капітал (переважно засоби праці) функціонує у виробничому процесі тривалий час (більше року), переносячи свою вартість на вартість новоствореного продукту частинами, в міру зношування (наприклад, будівлі, споруди, машини, обладнання, транспортні засоби тощо).

Оборотний капітал виробництва (переважно предмети праці) повністю переносить свою вартість на вартість новоствореного продукту протягом одного циклу виробництва (наприклад, сировина, матеріали, комплектуючі тощо).

Оборотний капітал обігу (обіговий капітал) не бере участь у процесі виробництва, а лише обслуговує його (наприклад, готова продукція, грошові кошти тощо).

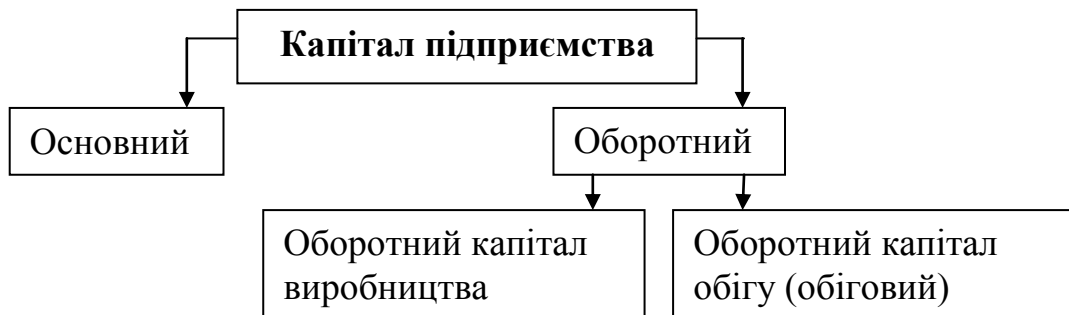

Рис. 4.2. Структура капіталу підприємства

Оборот оборотного капіталу підприємства дорівнює одному циклу кругообігу.

Оборот основного капіталу підприємства охоплює кілька виробничих циклів (кругообігів), протягом яких він зношується фізично і морально, поступово втрачаючи свою вартість.

Фізичний знос – зменшення вартості основного капіталу або її втрата, що обумовлено матеріальним зношуванням засобів праці внаслідок їх використання або зберігання.

Моральний знос основного капіталу пов'язаний із втратою економічної ефективності та доцільності використання засобів праці до моменту їх повного фізичного зношування (через зниження цін на аналогічні засоби праці або появу більш продуктивних засобів праці).

Відновлення вартості основного капіталу відбувається за рахунок **амортизації**, яка означає процес поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію в міру його зношування і використання цієї вартості для подальшого відтворення (заміщення, відновлення) засобів праці.

Вартість основного капіталу переноситься на готову продукцію у вигляді *амортизаційних відрахувань*. Вони утворюють *амортизаційний фонд*, що є джерелом відшкодування зношування основного капіталу шляхом закупівлі нових засобів праці, а також їх капремонту.

З метою прискорення модернізації основного капіталу підприємств новий Податковий Кодекс України дозволяє застосовувати декілька способів амортизації, в тому числі *прискорену амортизацію*, тобто списання основного капіталу в амортизаційний фонд у строки, коротші, ніж справжній період їх експлуатації. Змінюючи ставки і порядок здійснення амортизаційних відрахувань, держава визначає частку чистого прибутку, яка може бути звільнена від податків через включення її у витрати виробництва, а потім перерахування її в амортизаційний фонд для фінансування нових капіталовкладень.

2. Витрати, доходи і прибуток підприємства (підприємства).

Виробництво товарів вимагає здійснення певних витрат економічних ресурсів. Існують бухгалтерський та економічний підходи до визначення витрат підприємства.

За бухгалтерським підходом **витрати** – це фактичні видатки факторів виробництва для виготовлення певної кількості продукції у грошовому вираженні. Витрати підприємства у бухгалтерській та статистичній звітності виступають у вигляді *собівартості продукції*.

Бухгалтерські витрати включають *прямі витрати* (на сировину, матеріали, напівфабрикати, витрати на паливо і енергоресурси, зарплату робітникам тощо) і *непрямі витрати* (адміністративні витрати, амортизація, заробітна плата управлінському персоналу, витрати на дослідження та розробки тощо).

Економічне розуміння витрат виробництва базується на факті рідкісності ресурсів і можливості їх альтернативного використання.

Економічні (альтернативні) витрати – це ті витрати, які підприємство має здійснити, щоб дістати можливості використовувати ресурси у своїх виробничих цілях і не допустити їх використання в альтернативних виробництвах іншими підприємствами.

Необхідні підприємству ресурси можуть належати як їх власникам, так і незалежним постачальникам ресурсів. Тому економічні витрати поділяють на наступні *види*:

зовнішні (явні) – витрати на залучення ресурсів, що не належать підприємству, оплачуються і відображаються у бухгалтерському обліку (наприклад, платежі постачальникам сировини, палива, матеріалів, орендна плата, заробітна плата тощо);

внутрішні (неявні) – витрати власних, внутрішніх, неоплачуваних ресурсів. До них належать використання власної праці, власних приміщень, транспорту, кормів для худоби тощо. З точки зору підприємства ці внутрішні витрати рівнозначні грошовим видаткам, які довелося б зробити, купуючи відповідні ресурси. Підприємець порівнює ці витрати з альтернативними можливостями їх використання: грошовий капітал — з процентним доходом на нього в банку, використання приміщень — з доходом від здавання їх в оренду, особисту працю — з

заробітною платою, що можна отримати, найнявшись на інше підприємство. Одним з елементів внутрішніх витрат є *нормальний прибуток* підприємця як винагорода за підприємницькі функції, які він виконує. Нормальний прибуток — це плата, необхідна для того, щоб утримати підприємницький талант на даному підприємстві.

Внутрішні витрати не відображаються в бухгалтерській звітності, але це не означає, що їх можна ігнорувати у господарській діяльності. Величина внутрішніх витрат вимірюється гіпотетично, у порівнянні з доходами, які підприємство могло б отримати від передачі власних ресурсів альтернативним користувачам. Як правило, вони беруться до уваги при обґрунтуванні економічних рішень, що приймаються. Так, при обґрунтуванні економічних проектів визначаються не лише витрати, які будуть фактично оплачені, але й альтернативні варіанти їх використання. Такий підхід дає можливість обрати найдоцільніший варіант рішення з можливих альтернативних варіантів використання наявних ресурсів.

Різні елементи витрат по-різному пов'язані з обсягами виробництва. Тому *витрати поділяють* також на:

постійні, розмір яких не залежить від зміни обсягу виробництва (наприклад, орендна плата, амортизаційні відрахування, страхові платежі, оплата відсотків за кредит, оплата праці управлінського персоналу тощо);

змінні, розмір яких змінюється залежно від змін обсягу виробництва (оплата сировини, палива, матеріалів, заробітної плати виробничого персоналу тощо).

Сукупність постійних та змінних витрат складає *валові (загальні) витрати*.

В результаті своєї діяльності підприємство отримує **валовий дохід**, під яким розуміють загальну суму доходів від усіх видів діяльності підприємства (виручка від реалізації товарів та послуг, доходи від корпоративних прав, від володіння борговими вимогами, операцій оренди тощо).

Прибуток – це надлишок доходу над витратами підприємства. *Економічний зміст* прибутку можна визначити як плату підприємцю за використання ним своїх підприємницьких здібностей, ризик, конкурентоспроможність, інноваційність або монопольні переваги.

Враховуючи неоднорідність витрат, розрізняють бухгалтерський та економічний прибуток.

Бухгалтерський прибуток – це залишок валового доходу після відшкодування зовнішніх витрат.

Економічний прибуток – залишок валового доходу після віднімання зовнішніх та внутрішніх витрат. Зв'язок між доходом, витратами та прибутком підприємства показано на рис. 4.3.

Валовий дохід		
Бухгалтерські витрати	Бухгалтерський прибуток	
Економічні витрати		Економічний прибуток
Зовнішні витрати	Внутрішні витрати	

Рис. 4.3. Зв'язок між доходом, витратами та прибутком підприємства

Бухгалтерський прибуток називають ще *валовим*, на відміну від *чистого* прибутку, який залишається після сплати податків.

Абсолютна сума прибутку, отримана підприємством, є дуже важливим показником його діяльності, однак він не відбиває рівень ефективності господарювання.

Для характеристики рівня прибутковості використовують показник **рентабельності**, який розраховується як відсоткове відношення прибутку підприємства до його витрат. У широкому сенсі рентабельність може означати як прибутковість виробництва й реалізації всієї продукції, товарів, робіт, послуг або окремих її видів, так і прибутковість

підприємства в цілому як суб'єкта господарської діяльності, прибутковість окремих галузей економіки.

Отриманий підприємством прибуток є об'єктом розподілу.

Розподіл прибутку, отриманого підприємством, здійснюється в наступному порядку:

1) між підприємством і державою, тобто між виробничою й невиробничою сферою через вилучення в порядку, установленому законодавством, податку на прибуток;

2) між фондом нагромадження, що направляється на розширене відтворення, і фондом споживання в порядку, регламентованому статутними або іншими документами усередині підприємства (крім відрахувань у страховий фонд, відповідно до діяльності акціонерних товариств);

3) між власниками підприємства у вигляді дивідендних виплат і трудовим колективом у вигляді економічного стимулювання, що регламентується внутрішніми документами підприємства, зокрема колективним договором, що укладають власники підприємства в особі його адміністрації і трудовий колектив в особі профспілкового комітету або іншого виборного органу тощо.

На всіх стадіях розподілу прибутку існують об'єктивні *протиріччя* між учасниками розподільного процесу. На першій стадії це протиріччя регулюється державою через законодавчо установлені пропорції розподілу (ставка й порядок вирахування податку на прибуток). На другій і третій стадіях врегулювання здійснюється усередині підприємства.

Таким чином, з валового прибутку підприємства в першу чергу сплачується податок на прибуток, а потім чистий прибуток розподіляється усередині підприємства. У ході такого розподілу можуть створюватися наступні фонди: розвитку виробництва, соціального розвитку, матеріального заохочення, виплати дивідендів, резервний та інші фонди, виходячи з особливостей діяльності, цілей і завдань підприємства тощо.

4.3. Сутність, функції і структура ціни.

Обсяг доходів підприємства залежить, перш за все, від цін на вироблену продукцію.

Ціна – це кількість грошей, що сплачується або отримується за одиницю товару або послуги.

Сутність та економічне значення ціни розкривається через її *функції*:

- *облікова* – ціна забезпечує еквівалентність обміну, тобто виручка від реалізації продукції забезпечує відшкодування витрат на її виробництво і реалізацію, а також утворення прибутку;

- *розподільча* – внаслідок відхилення ціни від вартості можливий перерозподіл вартості продукції між галузями, регіонами, підприємствами.

Цей розподіл може бути регульованим або відбуватися стихійно;

- *стимулююча* – підвищення ринкової ціни стимулює підприємства до випуску дефіцитних видів продукції (на які відбулося підвищення ціни);

- *регулююча* – ціна забезпечує збалансування попиту і пропозиції на ринку.

У загальному вигляді *структура ціни* може бути представлена наступним чином (див. рис. 4.4).

Витрати виробництва	Прибуток	Непрямі податки	Оптова націнка	Роздрібна націнка
Відпускна ціна виробника				
Відпускна ціна оптових посередників				
Роздрібна ціна				

Рис. 4.4. Структура ціни.

Роздрібна ціна, за якою кінцеві споживачі купують товар у роздрібній мережі, має покрити витрати, пов'язані з купівлею цього товару у оптових посередників, а також за рахунок роздрібною націнки покрити власні витрати обігу (реалізації) та сформувати прибуток роздрібного торговельного підприємства. Відпускна ціна оптових посередників

формується аналогічно. Відпускна ціна виробника має покрити витрати виробництва та сформувати прибуток, а також містить непрямі податки (в Україні – податок на додану вартість, акцизний податок, мито), що сплачуються у державний бюджет.

На формування ціни конкретного товару або послуги впливають численні *фактори*, які представлені на рис.4.5.

Крім того, важливе значення має, якої мети підприємство бажає досягнути за допомогою ціноутворення, наприклад, максимізація прибутку вимагає встановлення високих цін, проникнення на новий ринок – низьких цін, забезпечення виживання – впровадження системи цінових знижок тощо.

Рис. 4.5. Фактори, що впливають на ціну

4.4. Трансакційні витрати: сутність, структура та вплив на діяльність підприємства.

Окрім продуктивних витрат, пов'язаних з виробництвом та реалізацією товарів і послуг, економічна діяльність вимагає ще і здійснення специфічних трансакційних витрат.

Трансакційні витрати – це витрати на встановлення, захист та обмін прав власності. Вони можуть вимірюватися як у грошовому виразі, так і витратою часу на виконання тих чи інших офіційно передбачених процедур.

Для дослідження причин виникнення тіньової економіки найбільш прийнятною є класифікація трансакційних витрат, запропонована перуанським економістом Едмондо де Сото, який поділяє їх на дві *групи*:

- ціна підпорядкування закону;
- ціна позалегалності.

За *підпорядкування закону* потрібно платити певну «ціну», яка складається із *витрат доступу до закону* та *витрат продовження діяльності в рамках закону*. Структура витрат, що складають ціну підпорядкування закону, представлена на схемі (рис. 4.6).

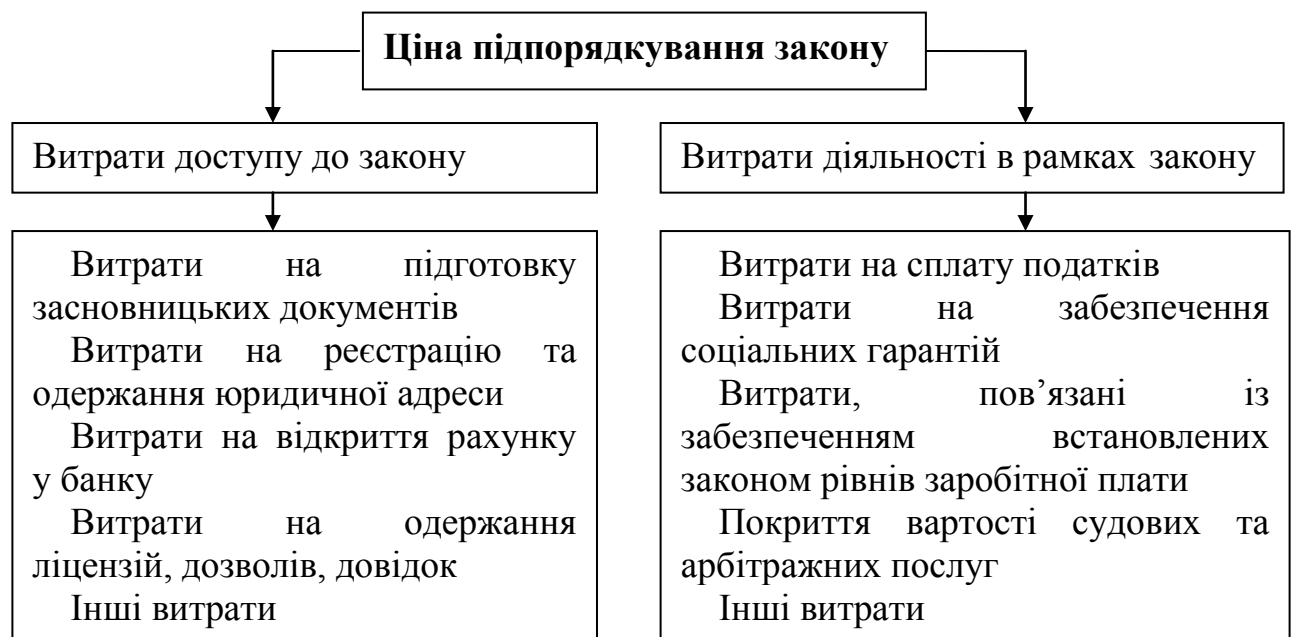

Рис. 4.6. Ціна підпорядкування закону

Перехід у «тінь» дозволяє повністю або частково уникнути вказаних витрат, але натомість з'являється необхідність платити *ціну позалегалності*. Існують наступні *елементи* ціни позалегалності:

- витрати, пов'язані з ухиленням від покарання, – оплата послуг юридичних консультантів та «лобістів», вартість хабарів, витрати на ведення подвійної бухгалтерії, втрати у зв'язку з стримуванням зростання масштабів виробництва, втрати через неможливість використання реклами тощо;

- витрати, пов'язані з трансфертом доходів. Навіть при позалегалних обмінах економічні суб'єкти змушені сплачувати непрямі податки та «інфляційний податок» (через використання для розрахунків переважно готівки). Але ці трансферти мають односторонній характер – позалегалні суб'єкти не можуть розраховувати на будь-яку допомогу з боку держави;

- витрати, пов'язані з ухиленням від сплати податків і нарахувань на зарплату. Вони не тільки вимагають оплати послуг податкових та фінансових консультантів, але і знижують стимули до заміщення праці капіталом і технічного переозброєння, бо дешева праця «розбещує» підприємство. Крім того, вигаш від несплати податку на додану вартість обмежує сферу позалегалної діяльності тільки крайніми ланками виробничого ланцюга – роздрібною торгівлею і початковими етапами обробки сировини;

- витрати, пов'язані з відсутністю легально зафіксованих прав власності. Передати право власності можна тільки обмеженій кількості осіб, серед яких не обов'язково буде покупець, готовий сплатити найвищу ціну. До того ж цей капітал неможливо використовувати як заставу, інвестувати в нього, вільно продати, а іноді навіть просто передати у спадок;

- витрати, пов'язані з неможливістю використання контрактної системи. Позалегална процедура укладання контрактів перешкоджає

реалізації довгострокових угод, у яких бере участь велика кількість економічних суб'єктів. Адже стимулом для вкладання коштів у довгостроковий проект є впевненість у тому, що за будь-яких обставин права інвесторів будуть захищені;

– витрати доступу до позалегальних процедур розв'язання конфліктів. Легальна судово-правова система має низку субститутів – родинні та мафіозні механізми вирішення конфліктів. Використання цих альтернатив пов'язане з витратами на підтримання доброзичливих стосунків з численними родичами, земляками та іншими «своїми» людьми, що потребує часу та коштів для надання знаків уваги і обміну послугами. Звернення за послугами до виконуючої функції судових і силових структур мафії, зумовлене необхідністю сплати своєрідного податку.

Таким чином, приймаючи рішення про вибір інституційного середовища щодо функціонування свого бізнесу (легального чи позалегального), суб'єкт господарювання буде порівнювати ціну підпорядкування закону із ціною позалегальності, оскільки він виконує законодавчі норми не стільки тому, що є законослухняним, скільки тому, що очікує вигоди від дотримання закону. А отже стимули до добровільного підпорядкування закону з'являються лише за умови спроможності держави сприяти зниженню трансакційних витрат у легальному секторі економіки.

Ключові поняття

Підприємство. Капітал підприємства. Основний капітал. Оборотний капітал виробництва. Оборотний капітал обігу (обіговий капітал). Кругообіг капіталу. Оборот капіталу. Фізичний знос. Моральний знос. Амортизація. Бухгалтерські витрати. Економічні (альтернативні) витрати. Зовнішні (явні) витрати. Внутрішні (неявні) витрати. Постійні витрати. Змінні витрати. Валовий дохід. Прибуток. Бухгалтерський прибуток. Економічний прибуток. Рентабельність. Ціна. Трансакційні витрати.

Теми рефератів

1. Державне регулювання цін в Україні.
2. Державне регулювання підприємництва в Україні.
3. Стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні.
4. Господарські об'єднання та їх зростаюча роль на сучасному етапі розвитку економіки України.
5. Капітал як економічна категорія.
6. Амортизація і відтворення основного капіталу.
7. Амортизаційна політика в Україні.
8. Собівартість виробництва: сутність, структура та шляхи зниження.
9. Роль фінансово-промислових груп в економіці України.
10. Вплив трансакційних витрат на ефективність функціонування підприємства.

Питання для самоконтролю

1. Які функції виконує підприємство?
2. Яку структуру має капітал підприємства?
3. Що таке амортизація?
4. Чим відрізняється бухгалтерський та економічний підхід до визначення витрат виробництва?
5. Чи відрізняється валовий та чистий прибуток підприємства?
6. Як здійснюється розподіл прибутку підприємства?
7. З яких елементів складається ціна?
8. Які фактори впливають на формування ціни?
9. Що таке трансакційні витрати?
10. Як розмір трансакційних витрат впливає на вибір інституційного середовища функціонування бізнесу?

Тестові завдання

1. Що таке прибуток?

- а) це додатковий дохід, що одержать керівники й власники фірм завдяки вмілому веденню справ;
- б) це різниця між виручкою за проданий товар і витратами на його виробництво й реалізацію;
- в) це різниця між ціною, по якій проданий товар і по якій він куплений продавцем;
- г) це вартість ризику від здійснення фінансово-економічних операцій;
- д) це дохід підприємця, що він одержує за свою працю.

2. Знайдіть правильне визначення економічної сутності рентабельності.

- а) абсолютна сума прибутку, отриманого від операційної діяльності;
- б) рівень дохідності підприємства;
- в) перевищення виручки від реалізації продукції над її собівартістю;
- г) сума фінансових ресурсів підприємства, що забезпечують його виробничо-господарську діяльність;
- д) правильна відповідь відсутня.

3. Що можна вважати неявними (внутрішніми) витратами швейної майстерні?

- а) плату постачальникам тканин;
- б) орендну плату, яку можна було б отримати, здаючи в оренду обладнання, яке тимчасово не використовується;
- в) сплату податків;
- г) заробітну плату найманих працівників;
- д) правильна відповідь відсутня.

4. Доход фірми – це:

- а) різниця між виручкою та витратами;
- б) грошові кошти, отримані в результаті господарської діяльності;
- в) сума виручки та витрат;
- г) виручка за мінусом податків;
- д) правильна відповідь відсутня.

5. Засоби праці, які функціонують у виробничому процесі тривалий час (більше року), переносячи свою вартість на вартість новоствореного продукту частинами, в міру зношування, складають:

- а) основний капітал фірми;
- б) оборотний капітал фірми;
- в) капітал обігу фірми;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. Процес перенесення вартості основного капіталу на готовий продукт у міру його зносу називається:

- а) ліквідність;
- б) фондівдача;
- в) амортизація;
- г) фондомісткість;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Валові витрати - це:

- а) сума постійних та змінних витрат;
- б) різниця між постійними та змінними витратами;
- в) різниця між постійними та середніми витратами;
- г) сума середніх та змінних витрат;
- д) правильна відповідь відсутня.

8. Постійні витрати - це:

- а) витрати на ресурси по цінах, які діяли на момент їх придбання;
- б) мінімальні витрати виробництва будь-якого обсягу продукції;
- в) витрати, що фірма несе навіть, якщо продукція не виробляється;
- г) витрати, від яких фірма може відмовитися;
- д) правильна відповідь відсутня.

9. До структури ціни товару не входить:

- а) прибуток;
- б) витрати виробництва;
- в) непрямі податки;

- г) прямі податки;
- д) правильна відповідь відсутня.

10. Прибуток - це:

- а) залишок доходу після сплати податків;
- б) дохід за мінусом витрат;
- в) частка витрат у доході;
- г) витрати плюс дохід;
- д) правильна відповідь відсутня.

Тема 5. Національна економіка

5.1. Ознаки, структура та показники національної економіки.

5.2. Розподіл ВВП. Види доходів в ринковій економіці.

5.3. Економічне зростання.

5.4. Економічний цикл.

5.1. Ознаки, структура та показники національної економіки.

Національна економіка – це економічно й організаційно єдина система взаємозалежних галузей і сфер діяльності людей, яким властива відповідна пропорційність, взаємообумовлене розміщення на території, обмеженій державними кордонами.

Як цілісна система національна економіка характеризується такими *ознаками*:

- *загальним економічним середовищем*, в якому діють господарюючі суб'єкти з загальним законодавством, єдиною грошовою одиницею, загальними грошово-кредитною та фінансовою системами;
- наявністю *тісних економічних зв'язків* між господарюючими суб'єктами країни, обумовлених суспільним поділом праці;
- *територіальною визначеністю* із загальним політичним та економічним центром (державою), який виконує регулюючу та координуючу роль, тобто контролює діяльність господарюючих суб'єктів;
- *спільною системою національного захисту*, що передбачає наявність економічних кордонів у вигляді експортно-імпортних податків, квот, тощо.

Національна економіка має галузеву структуру (рис. 5.1). До *матеріальної сфери* належать ті галузі виробництва, в яких створюються *матеріальні блага* (паливно-енергетичний комплекс, промисловість, сільське і лісне господарство, будівництво), і підприємства, що надають *матеріальні послуги* (вантажний транспорт, обслуговування і ремонт техніки, оптова торгівля, громадське харчування, кредитно-фінансові

послуги, спеціалізовані галузі ділових послуг (інформаційних, рекламних, консультаційних), прикладна наука).

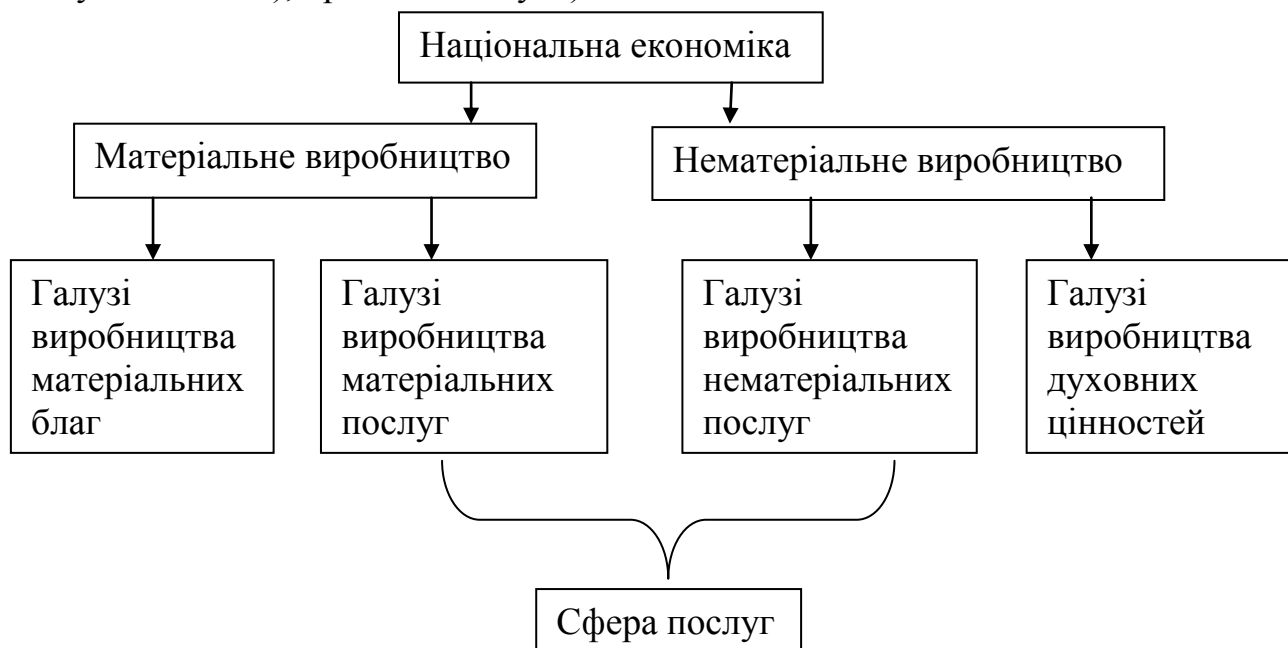

Рис. 5.1. Галузева структура національної економіки

До *сфери нематеріального виробництва* відносяться галузі, що виробляють *нематеріальні послуги* (роздрібна торгівля, пасажирський транспорт, зв'язок, що обслуговує населення, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, фундаментальна наука) та заклади, що створюють *духовні цінності* (освіта, культура, мистецтво тощо).

Виробництво матеріальних і нематеріальних послуг становить сферу послуг. Галузі цієї сфери не створюють матеріального продукту, але їх послуги необхідні для організації виробництва та для задоволення безпосередніх потреб людини.

Для того, щоб отримати уявлення про результати функціонування національної економіки, розраховують різноманітні макроекономічні показники. Основним макроекономічним показником, що розраховується в Україні є **валовий внутрішній продукт (ВВП)** – сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у межах економічної території країни протягом певного періоду часу.

Треба зазначити, що під **економічною територією** розуміють територію, на яку поширюються повноваження уряду країни і в межах якої фактори виробництва можуть вільно переміщуватися. На відміну від географічної території економічна територія не охоплює територіальні анклавів інших країн (посольства, військові бази тощо). Проте в економічну територію входять анклавів даної країни, розміщені на території інших країн.

ВВП у системі національних рахунків розраховується у поточних ринкових цінах. Тому він оцінює *номінальну вартість* створених кінцевих товарів і послуг. Для нейтралізації впливу інфляції на величину ВВП використовують показник, що дає кількісну оцінку зміни рівня середніх цін на товари і послуги за певний період. Цей показник називається **дефлятором ВВП**. Корируючи номінальний ВВП на величину дефлятора, отримуємо реальний ВВП.

$$\text{реальний ВВП} = \frac{\text{номінальний ВВП}}{\text{дефлятор ВВП}}$$

Для оцінки перспектив економічного розвитку розраховують **потенціальний ВВП** – максимально можливий при повній зайнятості (94-95%) та стабільному рівні інфляції (2-3%).

Достовірність розрахованого показника ВВП має велике значення при плануванні всіх аспектів діяльності держави. Проте до офіційного ВВП не потрапляють обсяги тіньової економіки.

Вимірювання масштабів тіньової економіки є складним завданням. Це пов'язано з тим, що тіньова економіка носить прихований характер і прагне уникнути вимірювання. Проте оцінка розмірів тіньової діяльності важлива для аналізу економічного розвитку і формування державної економічної політики.

Сучасними економістами розроблені численні *непрямі методи вимірювання обсягів тіньової економіки*, засновані переважно на

макроекономічних показниках офіційної статистики, даних податкових і фінансових органів. Основними серед них є наступні:

1. *Метод розбіжностей* заснований на порівнянні джерел даних і статистичних документів, що містять інформацію про одні і ті ж економічні показники. Прикладами використання даного методу є:

- *порівняння доходів і витрат* шляхом зіставлення всіх доходів домашніх господарств зі всіма витратами. Як правило, виявляється, що доходів значно менше, ніж витрат, що свідчить про існування тіньових доходів;

- *альтернативна оцінка макроекономічних показників* здійснюється шляхом порівняння обсягу ВВП, отриманого з використанням непрямих даних, з даними офіційної статистики;

2. *Метод, заснований на розрахунках показників зайнятості («італійський» метод)*, особливо ефективний у економіках з великою питомою вагою малих підприємств. Оскільки зібрати достовірні дані про виробництво (особливо в малому бізнесі і сфері послуг) дуже важко через свідоме заниження показників виробництва з метою ухилення від сплати податків, італійські статистики основний акцент зробили на обстеженні витрат робочої сили. Перевага такого підходу полягає в тому, що людям, яких не питають про доходи, немає сенсу приховувати або спотворювати інформацію про їх робочий час. Потім інформація перераховується в середній відпрацьований людино-день. Далі аналізують розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості та розбіжності між величинами фактично відпрацьованого за тиждень робочого часу і офіційно зареєстрованого.

3. *Монетарний метод* заснований на одній важливій особливості тіньової економіки: якщо в легальній економіці вже давно майже всі розрахунки проводять безготівковим шляхом, то в тіньовій економіці при здійсненні операцій перевага віддається готівці. Тому розмір і динаміка тіньової економіки можуть оцінюватися за допомогою спостереження за

обсягом грошової маси, наприклад, аналізується обсяг грошових операцій або попит на готівку.

4. *Метод технологічних коефіцієнтів* передбачає приблизне визначення динаміки промислового виробництва на основі спостережень за виробництвом і споживанням електроенергії, перевезень вантажів транспортом і інших непрямих показників, що піддаються достатньо простому обліку, для порівняння отриманих даних з офіційними.

У загальносвітовому масштабі частка тіньової економіки становить 5–10% ВВП, в Україні, за різними оцінками, – 30–50% від офіційного ВВП, що є критичним значенням. На цьому рівні вплив тіньових факторів стає настільки відчутним, що суперечність між легальним і тіньовим секторами спостерігається практично в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

5.2. Розподіл ВВП. Види доходів в ринковій економіці.

Одна частина створеного в країні ВВП використовується для нагромадження капіталу, а інша (національний доход) розподіляється між її жителями у вигляді різноманітних видів доходів.

Доходи - грошові або натуральні надходження до суб'єктів господарської діяльності. **Національний доход (НД)** – весь доход, зароблений упродовж року власниками ресурсів, що є резидентами даної держави, незалежно від того, де ці ресурси використовуються у власній країні чи за кордоном.

Процес розподілу ВВП проходить дві *стадії*: первинний і вторинний розподіл. Останній ще називають перерозподілом.

На *першій стадії* створений у сфері матеріального виробництва ВВП розподіляється на такі частини, як амортизаційні відрахування та факторні доходи. Амортизаційні відрахування йдуть на відновлення використаного основного капіталу. Факторні доходи отримують суб'єкти, що брали участь у створенні ВВП: працівники сфери матеріального виробництва – у

формі заробітної плати, підприємства – у формі прибутку, власники грошового капіталу – у формі позичкового проценту, процентного доходу, власники природних ресурсів – у формі ренти, власники інтелектуального капіталу – у формі гонорару, роялті, паушальних платежів тощо (див. рис. 5.2).

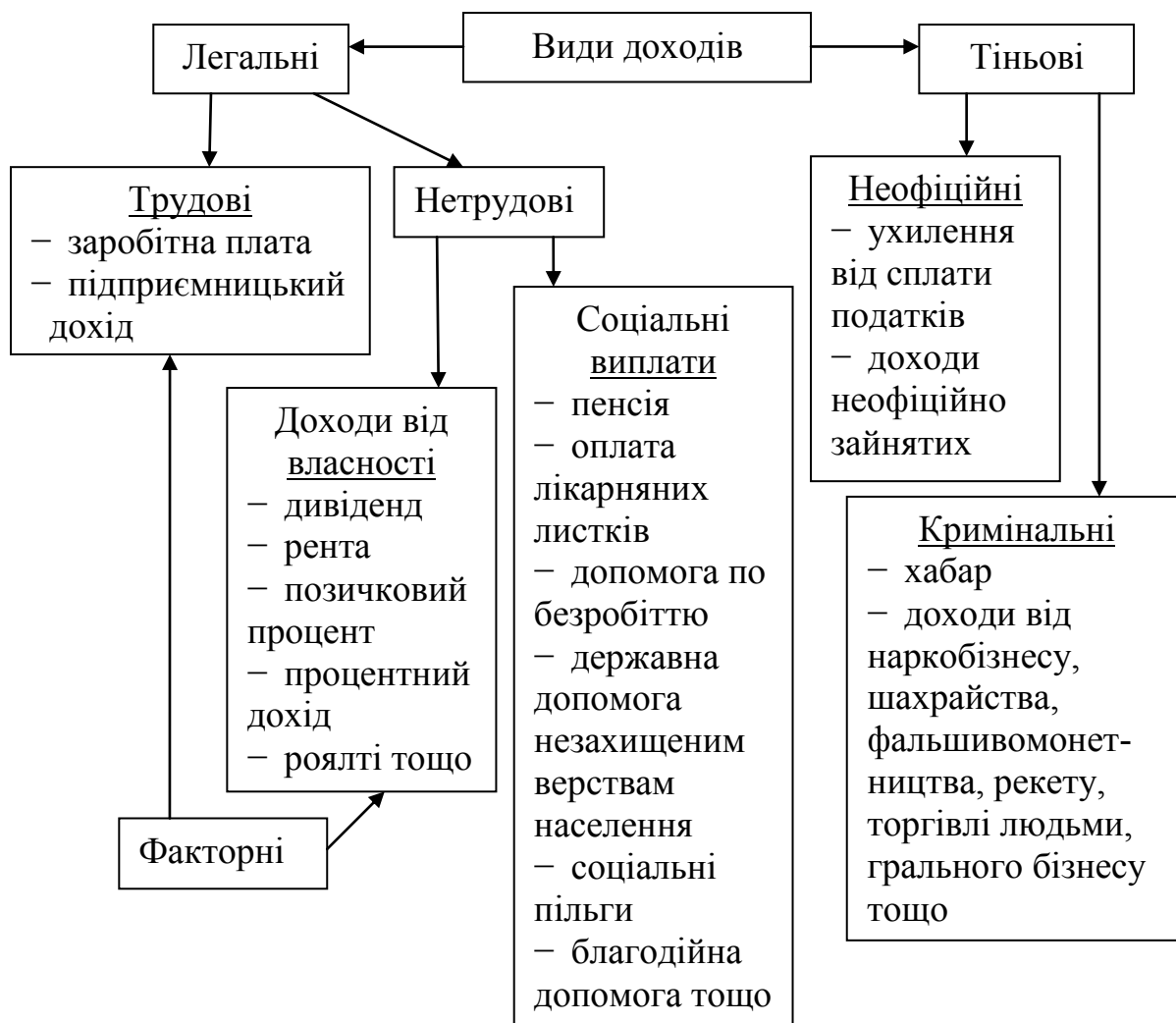

Рис. 5.2. Види доходів

Вторинний розподіл відбувається у формі перерозподілу первинних доходів на користь працівників бюджетного сектору економіки, що надає безоплатні послуги, та соціально незахищених верств населення. В результаті утворюються вторинні доходи (соціальні трансферти, заробітна плата працівників бюджетного сектору економіки, зокрема сфери державного управління, національної оборони, правоохоронних органів, науки, освіти, охорони здоров'я тощо). Механізм перерозподілу включає

такі *офіційні канали*, як держбюджет, ціни, пільги, соціальне страхування, благодійність. Крім того, перерозподіл доходів може відбуватися через *кримінальні канали* шляхом скоєння кримінальних злочинів (рекет, вимагання, хабарництво, крадіжки, шахрайство тощо).

Таким чином, до факторних доходів відносять *трудові доходи* (тобто доходи від продажу робочої сили) та *доходи від власності* (тобто доходи від продажу інших факторів виробництва). *Трудовими* вважаються заробітна плата (дохід від фактору виробництва «труд») та підприємницький дохід (дохід від фактору виробництва «підприємницька здібність»). **Підприємницький дохід** – частина прибутку, яка залишається у підприємця після сплати ним відсотків за взятий у позику капітал. Підприємець отримує цей дохід за свою організаційну і управлінську діяльність, новаторство і ризик.

Доходи від власності отримують власники *нетрудових* факторів виробництва: дивіденд – власник акціонерного капіталу, рента – власник природних ресурсів, позичковий процент – власник позичкового капіталу, процентний дохід – власник облігацій або банківських депозитів, гонорар – власник інтелектуального капіталу тощо.

До *нетрудових доходів*, окрім доходів від власності, відносять **соціальні виплати (трансфертні доходи)** – платежі, які держава або громадські організації безоплатно здійснюють на користь громадян, що мають особливий соціальний статус і потребують матеріальної допомоги.

Всі розглянуті види доходів формуються у *легальному секторі* економіки. У *тіньовій економіці* формуються неофіційні та кримінальні доходи. *Неофіційні доходи* отримують зайняті у неофіційному та напівлегальному (прихованому) секторах тіньової економіки. Джерелами виникнення *кримінальних доходів* є різні види кримінальної діяльності.

Отримання кримінальних доходів далі має своє продовження у процесі *відмивання брудних грошей*, яке ставить за мету їх легалізацію, виведення з тіньового обороту.

Відмивання брудних грошей являє собою складний, досить тривалий процес, що включає безліч різноманітних операцій. Найбільш розповсюдженою є *трьохфазова модель*:

- 1) *розміщення* – відбувається введення брудної готівки в легальну фінансову систему;
- 2) *розширення* – в результаті багатьох операцій гроші відокремлюються від джерела їхнього походження, втрачають «сліди»;
- 3) *інтеграція* – гроші знаходять нове – «легальне» – джерело походження й інвестуються в легальну економіку.

Основним видом доходів є **заробітна плата** (дохід найманого працівника) – ціна праці за одиницю часу.

Заробітна плата виконує наступні *функції*:

- *відтворювальна* – заробітна плата має покривати витрати, пов'язані з відтворенням та розвитком робочої сили людини;
- *мотиваційна* – заробітна плата має стимулювати людину працювати більше і краще.

На *розмір заробітної плати* впливають кількість і якість праці, умови праці, вартість життя в країні, фінансовий стан фірми, встановлений державою рівень мінімальної зарплати.

Потрібно розрізняти *номінальну і реальну заробітну плату*.

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку працівник отримує за свою працю протягом певного часу. **Реальна заробітна плата** – це кількість товарів і послуг, яку можна придбати за номінальну заробітну плату. *Рівень життя* визначається реальною, а не номінальною зарплатою.

Форми оплати праці:

відрядна – залежить від кількості виробленої працівником продукції, використовується, насамперед, для оплати праці промислових і будівельних робітників;

почасова – залежить від тривалості відпрацьованого часу, використовується для оплати праці спеціалістів, службовців, керівників.

В Україні існує державне і договірне регулювання оплати праці. *Державне регулювання* здійснюється за допомогою наступних *інструментів*:

- встановлення розміру мінімальної зарплати, розмірів зарплати працівників бюджетного сектору економіки (лікарі, вчителі, військовослужбовці, працівники держапарату тощо);
- регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів;
- оподаткування доходів працівників (базова ставка – 15%);
- індексація грошових доходів з метою захисту від інфляції (коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який установлюється в розмірі 103 %);
- компенсації працюючим втрати частини зарплати через затримку її виплати.

Договірне регулювання оплати праці здійснюється через систему соціального партнерства працюючих та роботодавців і укладання колективних угод.

5.3. Економічне зростання.

Основною метою національного господарства є задоволення потреб суспільства. Оскільки потреби людей безперервно зростають і стають більш різноманітними важливо забезпечити в країні економічне зростання.

Економічне зростання – збільшення кількості товарів і послуг, які виробляє національна економіка.

Економічне зростання вимірюють двома *показниками*:

- 1) темпами зростання реального ВВП;
- 2) темпами зростання реального ВВП на душу населення.

Перший використовується для оцінки темпів розширення економічного потенціалу країни, другий – при аналізі динаміки добробуту населення або порівнянні життєвого рівня в різних країнах.

Економічне зростання є важливою економічною метою кожної країни. Основними *кінцевими цілями економічного зростання* є підвищення матеріального добробуту населення і підтримка національної безпеки.

Збільшення обсягів виробництва може бути досягнуто або за рахунок залучення додаткових ресурсів, або за рахунок підвищення ефективності використання вже наявних ресурсів. Відповідно розрізняють два *типи економічного зростання*:

1) **екстенсивне** – нарощування виробництва товарів і послуг за рахунок збільшення кількості використовуваних економічних ресурсів за попереднього рівня технологій. Продуктивність праці залишається незмінною;

2) **інтенсивне** – збільшення виробництва товарів і послуг на основі підвищення ефективності використання ресурсів. Продуктивність праці підвищується.

Обидва типи економічного зростання мають свої переваги і недоліки.

Екстенсивний тип економічного зростання:

- *переваги*: швидкість досягнення економічного зростання;
- *недоліки*: технічний застій; витратний характер відтворення (темпи економічного зростання відстають ввід темпів залучення економічних ресурсів); вичерпання ресурсів.

Інтенсивний тип економічного зростання:

- *переваги*: вирішує проблему обмеженості природних ресурсів; ресурсозбереження; прогресивний розвиток факторів виробництва;
- *недоліки*: необхідність глибокої структурної перебудови економіки; значні витрати на НТП; порівняно повільніші темпи економічного зростання.

Для досягнення економічного зростання потрібна наявність певних факторів:

1) *фактори пропозиції*:

- кількість та якість природних ресурсів;
- кількість та якість трудових ресурсів;
- обсяг капіталу країни;
- технологія, менеджмент, підприємництво;

2) *фактори попиту* (важливо забезпечити такий рівень сукупних видатків, за якого буде реалізовано увесь створений ВВП):

- зростання споживчих видатків;
- зростання інвестиційних та державних видатків;
- розширення експорту;

3) *фактори ефективності* (ресурси мають використовуватися найекономніше (виробнича ефективність) і вироблятися з них мають найбільш цінні для суспільства товари і послуги (розподільна ефективність):

- розподіл економічних ресурсів по галузям, підприємствам і регіонам;

- розподіл доходів між суб'єктами господарювання;

4) *соціокультурні та інституційні фактори*:

- сприятлива соціальна, культурна, політична атмосфера;
- позитивне ставлення населення до праці;
- політична організація суспільства;
- криміналізація економіки тощо.

Високі темпи економічного зростання, які досягаються за рахунок підвищення економічної ефективності виробництва, дозволяють урядам країн вирішувати важливі соціально-економічні проблеми, проте дуже часто при цьому спостерігається зниження соціальної ефективності.

5.4. Економічний цикл.

Розвиток національної економіки має циклічний характер. **Економічний цикл** - це періодичні зростання та падіння ділової активності.

Загальну тривалість циклу вимірюють часом (рік, місяць і т.п.) між двома сусідніми вищими або двома сусідніми нижчими точками економічної активності.

Структура економічного циклу складається з чотирьох послідовних *фаз*: кризи, депресії, пожвавлення, піднесення. Розглянемо її на прикладі класичного промислового циклу (рис. 5.3).

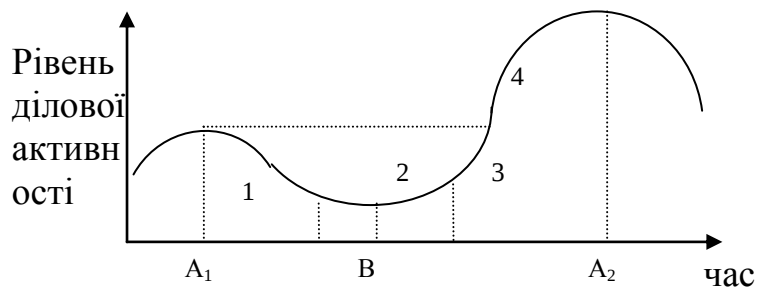

Рис. 5.3. Структура економічного циклу

Фази промислового циклу: 1 – криза; 2 – депресія; 3 – пожвавлення; 4 – піднесення. Поворотні точки циклу: A, A₁ – бум; B – дно.

Криза – це падіння виробництва і скорочення товарообігу. Як наслідок зростають масштаби безробіття, що призводить до зниження заробітної плати, погіршення умов життя, особливо найманих працівників. Відбуваються масові банкрутства фірм. Криза найбільше впливає на скорочення виробництва засобів виробництва і товарів тривалого користування й в меншій мірі на виробництво продуктів харчування та інших товарів масового повсякденного попиту.

Депресія характеризується застоєм (виробництво та обіг товарів не скорочуються, але і не зростають). Установлюється рівновага між попитом і пропозицією товарів на низькому рівні. Застій у виробництві поєднується із низькими показниками функціонування торгівлі. Безробіття залишається

на високому рівні. Прибутки характеризуються низькими показниками. При цьому на фазі депресії починається оновлення основного капіталу. Підприємці, намагаючись одержати прибуток за низьких ринкових цін, запроваджують нові технології та методи організації з метою скорочення витрат виробництва. Це зумовлює перехід економіки в нову фазу – фазу пожвавлення.

Пожвавлення характеризується зростанням виробництва і товарообігу. Відбувається масове оновлення основного капіталу, запровадження нової техніки та технологій. Зростає кількість нових робочих місць, зайнятість, підвищується зарплата та інші доходи населення, збільшується його платоспроможний попит. Це, в свою чергу, підштовхує розвиток споживчого сектору. Після досягнення до кризового рівня обсягів виробництва пожвавлення переростає в нову фазу – піднесення.

Піднесення – це швидке зростання виробництва і товарообігу, що супроводжується скороченням безробіття. Розширюється кредитування. Наростає започаткований ще в період пожвавлення процес створення нових прогресивних галузей і виробництв.

В сучасній економічній науці більш поширена двофазна структура економічного циклу: *рецесія* (включає кризу і депресію) і *підйом* (включає пожвавлення і піднесення).

За *тривалістю* економічні цикли поділяють на:

1) *короткі (малі) цикли* – коливання ділової активності 3—4 роки – пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку. Матеріальною основою малих циклів є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин.

2) *середні (промислові, економічні, ділові) цикли* – коливання ділової активності 7—11 років – пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва. Матеріальною основою періодичності середніх циклів є необхідність оновлення основного капіталу.

3) *великі цикли (довгі хвилі)* – періодичністю 40-60 років. Матеріальною основою великого циклу є зміна базових технологій і поколінь машин (стрибок технічного прогресу), оновлення об'єктів інфраструктури.

За теорією довгих хвиль Кондратьєва науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно з циклами 50-60 років. Упродовж останніх століть в історії технологічно-інноваційної еволюції було 5 хвиль, в результаті яких утворилося 5 технологічних укладів. Останній, започаткований у середині 80-х років, спирається на досягнення у сфері мікроелектроніки, інформатики, біотехнологій, генної інженерії, нових видів енергії, освоєнні космічного простору, супутникової технології.

У структурі великих циклів виділяють дві ланки розвитку – низхідну і висхідну хвилі.

Низхідна хвиля великого циклу триває приблизно 20-25, а іноді і більше років – період зміни усталених базисних технологій і технологічних структур виробничої системи суспільства. В межах цього періоду особливо гостро виявляються економічні кризи малих і середніх циклів. Один з них утворює вихідний пункт для найбільш значних вкладень у нагромаджені попереднім розвитком технічні вдосконалення і одночасно бере на себе найбільше навантаження в перебудові економічної структури суспільства, що є адекватною технологічному оновленню виробництва.

Висхідна хвиля триває приблизно 25-30 років. Фаза тривалого піднесення також не виключає циклічних криз, пов'язаних з оновлення виробничих фондів. Однак ці кризи відбуваються, як правило, на рівні високої кон'юнктури.

Період «великого піднесення» пов'язаний з масовим поширенням нових технологій і відповідно до цього зародженням та розвитком нових провідних галузей економіки. Це відкриває додаткові можливості для одержання прибутку, сприяє розширенню інвестиційного процесу.

Виробництво потребує залучення додаткової робочої сили, зростає заробітна плата. Водночас у міру просування економіки до верхньої точки великого циклу в господарстві починають нагромаджуватися протидіючі тенденції зростання витрат, пов'язаних з інноваційним процесом, посилюється тенденція норми прибутку до зниження. Зростає напруження на ринку позичкового капіталу, підвищуються ставки позичкового процента. Наростають й інші суперечності, які вже не можна вирішити завдяки технологічному оновленню виробництва. Вони прориваються назовні у формі глибокої кризи, яка знаменує початок нової фази великого циклу.

Важливою ознакою великих циклів є те, що в процесі свого розвитку вони *інтернаціоналізуються*. Започаткувавшись у найбільш передових у технологічному відношенні та найбільш сприятливих до інноваційних перетворень економічних системах того чи іншого суспільства, вони поступово поширюються на інші господарські структури. З утворенням цілісної системи світового господарства часовий лаг процесу інтернаціоналізації великих циклів звужується.

Визначення цієї риси великих циклів дає ключ до розуміння специфічних особливостей економічного розвитку останнього десятиріччя країн постсоціалістичної системи. Особлива глибина кризових потрясінь економіки цих країн, що нині відбувається, зумовлена не лише глибокою трансформацією адміністративно-бюрократичної системи господарювання в ринкову. Глибокі економічні потрясіння пов'язані з необхідністю *докорінного технологічного переоснащення* виробництва, зумовленого новим етапом НТР.

Отже, йдеться про дію циклічних чинників, тобто тих самих чинників, які в середині 70-х – на початку 80-х років XX ст. призвели до структурних криз перебудови господарського механізму економічно розвинених країн Заходу. Відставання країн, що входили до складу колишнього СРСР, в галузі технології позначилося лише на тому, що

часові межі цих процесів було відсунуто приблизно на півтора десятиріччя. Це, в свою чергу, виявляє також об'єктивну зумовленість спільності (природно, з урахуванням специфічних характеристик) окремих перетворень механізму господарювання (демонтаж державно-монополістичних структур, пріоритетний розвиток малих та середніх виробничих ланок, інформатизація виробництва). Ці процеси спостерігаються сьогодні як у країнах Заходу, так і колишніх соціалістичних державах.

Ключові терміни

Національна економіка. Валовий внутрішній продукт (ВВП). Номінальний та реальний ВВП. Непрямі методи вимірювання обсягів тіньової економіки. Національний дохід (НД). Заробітна плата. Економічне зростання. Екстенсивне економічне зростання. Інтенсивне економічне зростання. Економічний цикл. Фази економічного циклу.

Теми рефератів

1. Чинники розвитку національної економіки.
2. Валовий національний продукт: сутність, методи та проблеми розрахунку.
3. Тіньова економіка як сектор національної економіки України.
4. Види доходів в ринковій економіці.
5. Політика економічного зростання в умовах глобалізації.
6. Економічне зростання як фактор економічної безпеки в Україні.
7. Моделі економічного зростання.
8. Теорії економічних циклів.
9. Глобальні економічні кризи: сутність, причини, наслідки.
10. Методи та інструменти державної антициклічної політики.

Питання для самоконтролю

1. Які ознаки має національна економіка?
2. В якому випадку номінальний та реальний ВВП будуть співпадати?

3. За допомогою яких непрямих методів вимірюють обсяги тіньової економіки?
4. Назвіть офіційні та кримінальні канали перерозподілу ВВП.
5. Назвіть елементи трьохфазової моделі відмивання брудних грошей.
6. Які існують форми оплати праці?
7. Які переваги та недоліки мають різні типи економічного зростання?
8. Які соціокультурні та інституційні фактори можуть перешкоджати економічному зростанню?
9. Яку структуру має економічний цикл?
10. Які галузі складають основу п'ятого технологічного укладу?

Тестові завдання

1. Реальний ВВП розраховується як відношення:
 - а) номінального ВВП до дефлятора;
 - б) дефлятора до номінального ВВП;
 - в) номінального ВВП до індексу споживчих цін;
 - г) індексу споживчих цін до номінального ВВП;
 - д) правильна відповідь відсутня.
2. До соціальних доходів не належить:
 - а) дивіденд;
 - б) пенсія;
 - в) допомога по безробіттю;
 - г) стипендія;
 - д) допомога багатодітним родинам.
3. До легальних доходів не відноситься:
 - а) заробітна плата;
 - б) рента;
 - в) хабар;
 - г) пенсія;

д) дивіденд.

4. До позаекономічних факторів економічного зростання відноситься:

- а) кількість і якість трудових ресурсів;
- б) обсяг сукупного попиту;
- в) криміногенна ситуація в країні;
- г) ефективність розподілу ресурсів;
- д) обсяг інвестицій.

5. Кількісні і якісні позитивні зміни у виробництві суспільного продукту називаються:

- а) відтворення;
- б) циклічність;
- в) економічне зростання;
- г) науково-технічний прогрес;
- д) правильна відповідь відсутня.

6. Фактором інтенсивного типу економічного зростання є:

- а) додаткове залучення трудових ресурсів;
- б) введення в дію додаткових виробничих потужностей;
- в) використання новітніх технологій;
- г) додаткове залучення природних ресурсів;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Фактором екстенсивного типу економічного зростання є:

- а) розробка нових природних копалин;
- б) підвищення кваліфікації працівників;
- в) модернізація виробничих фондів;
- г) перебудова системи управління;
- д) правильна відповідь відсутня.

8. Характерними рисами фази пожвавлення є:

- а) зростання запасів нереалізованої продукції;
- б) модернізація виробництва;
- в) зростання безробіття;

г) зниження доходів населення;

д) правильна відповідь відсутня.

9. Яке з перелічених явищ не відповідає періоду економічної кризи?

а) зниження прибутків корпорацій;

б) зниження інвестицій в обладнання з довготривалим терміном використання;

в) зменшення обсягу допомоги по безробіттю;

г) скорочення податкових надходжень;

д) зменшення доходів населення.

10. Матеріальною основою великих циклів є:

а) необхідність оновлення основного капіталу;

б) необхідність зміни базових технологій і поколінь машин та оновлення об'єктів інфраструктури;

в) процеси, що відбуваються на грошовому ринку;

г) процеси, що відбуваються на споживчому ринку;

д) правильна відповідь відсутня.

Тема 6. Макроекономічна рівновага і нестабільність

6.1. Макроекономічна рівновага.

6.2. Інфляція: сутність, види, наслідки.

6.3. Безробіття: сутність, види, наслідки.

6.1. Макроекономічна рівновага.

Найважливішою характеристикою стану національної економіки є **макроекономічна рівновага** - збалансованість і пропорційність економічних процесів у масштабах всього національного господарства. *Об'єктивну основу* макроекономічної рівноваги становить збалансованість суспільних потреб і виробничих можливостей.

Основними *рисами* макроекономічної рівноваги є стабільність національної економіки і оптимальне використання обмежених ресурсів.

Структуру макроекономічної рівноваги складають:

- збалансованість між сферами і галузями національного господарства;
- відповідність товарних і грошових мас;
- пропорційність між виробництвом і споживанням;
- пропорційність доходів і витрат;
- пропорційність наявних і залучених у виробничий процес факторів виробництва;
- рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції на всіх чотирьох типах ринку (товарів, праці, капіталу, грошей).

Концентрованою формою прояву макроекономічної рівноваги є збалансованість сукупного попиту і сукупної пропозиції.

Сукупний попит - це сума всіх видатків на кінцеві товари і послуги, вироблені в економіці. Він характеризує реальний обсяг виробництва національного продукту, який спроможні купити всі споживачі: населення, підприємства, держава, а також іноземні споживачі. Відповідно складається з таких *компонентів*:

- споживчий попит;
- інвестиційний попит;
- державні закупівлі;
- чистий експорт (різниця між експортом та імпортом).

На сукупний попит впливають такі *фактори*:

- зміна рівня цін;
- рівень доходів населення, очікування споживачів, податки на доходи фізичних осіб, заборгованість споживачів;
- процентні ставки, очікувані прибутки, технологічні зміни;
- зміни у державних видатках;
- національний дохід у країнах-торгівельних партнерах, валютні курси, конкурентоспроможність вітчизняних товарів тощо.

Сукупна пропозиція - це загальна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в національній економіці. Вона характеризує весь реальний обсяг національного виробництва, який може бути запропонований на ринку при даному рівні цін, тому рівень сукупної пропозиції відображає показник ВВП.

На сукупну пропозицію впливають такі *фактори*:

- зміна рівня цін;
- зміна обсягів факторів виробництва, що використовуються;
- ефективність використання факторів виробництва;
- ціни на виробничі ресурси;
- податки та субсидії;
- рівень монополізації економіки;
- трансакційні витрати – витрати ринкового обміну, пов'язані з укладанням контрактів, захистом прав власності, примушенням до виконання контрактів тощо. Ці витрати особливо великі у перехідних економіках через недосконалість інституційної системи.

Макроекономічна рівновага характеризує такий стан народного господарства, при якому весь вироблений національний продукт повністю

куплений споживачами, тобто *сукупна пропозиція дорівнює сукупному попиту*.

В сучасній економіці збалансування сукупної пропозиції та сукупного попиту не може бути здійснено лише ринковими регуляторами автоматично. Їх треба доповнювати державним регулюванням економіки шляхом застосування інструментів фінансової і кредитно-грошової політики, а також політики заробітної плати і цін тощо. У *часи спаду* держава знижує податки з прибутку фірм і доходів населення, що стимулює ділову активність і платоспроможний попит. У той же час у *період буму* діють навпаки, щоб знизити ділову активність. Державна політика проводиться також через трансфертні платежі (допомога по безробіттю тощо), які автоматично збільшуються у *часи кризи*, коли безробіття сягає максимуму, стимулюючи економічне зростання. У *період* же *буму* і повної зайнятості обсяги допомоги по безробіттю зводяться до мінімуму, тим самим зменшується сукупний попит, що стримує зростання виробництва. Таким чином трансферти відіграють роль вмонтованих стабілізаторів економіки.

Макроекономічна рівновага - це економічний ідеал, мета державної політики. Досягнути макроекономічну рівновагу можливо, але тільки тимчасово, оскільки вона має динамічний характер, і для сучасної економіки більш притаманний нерівноважний стан, основними проявами якого є циклічність, інфляція і безробіття.

Макроекономічна нестабільність як порушення загальної рівноваги є відхиленням від оптимального використання виробничих ресурсів. Тому вона призводить до втрати частини потенційного обсягу ВВП. Безробіття означає пряме недовикористання робочої сили та її дискваліфікацію. Інфляція (особливо гіперінфляція) може призвести до втрати керованості національним господарством.

Дестабілізація національної економіки стимулює розростання її тіньового сектору, який, в свою чергу, посилює макроекономічну

нестабільність. *Негативний вплив тіньової економіки* на загальну рівновагу проявляється в:

- зменшенні надходжень податків та інших обов'язкових платежів до державного бюджету, що збільшує його дефіцит і ставить під загрозу фінансування соціальних програм та програм розвитку;
- вилученні частини грошової маси із банківського обігу, що посилює кризу неплатежів, породжує необхідність здійснення бартерних угод, що, у свою чергу, загострює економічну кризу;
- ускладненні втілення у життя заходів грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики, оскільки вони неспроможні впливати на тіньовий сектор економіки;
- втраті керованості народним господарством, що посилює загальну економічну нестабільність і перетворюється на загрозу економічній безпеці держави;
- загальній криміналізації суспільного життя, яка уражає всі органи державного і суспільного організму.

В той же час, тіньова економіка певною мірою пом'якшує кризові явища (див. тему 1), заміщуючи легальну економічну діяльність, що скорочується. Це і пояснює збільшення обсягів тіньової економіки під час рецесії.

Розглянемо детальніше прояви макроекономічної нестабільності – інфляцію і безробіття (циклічність розглянута у темі 5).

6.2. Інфляція: сутність, види, наслідки.

Інфляція – процес знецінення грошей у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями. Отже, інфляція є проявом макроекономічної нестабільності, порушення пропорції між товарною і грошовою масою.

У світовій практиці прийнято вимірювати рівень інфляції за допомогою *індексу споживчих цін*, який показує зміни середнього рівня

цін «ринкового кошика» споживчих товарів і послуг (в Україні цей «кошик» містить 335 найважливіших товарів).

З 2008 р. в Україні основним показником рівня інфляції прийнято вважати показник *базова інфляція*, який виключає короткострокові нерівномірні зміни цін під впливом окремих факторів, які носять адміністративний, подієвий, а також сезонний характер, тобто переважно мова йде про цінову динаміку, яка не враховує зміни цін на продовольство та енергоносії. Отже, базова інфляція не співпадає з індексом споживчих цін, і це потрібно враховувати при аналізі статистичних даних.

В залежності від темпів інфляції, розрізняють наступні *види інфляції*:

- *помірну* – зростання цін не більше 10% на рік. Виділяють окремий підвид помірної інфляції – *повзучу*, яка складає до 5% на рік (вважається, що вона справляє стимулюючий вплив на зростання сукупної пропозиції);

- *галонуючу* – зростання цін від 10% до сотень відсотків на рік;

- *гіперінфляцію* – зростання цін на тисячі відсотків на рік.

З точки зору форм прояву розрізняють два *типи інфляції*: відкриту і подавлену (приховану).

Відкрита інфляція характеризується довгостроковим підвищенням цін. Вона може бути спровокована як факторами попиту, так і пропозиції, тому виділяють:

інфляцію попиту, що викликана підвищенням цін у відповідь на зростаючий попит. *Причинами інфляції попиту* може стати:

1. надмірна емісія (випуск в обіг) грошей;
2. зростання попиту в умовах повної зайнятості ресурсів, коли пропозицію неможливо збільшити відповідно до зростаючого попиту;
3. інфляційні очікування (як реакція на очікувані бойові дії, стихійні лиха, неврожай, зміну політики уряду), що провокують ажіотажний попит і підвищення цін.

інфляцію витрат (пропозиції), що викликана підвищенням цін для покриття більш високих витрат виробництва. *Причинами інфляції витрат* може стати:

1. зростання цін на сировину;
2. збільшення податкового тиску;
3. підвищення рівня оплати праці;
4. зловживання монопольним становищем.

Інфляції попиту і витрат, як правило, не існують у чистому вигляді. В реальному житті вони переплітаються.

Основними причинами сучасних інфляційних процесів в економіці України є девальвація гривні, емісійне фінансування державного бюджету, інфляційні очікування населення.

Подавлена інфляція проявляється у зростанні товарного дефіциту або у штучному обмеженні споживання (купони, талони, картки). Вона виникає у випадку:

1. тимчасового «заморожування» цін і доходів;
2. встановлення граничних цін на товари;
3. тотального адміністративного контролю за цінами.

Подавлена інфляція притаманна адміністративно-командній системі господарювання, в якій панують фіксовані ціни, хоча іноді має місце і в умовах ринкової економіки підчас спроби приборкати інфляцію адміністративними методами. Але для ринкової економіки більш характерна відкрита інфляція.

Соціально-економічні наслідки інфляції:

- зниження життєвого рівня населення внаслідок зменшення реальних доходів громадян і знецінення заощаджень;
- перерозподіл національного доходу між різними соціальними верствами і групами населення, посилення соціального розшарування і соціальної напруги;

- підриив інвестиційного процесу внаслідок знецінення заощаджень і зниження стимулів до інвестування в умовах економічної невизначеності;
- дестабілізація економіки (в умовах гіперінфляції), що поширюється і на інші сфери суспільного життя та призводить до зростання злочинності через зниження стимулів до продуктивної праці (зростання крадіжок, шахрайств тощо);
- подавлена інфляція призводить до розгулу спекуляцій на «чорному ринку», довгих черг покупців.

Заходи антиінфляційної політики залежать від темпів інфляції:

- при інфляції у 20-30% проводиться **адаптивна політика** – поступове зниження темпів зростання грошової маси, пом'якшення її негативних наслідків шляхом індексації доходів населення;
- при інфляції понад 30% дієвою може бути тільки **активна політика («шокова терапія»)** – різке скорочення темпів зростання грошової маси шляхом грошових реформ конфіскаційного типу (наприклад, реформа Павлова 1991 р. у СРСР), приватизація, зменшення державних витрат, збільшення податків, стримування зростання цін і доходів, антимонопольне регулювання.

При проведенні антимонопольної політики потрібно пам'ятати, що скорочення грошової маси обмежує можливості інвестування і може призвести до безробіття.

6.3. Безробіття: сутність, види, наслідки.

Найбільш соціально відчутним проявом макроекономічної нестабільності є безробіття. Воно являє собою *нерівновагу між наявними та залученими трудовими ресурсами*, постійне перебільшення сукупної пропозиції робочої сили над попитом на неї.

Безробіття – неможливість знайти роботу працездатним особам працездатного віку, які активно її шукають.

Рівень безробіття розраховується як відношення кількості безробітних до економічно активного населення (тобто безробітних і зайнятих разом).

Основними *формами безробіття* є:

- ***фрикційне безробіття*** – тимчасове безробіття, яке пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи;
- ***структурне безробіття*** пов'язано із структурними змінами в економіці, які викликають зміни попиту на окремі професії і фахи. Структурне безробіття є більш тривалим, бо виникає потреба професійної перепідготовки працівників.
- ***циклічне безробіття*** зумовлено циклічним розвитком суспільного виробництва, тому воно сягає максимуму в часи депресії та кризи, зводиться до мінімуму підчас економічного зростання.

Фрикційне і структурне безробіття складають так званий «*природний рівень безробіття*», що відповідає повній зайнятості, коли попит і пропозиція робочої сили врівноважені, а виробництво забезпечує потенційний обсяг ВВП. Природне безробіття є резервом робочої сили, здатної переміщуватися між галузями і регіонами в залежності від потреб виробництва. В кожній країні природний рівень безробіття є різним, він підраховується як середня величина фактичного безробіття за тривалий час (40-50 років). Коли фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень виникає циклічне безробіття, що становить економічну і соціальну небезпеку.

В країнах з перехідною економікою також спостерігається специфічна форма безробіття – ***приховане безробіття***, коли працівник офіційно має робоче місце, але перебуває у вимушеній відпустці без збереження зарплати.

Соціально-економічні наслідки безробіття:

- відставання фактичного ВВП від потенційного (вироблено менше, ніж можливо за умови повного використання ресурсів);
- зменшення доходів населення;

- збільшення виплат допомоги по безробіттю;
- зменшення податкових надходжень;
- дискваліфікація працівників;
- погіршення фізичного і психічного стану безробітних (розпад родин, зростання алкоголізму і наркоманії, зростання психічних розладів, збільшення кількості самогубств);
- соціальна і політична нестабільність (соціальна напруга і конфлікти здатні викликати соціальні вибухи);
- зростання рівня злочинності (через відсутність можливості працювати у легальному секторі економіки).

За дослідження американських вчених, підвищення рівня безробіття на 1%, яке зберігається протягом 6 років, викликає зростання загальної смертності на 2 %, числа самогубств – на 4,1%, числа вбивств – на 5,7%, числа ув'язнених - на 4%, числа психічно хворих – на 4%.

Враховуючи тяжкі соціальні і економічні наслідки безробіття регулювання цієї сфери має особливе значення. Основне завдання регулювання зайнятості є утримання безробіття на природному рівні, що і означає досягнення повної зайнятості.

Державна політика регулювання зайнятості складається з трьох основних напрямків:

1. правове забезпечення трудових відносин (регулювання найму і використання робочої сили);
2. працевлаштування незайнятого населення (фінансування системи громадських робіт (будівництво доріг, прибирання парків тощо), стимулювання створення нових робочих місць у приватному секторі, розвиток самозайнятості населення (малий бізнес), розвиток системи професійної перепідготовки працівників, розробка цільових програм працевлаштування молоді, жінок, інвалідів, працівників галузей, що реструктуризуються);

3. соціальний захист потерпілих від безробіття (виплата допомоги по безробіттю).

Питаннями працевлаштування, професійної перепідготовки, наданням допомоги безробітним займається Державна служба зайнятості, яка має розгалужену мережу обласних і районних центрів зайнятості.

Ключові терміни

Макроекономічна рівновага. Сукупний попит. Сукупна пропозиція. Інфляція. Помірна інфляція. Галопуюча інфляція. Гіперінфляція. Відкрита інфляція. Подавлена (прихована) інфляція. Безробіття. Фрикційне безробіття. Структурне безробіття. Циклічне безробіття. Приховане безробіття. Природний рівень безробіття.

Теми рефератів

1. Сукупний попит і сукупна пропозиція, їх рівновага.
2. Аналіз структури сукупного попиту в економіці України.
3. Особливості макроекономічної нестабільності в Україні в період ринкової трансформації.
4. Основні риси сучасної стабілізаційної політики Уряду України.
5. Інфляція в Україні: особливості та шляхи приборкання.
6. Соціально-економічні наслідки інфляції.
7. Види і форми безробіття.
8. Соціально-економічні наслідки безробіття.
9. Державна політика зайнятості в Україні.
10. Посилення криміналізації суспільства в наслідок економічної нестабільності.

Питання для самоконтролю

21. Що становить об'єктивну основу макроекономічної рівноваги?
22. Що складає структуру макроекономічної рівноваги?
23. Які фактори впливають на сукупний попит?

24. Які фактори впливають на сукупну пропозицію?
25. Як відбувається збалансування сукупної пропозиції та сукупного попиту на різних фазах економічного циклу?
26. Як впливає тіньова економіка на загальну рівновагу?
27. Яка пропорція макроекономічної рівноваги порушується під час інфляції?
28. Як проявляється відкрита та прихована інфляція?
29. Що таке приховане безробіття?
30. Як пов'язані безробіття та криміналізація суспільства?

Тестові завдання

1. Що з наступного не є елементом структури макроекономічної рівноваги?
 - а) пропорційність між виробництвом і споживанням;
 - б) рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції;
 - в) відповідність товарної і грошової маси;
 - г) рівність сукупних доходів та сукупних витрат;
 - д) правильна відповідь відсутня.
2. Фактором сукупного попиту є:
 - а) ефективність використання факторів виробництва;
 - б) рівень доходів населення;
 - в) рівень монополізації економіки;
 - г) рівень трансакційних витрат;
 - д) правильна відповідь відсутня.
3. Відкрита інфляція проявляється:
 - а) в зменшенні товарних цін;
 - б) в зростанні товарних цін;
 - в) у дефіциті товарів;
 - г) у надлишку товарів;
 - д) правильна відповідь відсутня.

4. Подавлена (прихована) інфляція проявляється:

- а) у дефіциті товарів;
- б) в зростанні товарних цін;
- в) в зменшенні товарних цін;
- г) у надлишку товарів;
- д) правильна відповідь відсутня.

5. Якщо темпи зростання цін складають 30% на рік, в економіці має місце:

- а) повзуча інфляція;
- б) галопуюча інфляція;
- в) гіперінфляція;
- г) помірна інфляція;
- д) правильна відповідь відсутня.

6. Найменш втрачають від інфляції:

- а) ті, хто отримує фіксований дохід;
- б) ті, хто має грошові заощадження;
- в) ті, хто має доходи, які зростають швидше за темпи зростання цін;
- г) ті, у кого номінальний дохід зростає, але повільніше за зростання рівня цін;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Короткочасним для працівника, але постійним для економіки в цілому є:

- а) фрикційне безробіття;
- б) структурне безробіття;
- в) циклічне безробіття;
- г) приховане безробіття;
- д) правильна відповідь відсутня.

8. Людина, яка шукає роботу на новому місці проживання:

- а) відноситься до числа зайнятих;
- б) відноситься до безробітних;

- в) не враховується у складі робочої сили;
- г) розглядається як неповністю зайнятий;
- д) розглядається, як той, що втратив надію знайти роботу.

9. Людина, що втратила роботу через кризу в економіці, потрапляє до категорії безробітних, охоплених:

- а) фрикційною формою безробіття;
- б) структурною формою безробіття;
- в) циклічною формою безробіття;
- г) прихованою формою безробіття;
- д) правильна відповідь відсутня.

10. Зміна технології і структури споживчого попиту породжують:

- а) фрикційне безробіття;
- б) структурне безробіття;
- в) циклічне безробіття;
- г) приховане безробіття;
- д) правильна відповідь відсутня.

Тема 7. Фінансово-кредитна система економіки

7.1. Фінансова система економіки.

7.2. Бюджетна система України.

7.3. Податкова система України.

7.4. Кредитно-банківська система.

7.1. Фінансова система економіки.

Фінанси – це сукупність специфічних грошових відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою вирішення економічних, соціальних і політичних завдань.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, підприємства, організації, фізичні особи.

Основним *об'єктом* фінансових відносин є валовий внутрішній продукт.

Характерними рисами фінансів є наступні:

– фінансові відносини мають грошову форму. Реальний рух грошей є обов'язковою умовою виникнення та існування фінансів, проте не всі грошові відносини можна вважати фінансовими, хоча всі фінансові відносини є грошовими. Грошові відносини за своїм змістом і складом значно ширші фінансових. Наприклад, грошовий обіг, реалізація товарів через торговельну мережу, кредит, ціноутворення опираються на використання грошей як загального еквівалента, проте не виражають фінансових відносин;

– фінансові відносини носять розподільчий (нееквівалентний) характер. Саме за допомогою фінансів здійснюється розподіл та перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту. Тобто за допомогою фінансів відбувається виокремлення у складі виручки від реалізації коштів для відшкодування матеріальних витрат, фонду оплати праці, амортизаційних відрахувань тощо. Через податки та обов'язкові

збори у розпорядження держави вилучається частина доходів суб'єктів господарювання і населення;

– фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів, тобто грошових коштів, які утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Значення фінансів для функціонування економічної системи відображають їх функції – розподільча, контрольна та стимулююча.

Розподільча функція пов'язана з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту, формуванням і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів (див. тему 5).

Контрольна функція фінансів зумовлюється об'єктивно притаманною їм здатністю кількісно відображати рух фінансових ресурсів і забезпечувати контроль за дотриманням пропорцій у розподілі валового внутрішнього продукту, правильністю формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави і суб'єктів господарювання. На практиці вона реалізується у діяльності системи державних органів, які здійснюють фінансовий контроль. В Україні до них належить Міністерство фінансів, Рахункова палата, Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба, Державна служба фінансового моніторингу, Державна фінансова інспекція та деякі інші.

Фінансовий контроль здійснюється на підставі інформації, джерелом якої є фінансова звітність, тобто така бухгалтерська звітність, що містить дані про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів суб'єктів господарювання.

Стимулююча функція пов'язана з використанням фінансів як інструменту економічного стимулювання, що може суттєво впливати на розвиток виробництва, підвищення його ефективності, наприклад, шляхом встановлення фінансових пільг або застосування фінансових санкцій.

Фінансова система – це сукупність фінансових відносин та інститутів, що регулюють ці відносини.

Структура фінансової системи представлена на рис. 7.1.

Централізовані фінанси концентруються у бюджетах та державних позабюджетних фондах і формують *державні фінанси*.

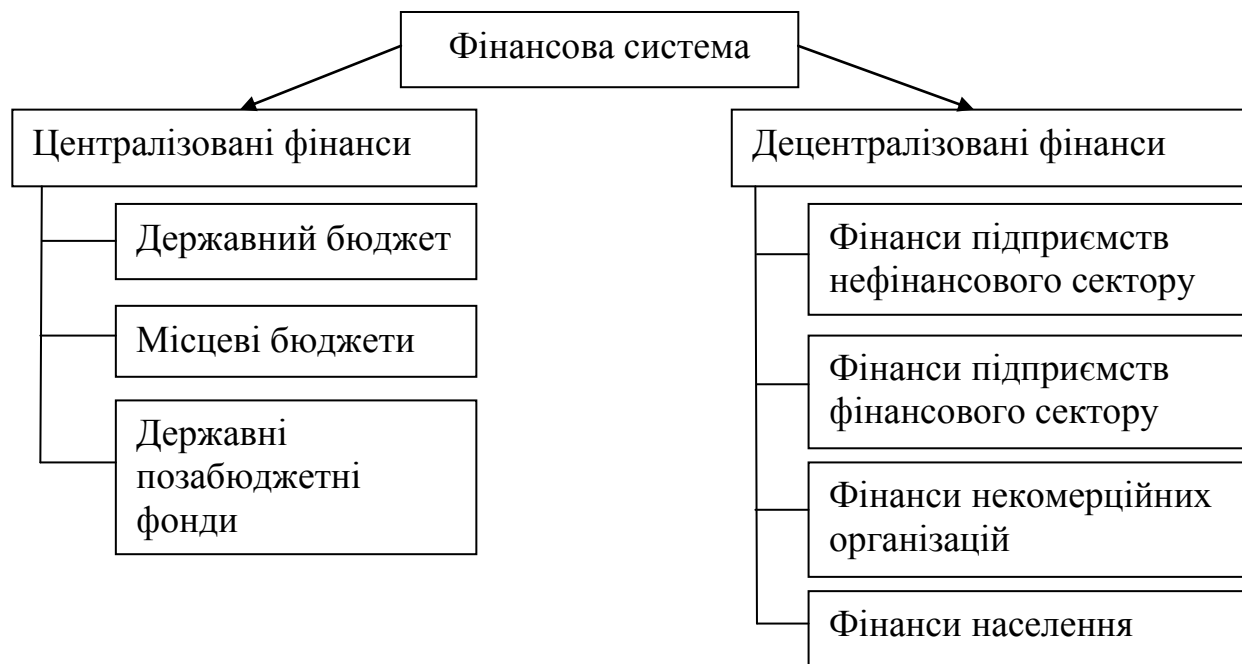

Рис. 7.1. Структура фінансової системи

Бюджетом називають план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Докладніше система бюджетів України буде розглянута у наступному питанні.

Позабюджетні фонди – грошові кошти держави, які мають цільове призначення і не входять до державного бюджету. Вони створюються за рахунок субсидій з бюджету, позик, спеціальних податків та зборів. Позабюджетні фонди розширюють можливості втручання держави в економіку, обминаючи бюджет, та можуть використовуватися як резерви, до яких уряд звертається в разі фінансових труднощів. В Україні існують такі позабюджетні фонди як Пенсійний фонд, Фонд загальнообов’язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності,

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності та ін.

Децентралізовані фінанси перебувають у розпорядженні:

- підприємств нефінансового сектору (основні джерела фінансових ресурсів – виручка від реалізації товарів або послуг, амортизаційний фонд);
- підприємств фінансового сектору, тобто установ банківської та парабанківської системи (джерела фінансових ресурсів залежать від виду діяльності кожної установи, наприклад, для банків це можуть бути депозитні внески, для страхових компаній та пенсійних фондів – страхові внески, лізингових компаній – лізингові платежі, факторингових компаній – комісійна винагорода тощо);
- некомерційних організацій, тобто громадських організацій, партій, благодійних фондів, релігійних общин тощо (основне джерело фінансових ресурсів – добровільні внески фізичних та юридичних осіб);
- населення (джерела фінансових ресурсів – різні види особистих доходів).

Всі ланки фінансової системи взаємопов'язані.

2. Бюджетна система України.

Кожна країна має свою **бюджетну систему**, яка являє собою засновану на економічних відносинах та правових нормах сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням державного і адміністративно-територіального устроїв.

Бюджетна система України складається з:

- *державного бюджету;*
- *місцевих бюджетів.*

Центральною ланкою бюджетної системи є **державний бюджет** – централізований фонд грошових ресурсів, які уряд країни використовує для виконання своїх функцій.

З практичної точки зору, державний бюджет являє собою річний план державних видатків і джерел їх фінансового покриття. Проект бюджету щорічно розробляється урядом, обговорюється та затверджується парламентом, а по завершенні бюджетного періоду, який триває з 1 січня до 31 грудня того ж року, виконавча влада звітує про виконання бюджету перед парламентом. Правильність та ефективність використання бюджетних коштів контролює Рахункова палата парламенту.

Структура бюджету складається з доходної та видаткової частин.

Доходи бюджету формують:

1) податкові надходження (податки, збори, рентна плата за природні ресурси, мито та інші обов'язкові платежі);

2) неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, надходження від штрафів та фінансових санкцій, кошти від продажу конфіскованого майна та ін.);

3) доходи від операцій з капіталом (доходи від продажу державного майна);

4) офіційні трансферти (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі);

5) внески до цільових бюджетних фондів (наприклад, Фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Державний інноваційний фонд, Фонд соціального захисту інвалідів, Державний фонд охорони навколишнього природного середовища тощо).

Видатки бюджету показують напрямки і цілі бюджетних виплат:

1) соціальні трансферти;

- 2) фінансування бюджетного сектору економіки (освіта, охорона здоров'я, наука, культура, спорт, правоохоронні органи тощо);
- 3) національна оборона;
- 4) утримання апарату управління;
- 5) фінансування розвитку економіки;
- 6) виплата процентів за державним боргом.

Доходів бюджету має вистачати на покриття його видатків. Однак можуть виникнути наступні бюджетні дисбаланси:

профіцит, коли доходи бюджету перевищують його видатки;

дефіцит, коли видатки бюджету перевищують його доходи.

Прийняття Державного бюджету України або місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету. Економічно безпечною є величина бюджетного дефіциту, що не перевищує 3% ВВП відповідного року.

Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, а також вільний залишок бюджетних коштів. Запозичення не використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків, за винятком випадків, коли це необхідно для збереження загальної економічної рівноваги. Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України (ст. 6 Бюджетного Кодексу України).

Внаслідок фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень формується **державний борг** – загальна сума непогашених дефіцитів бюджету, яка накопичена за час існування країни.

Державний борг справляє суперечливий вплив на національну економіку. З одного боку, запозичення дозволяють уряду країни виконувати важливі соціально-економічні завдання і підтримувати

життєздатність держави. З іншого боку, існування в країні державного боргу має *негативні економічні наслідки*:

- у короткостроковому періоді він може викликати ефект витіснення фінансових коштів з інвестиційної сфери у сферу фінансування державного боргу (оскільки в останній спеціально створюються більш вигідні умови з точки зору доходності);

- у довгостроковому періоді відбувається зменшення нагромадження капіталу і споживання через збільшення податків, що необхідно для обслуговування державного боргу.

Економічні наслідки державного боргу також залежать від його величини. **Безпечний рівень боргу** – це такий рівень, при якому держава може своєчасно і в повному обсязі виконувати свої боргові зобов'язання без проведення реструктуризації цих зобов'язань чи оголошення дефолту (тобто відмови боржника від виконання власних зобов'язань за борговими цінними паперами і кредитами), а також здійснювати державні запозичення за прийнятними відсотковими ставками. Згідно Бюджетного Кодексу України величина державного боргу не повинна перевищувати 60% фактичного річного обсягу ВВП.

7.3. Податкова система України.

Податкова система – це сукупність законодавчо закріплених у державі податків, зборів і платежів, а також принципів, форм і методів їх встановлення, зміни чи скасування.

В податковій системі України розрізняють податки і збори.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку.

Класифікувати податки можна за різними критеріями.

За *механізмом формування* податки поділяють на:

- прямі*, що стягуються безпосередньо у власників майна і одержувачів доходів;

непрямі, що стягуються при використанні доходу через надбавку до ціни товару або послуги, тобто включаються у їх ціну.

Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

В Україні встановлено загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До **загальнодержавних** належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на усій території України.

До **місцевих** належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Класифікація податків та зборів, що справляються в Україні, представлена на рис. 7.2 та рис. 7.3 відповідно.

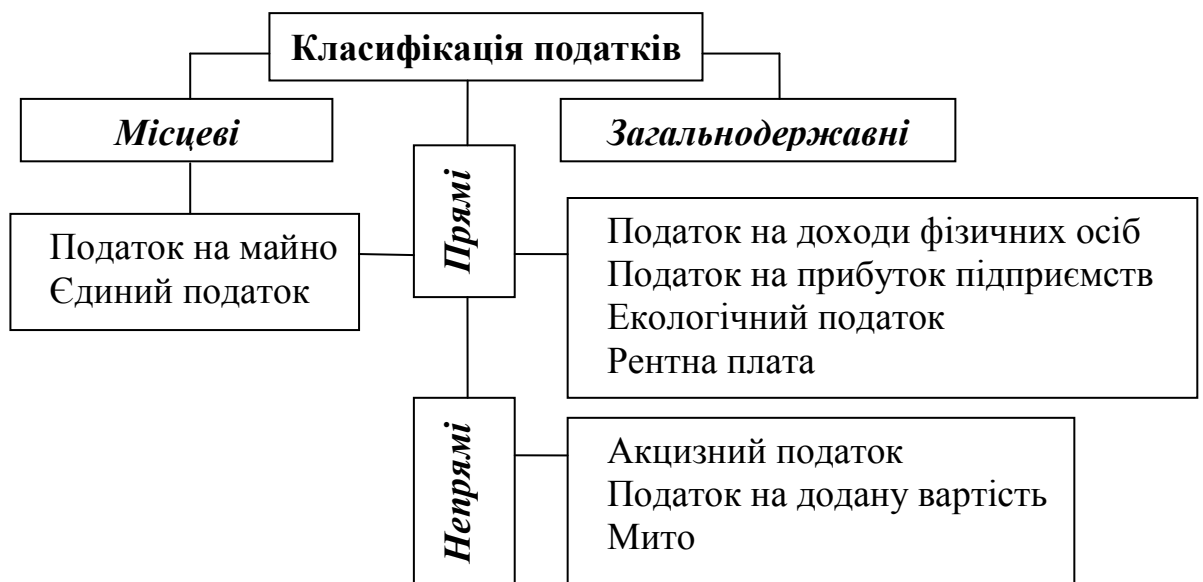

Рис. 7.2. Класифікація податків

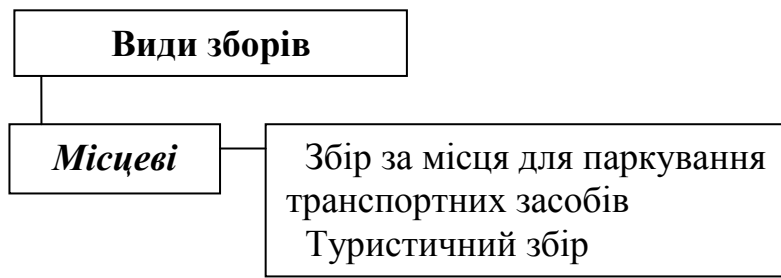

Рис. 7.3. Види зборів

Податкова система справляє суттєвий вплив на функціонування національної економіки, тому дуже важливо, щоб вона була ефективною. Правильно побудована податкова система повинна відповідати наступним вимогам:

I. Етичні принципи оподаткування:

- всезагальність податків;
- недоторканість особистості при оподаткуванні;
- відповідність оподаткування здатності платити.

II. Принципи управління податками:

- визначеність оподаткування;
- зручність оподаткування для платників;
- дешевизна стягування і мінімум податкового тиску.

III. Господарські принципи (фінансово-політичні принципи):

– вибір джерел податків з урахуванням найменшого тиску на національне господарство і найкращого здійснення соціально-політичних цілей податку;

– комбінація сукупності податків в таку систему, яка забезпечувала б, при дотриманні вищезгаданих етичних принципів і принципів управління, достатність надходжень і еластичність у разі надзвичайних державних потреб.

Якщо вказані вимоги не враховуються при побудові податкової системи держави, це погіршує загальні умови економічної діяльності в країні і спонукає суб'єктів господарювання ухилятися від сплати податків, переводити свої доходи і активи до інших країн з більш «вигідною»

податковою системою. Найчастіше в таких випадках перевага віддається так званим офшорним зонам.

Офшорними зонами (юрисдикціями) називають ті країни чи окремі адміністративні території країн, де на державному рівні для визначених типів компаній, власниками яких є іноземці, встановлені значні пільги з оподаткування, спрощені чи відсутні вимоги до бухгалтерського обліку й аудиту, частково чи цілком зняті митні і торгові обмеження.

Умовами надання пільг для таких компаній є їх нерезидентність, тобто ними повинні володіти іноземці й прибутки мають отримуватися за межами юрисдикції, де вони зареєстровані. Справа в тому, що компанія може бути зареєстрована в офшорній зоні і все-таки не бути резидентною усередині країни реєстрації, якщо нею володіють і керують нерезиденти країни реєстрації, бізнес компанії здійснюється за межами країни реєстрації і жоден доход не отримується усередині неї. Заборона діяльності офшорних компаній у країнах реєстрації обумовлена тим, що у протилежному випадку місцеві фірми змушені були б працювати у гірших умовах у порівнянні з офшорними, що мають податкові пільги. Таким чином, офшорні зони не є інтегрованою частиною національної економіки, і внутрішній ринок ізольований від офшорної економічної діяльності.

Основні переваги економічної діяльності в офшорних зонах полягають у наступному:

- низькі податки чи їх відсутність;
- досягнення анонімності й конфіденційності господарських операцій та прав власності;
- відсутність валютних обмежень;
- надійна, ефективна і недорога банківська система;

- можливість одержання дозволу на роботу й на проживання (у деяких зонах);
- можливість законного володіння нерухомістю за кордоном (у деяких зонах);
- наявність умов для обходу різних обмежень і ембарго (заборона на постачання) по окремих видах діяльності і товарах;
- низькі адміністративні витрати, необхідні для поточної діяльності;
- використання зручних прапорів (судноплавство);
- політична й економічна стабільність;
- розвинута ділова та соціальна інфраструктура: мережа комунікацій та сучасні засоби зв'язку, внутрішнє транспортне сполучення, відповідні умови проживання, медичне обслуговування, володіння місцевими жителями і обслуговуючим персоналом іноземними мовами, наявність кваліфікованих фахівців - нотаріусів, адвокатів, бухгалтерів тощо.

Однак потрібно пам'ятати, що офшорна зона – це не юридичне, а скоріше економіко-географічне поняття, умови економічної діяльності в різних офшорних зонах можуть суттєво відрізнятися.

Оскільки операції з офшорними зонами дуже часто використовуються для ухилення від сплати податків та відмивання брудних грошей, багато держав світу застосовують фінансові санкції з метою обмеження таких операцій.

7.4. Кредитно-банківська система.

Кредит – це система економічних відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових коштів на умовах обов'язкового повернення їх у певний строк з оплатою у вигляді відсотка.

Необхідність кредитних відносин у ринковому господарстві обумовлена наявністю у одних економічних суб'єктів тимчасово вільних грошових коштів (надлишки коштів у вигляді амортизаційних відрахувань, тимчасово «зайві» кошти через незбіг у часі реалізації товарів та послуг і придбання нових партій сировини, матеріалів тощо, а також у зв'язку з сезонним виробництвом; кошти заощадженні, але не використані для нового будівництва, реновації основного капіталу; виплати заробітної плати, грошові доходи й заощадження населення), а у інших – потреби в додаткових грошових ресурсах понад ті, які вони мають на даний момент. Ця суперечність вирішується з допомогою кредиту.

Найкраще суть кредиту проявляється у *принципах кредитування*:

- *строковість* передбачає, що кредити видаються на конкретні строки, після закінчення яких вони мають бути повернені;
- *поворотність* кредиту витікає з самої суті позичкового капіталу;
- *платність* означає, що за користування кредитом необхідно платити позичковий відсоток;
- *цільовий характер* кредиту означає, що кредитна установа має знати, на які цілі видається кредит;
- *матеріальна забезпеченість* кредиту досягається за допомогою застави або гарантування (поручительства).

Кредитні відносини є дуже різноманітні. Розрізняють такі основні *форми кредиту*.

Банківський кредит надається банками й іншими кредитними установами підприємцям у вигляді грошових позик.

Комерційний кредит надається одними фірмами іншим у товарній формі, тобто у вигляді продажу товару з відстрочкою платежу. Інструментом комерційного кредиту є вексель.

Споживчий кредит надається фізичним особам на придбання товарів тривалого використання (меблі, автомашини, побутова техніка).

Державний кредит надається населенням країни своєму уряду (державі) шляхом купівлі державних цінних паперів (облігації внутрішньої державної позики України та казначейські зобов'язання України).

Міжнародний кредит надається міжнародними фінансовими організаціями, урядами чи підприємцями інших держав в грошовій або товарній формах.

Іпотечний кредит надається банками у вигляді довгострокових позик під заставу нерухомості.

Ломбардний кредит надається ломбардами у вигляді короткострокової позики під заставу рухомого майна.

Кредитні відносини здійснюються через різноманітні кредитно-фінансові установи. **Кредитна система** являє собою сукупність кредитно-фінансових установ, що акумулюють та надають у кредит грошові кошти. Кредитна система є важливою складовою фінансової системи економіки. До неї входять *банківська та парабанківська* складова.

У будь-якій державі, незалежно від економічної системи та способу організації суспільних відносин, банківська система відіграє ключову роль. Недарма банківську систему порівнюють часто із кровоносною системою економіки держави. Адже саме вона забезпечує економіку необхідним обсягом фінансових ресурсів, забезпечуючи вільний рух капіталу, розрахунки суб'єктів господарювання, кредитування економіки, а також реалізацію цілого ряду інших функцій та завдань. Без розвинутої банківської системи неможливо навіть уявити собі розвинуту економіку держави.

Банківська система України є дворівневою і складається з Національного банку України та комерційних банків різних видів і форм власності.

Національний банк України (перший рівень банківської системи) за своїм правовим статусом є однією з найважливіших інституцій держави. Він не входить до жодної з гілок влади. Свою діяльність здійснює на засадах

незалежності та економічної самостійності. Проте цей головний орган банківської системи з ряду питань є залежним від Верховної Ради України, перед якою і звітує про свою діяльність.

Національний банк України є центральним банком, який здійснює наступні *функції*:

- проведення єдиної державної грошово-кредитної політики з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- підтримка стабільності курсу національної валюти, валютний контроль;
- емісія національних грошових знаків, організація їх обігу та вилучення з обігу;
- надання кредитів комерційним банкам;
- випуск і погашення державних цінних паперів, управління рахунками уряду;
- здійснення зарубіжних фінансових операцій, в тому числі і обслуговування зовнішнього державного боргу;
- збереження офіційних золотовалютних резервів;
- загальний нагляд за діяльністю кредитно-фінансових установ України й виконання фінансового законодавства.

На другому рівні банківської системи України діють *комерційні банки*.

Комерційні банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Вони можуть бути засновані на державній, колективній (кооперативні банки), акціонерній формі власності.

Комерційні банки *за характером операцій* поділяються на:

спеціалізовані - це банки, які спеціалізуються на одному або декількох видах банківських операцій (ощадні, іпотечні, інвестиційні, інноваційні, зовнішньоторговельні тощо);

універсальні - банки, які здійснюють всі або майже всі види банківських операцій.

Банківські операції поділяються на пасивні, активні й комісійні (посередницькі) операції.

Пасивні операції пов'язані з створенням банківських ресурсів за рахунок власних та залучених коштів. До них відносять:

- формування статутного капіталу банку (мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 120 млн грн.) та резервного фонду на покриття непередбачених збитків;
- емісія і розміщення цінних паперів банку;
- залучення депозитів (поточних, ощадних, строкових);
- залучення міжбанківських кредитів тощо.

Активні операції банки проводять з метою прибуткового розміщення залучених коштів. Вони включають:

- кредитні – видача позик (вексельні, підтоварні, бланкові, лізингові, факторингові);
- інвестиційні – операції з цінними паперами.

Комісійні операції – виконання окремих доручень клієнтів за певну винагороду (комісію). До комісійних операцій належать наступні:

- розрахунково-касове обслуговування клієнтів;
- переказ грошей;
- інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- довірчі (трастові) послуги – управління майном та і фондовими цінностями, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи;
- валютні операції;
- операції з дорогоцінними металами та природним дорогоцінним камінням;

- зберігання цінностей або надання в оренду індивідуального банківського сейфа;
- надання консультаційних послуг, пов'язаних з банківською діяльністю тощо.

Таким чином, сучасний комерційний банк являє собою багатофункціональний кредитно-фінансовий комплекс, який поєднує депозитно-позичкові, інвестиційно-консультаційні та інші банківські операції, діапазон яких досить широкий.

Банки є суб'єктами *первинного фінансового моніторингу*, що здійснюється з метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банкам *забороняється*:

- відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки;
- встановлювати кореспондентські відносини з банками, іншими фінансовими установами-нерезидентами, що не мають постійного місцезнаходження та не провадять діяльність за місцем своєї реєстрації та/або не підлягають відповідному нагляду в державі (на території) за місцем свого розташування, а також з банками та іншими фінансовими установами-нерезидентами, що підтримують такі кореспондентські відносини;
- вступати в договірні відносини з клієнтами-юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

Банк *зобов'язаний ідентифікувати* відповідно до законодавства України:

- клієнтів, що відкривають рахунки в банку;
- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;

– клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунка на суму, що дорівнює або перевищує 150 000 гривень, або на суму, еквівалентну зазначеній сумі в іноземній валюті;

– осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

Рахунок клієнту відкривається та зазначені операції здійснюються лише після проведення ідентифікації особи клієнтів та вжиття заходів відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банк має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати документи і відомості, необхідні для з'ясування суті діяльності, фінансового стану. У разі ненадання клієнтом необхідних документів чи відомостей або умисного подання неправдивих відомостей про себе банк відмовляє клієнту у його обслуговуванні. У разі наявності при здійсненні ідентифікації мотивованої підозри щодо надання клієнтом недостовірної інформації або навмисного подання інформації з метою введення в оману банк *має надавати інформацію* про фінансові операції клієнта центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Другою складовою кредитної системи є *парабанківська система*, яка включає спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, що функціонують у вузьких секторах фінансового ринку, де вимагаються спеціальні знання та технічні засоби, зокрема:

Страхові компанії – це спеціалізовані фінансові установи, які здійснюють акумуляцію грошових коштів шляхом продажу страхового захисту, який засвідчується страховим полісом. Отримані страхові внески вкладаються у цінні папери підприємств та держави, а також використовуються на надання кредитів.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові установи, основним завданням яких є акумуляція грошових коштів, призначених для пенсійного

забезпечення громадян після досягнення ними певного віку. Як і діяльність страхових компаній, операції пенсійних фондів пов'язані з нагромадженням значних сум коштів на тривалі строки, що надає широкі можливості у здійсненні довгострокових інвестицій у цінні папери приватних підприємств, а також державні боргові зобов'язання.

Факторингові компанії – це фінансові організації, на користь яких з боку продавців здійснюється переуступка права отримання платежів від покупців за постачання товарів або надання послуг. Продавець, який співпрацює з факторинговою компанією, відвантаживши товар покупцю, отримує від факторингової компанії 70-90 % вартості рахунку протягом 2-3 днів. Після того, як покупець оплатить факторинговій компанії заборгованість за придбану продукцію, вона повертає продавцю залишкові 10-30 % вартості рахунку, знімаючи при цьому комісійну винагороду за факторингове обслуговування.

Інвестиційні фонди – це особливий вид фінансово-кредитних установ, що забезпечують посередництво в інвестиційному процесі. Випускаючи власні цінні папери, вони акумулюють грошові кошти приватних інвесторів (переважно населення) та вкладають їх в акції й облігації різних підприємств. При цьому, доходи, отримані у вигляді дивідендів та процентів, розподіляються інвестиційним фондом серед його акціонерів, а прибуток від підвищення біржового курсу цінних паперів, зараховується, як правило, до резервів. Інвестиційні фонди відрізняються від інвестиційних банків тим, що повністю виражають інтереси своїх інвесторів.

Довірчі товариства (трастові компанії) – товариства, що здійснюють управління майном, грошима, або цінними паперами, чи правами за дорученням власника.

Кредитні товариства – це установи, що утворюються для задоволення потреб їх членів (кооперативів, підприємств малого і середнього бізнесу, фізичних осіб) у кредитуванні. Капітал цих фінансових організацій формується шляхом купівлі членських паїв та сплати спеціального внеску

учасниками. Основними видами діяльності кредитних товариств є надання коротко- і середньострокових кредитів, а також здійснення посередницької діяльності.

Кредитні спілки – це громадські організації, створювані на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів через залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Засновниками кредитних спілок є група фізичних осіб, об'єднаних спільними ознаками (територіальними, професійними тощо). Видача позик кредитними спілками здійснюється під мінімальні відсоткові ставки. Базуючись на засадах кооперації, кредитні спілки фінансують підприємницькі проекти своїх членів, при цьому не маючи на меті отримання прибутку.

Ломбарди – кредитні установи, що надають грошову позику під заставу рухомого майна (цінних речей, які можна швидко реалізувати). Вартість заставленого майна, як правило, має перевищувати суму кредиту на 20-50%. Позичальник зберігає право власності на заставлене в ломбарді майно протягом певного періоду (переважно до трьох місяців). У разі, коли кредит не буде повернуто в строк, ломбард має право реалізувати заставлене майно, виторг за яке має компенсувати суму боргу разом з нарахованими відсотками.

Фінансові компанії – кредитні організації, що спеціалізуються на наданні споживчих позик, кредитуванні дрібних та середніх підприємств, оформленні чеків та залученні строкових вкладів. Крім того, фінансові компанії можуть здійснювати торгівлю нерухомістю, факторингові операції, страхування тощо. Ресурси фінансових компаній формуються за рахунок випуску власних боргових зобов'язань – облігацій або векселів, а також отримання короткострокових кредитів від комерційних банків.

Лізингові компанії – це кредитно-фінансові установи, які займаються купівлею устаткування, машин, транспортних засобів, споруд виробничого призначення, які дорого коштують та надають їх в оренду з правом

наступного викупу. Для придбання машин і устаткування лізингові компанії використовують власні та позичкові кошти. Лізинг забезпечує підприємствам можливість одержати необхідне устаткування без значних разових витрат грошових коштів, неминучих при звичайній купівлі.

Ключові терміни

Фінанси. Фінансова система. Державний бюджет. Позабюджетні фонди. Бюджетна система. Профіцит. Дефіцит. Державний борг. Зовнішній борг. Податкова система. Податок. Прямі податки. Непрямі податки. Загальнодержавні податки. Місцеві податки. Збір (плата, внесок). Офшорні зони (юрисдикції). **Кредит**. Кредитна система. Банківська система. Парабанківська система. Національний банк України. Комерційні банки. Банківські операції. Первинний фінансовий моніторинг.

Теми рефератів

1. Держбюджет: структура та роль в економіці.
2. Економічні наслідки державного боргу.
3. Бюджетний дефіцит та методи його подолання.
4. Податкова система в Україні.
5. Сутність та класифікація офшорних зон.
6. Проблеми розвитку банківської системи України.
7. Проблеми економічної безпеки банківської системи.
8. Страхування як форма економічних відносин.
9. Злочини в кредитно-банківській системі.
10. Роль первинного фінансового моніторингу в системі запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Питання для самоконтролю

31. З яких елементів складається фінансова система держави?
32. Які державні органи здійснюють фінансовий контроль в Україні?
33. Розкрийте структуру бюджетних доходів і видатків.

34. Чим податок відрізняється від збору?
35. Яким компаніям надаються пільги в офшорних зонах?
36. Якими є основні переваги економічної діяльності в офшорних зонах?
37. Чим обумовлена необхідність кредитних відносин у ринковому господарстві?
38. Порівняйте основні форми кредиту.
39. Чим відрізняються банківська та парабанківська системи?
40. Яких клієнтів банк зобов'язаний ідентифікувати?

Тестові завдання

1. В Україні джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:
 - а) кредити комерційних банків;
 - б) внутрішні та зовнішні державні позики;
 - в) іноземні інвестиції;
 - г) грошова емісія;
 - д) правильна відповідь відсутня.
2. На відміну від прямих податків непрямі податки:
 - а) мають вищі податкові ставки;
 - б) включаються в ціну товару;
 - в) не є обов'язковими;
 - г) сплачуються раз на рік;
 - д) підлягають відшкодуванню з бюджету.
3. Державний бюджет – це:
 - а) баланс доходів та видатків держави;
 - б) всі джерела доходів держави;
 - в) вся сума державних видатків;
 - г) різниця між доходами та видатками держави;
 - д) правильна відповідь відсутня.

4. Дефіцит державного бюджету – це:

- а) перевищення доходів держави над її видатками;
- б) зростання видатків держави;
- в) перевищення видатків держави над її доходами;
- г) зменшення податкових надходжень до бюджету;
- д) правильна відповідь відсутня.

5. Яка з наступних сфер не фінансується за рахунок державного бюджету?

- а) охорона здоров'я;
- б) освіта;
- в) органи внутрішніх справ;
- г) комерційні банки;
- д) наука та культура.

6. Що з наступного не є джерелом доходів державного бюджету?

- а) податки;
- б) доходи від використання державної власності;
- в) рентні платежі за використання природних ресурсів;
- г) заробітна плата державних службовців;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Комерційний кредит – це:

- а) кредит, що надають комерційні банки;
- б) кредит, який одне підприємство надає іншому у вигляді відстрочки платежу;

- в) кредит під високі відсотки;

- г) кредит, що надається банком покупцю товару;

- д) правильна відповідь відсутня.

8. Яка з наступних функцій не властива центральному банку країни:

- а) емісія грошей;
- б) зберігання грошових резервів комерційних банків;
- в) касово-розрахункове обслуговування клієнтів;

- г) регулювання і контроль банківської системи;
- д) регулювання курсу національної валюти.

9. До активних операцій комерційних банків відноситься:

- а) залучення вільних коштів на депозитні рахунки;
- б) формування статутного капіталу комерційного банку;
- в) розміщення кредитів;
- г) емісія цінних паперів банку;
- д) залучення міжбанківських кредитів.

10. Які з наступних операцій не виконують комерційні банки?

- а) залучення тимчасово вільних коштів;
- б) ведення рахунків своїх клієнтів;
- в) надання кредитів;
- г) проведення валютних операцій;
- д) зберігання золотовалютних резервів.

Словник

Амортизація – це процес поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію в міру його зношування і використання цієї вартості для подальшого відтворення (заміщення, відновлення) засобів праці.

Банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи з третіми особами при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної шкоди клієнтові.

Банківський кредит надається банками й іншими кредитними установами підприємцям у вигляді грошових позик.

Банківські білети – вид державних грошових знаків, які випускаються в обіг центральним емісійним банком країни.

Безготівковий грошовий обіг – це сукупність платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, а на основі банківських депозитів за допомогою чеків, векселів, платіжних карток.

Безробіття – неможливість знайти роботу працездатним особам працездатного віку, які активно її шукають.

Бухгалтерський прибуток – це залишок валового доходу після відшкодування зовнішніх витрат.

Бухгалтерські витрати – це фактичні видатки факторів виробництва для виготовлення певної кількості продукції у грошовому вираженні.

Бюджетна система – заснована на економічних відносинах та правових нормах сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням державного і адміністративно-територіального устроїв.

Валовий внутрішній продукт – ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у межах країни як національними, так і закордонними товаровиробниками протягом певного періоду часу.

Валовий дохід – це загальна сума доходів від усіх видів діяльності фірми.

Валюта – це національна грошова одиниця країни, а також грошові знаки іноземних держав, які використовуються в міжнародних розрахунках.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн.

Вартість – втілений в товарі суспільний труд, необхідний для його виготовлення.

Виробництво – це процес створення товарів і послуг для задоволення потреб людини.

Відкрита інфляція – тип інфляції, що характеризується довгостроковим підвищенням цін.

Відмивання «брудних» грошей – процес, метою якого є їх легалізація – переведення з тіньового обороту у легальний.

Відрядна заробітна плата – залежить від кількості виробленої працівником продукції, використовується, насамперед, для оплати праці промислових і будівельних робітників.

Відтворення – це процес суспільного виробництва, що розглядається не як окремий акт, а як процес, який повторюється та відновлюється.

Відчуження – це процес, що приводить до втрати влади над об'єктом власності.

Власність – це економічні відносини між людьми з приводу привласнення економічних благ.

Внутрішні (неявні) витрати – витрати власних, внутрішніх, неоплачуваних ресурсів фірми.

Володіння – юридично забезпечена можливість фактичного панування власника над майном.

Галопуюча інфляція – зростання цін від 10% до сотень відсотків на рік.

Гіперінфляція – зростання цін на тисячі відсотків на рік.

Господарський механізм – система основних форм, методів і важелів регулювання економічних процесів.

Готівковий грошовий обіг – сукупність платежів готівковими коштами (банкноти, казначейські білети, білонні монети) при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг, при виплаті заробітної плати та інших видів доходів.

Гроші – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента обміну.

Грошова одиниця – це встановлений законодавством грошовий знак, що є засобом виміру та вираження цін усіх товарів.

Грошова реформа – повна або часткова структурна перебудова державою наявної в країні грошової системи.

Грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обороту в країні.

Грошовий обіг – це рух грошових коштів в готівковій та безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в національній економіці.

Девальвація – зниження офіційного курсу національної валюти по відношенню до іноземних чи міжнародних валют.

Деномінація – обмін усіх старих грошових знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції цін, тарифів, заробітної плати, пенсій, стипендій, балансової вартості капіталу, платіжних зобов'язань тощо.

Деперсоніфікація власності – зменшення частки власності у руках окремих осіб і перехід її до спільно-часткових власників (корпорацій, банків, пенсійних та інвестиційних фондів та ін.).

Державний борг – нагромаджена сума позичених урядом коштів.

Державний бюджет – централізований фонд грошових ресурсів, які уряд країни використовує для виконання своїх функцій.

Державний кредит надається населенням країни своєму уряду (державі) шляхом купівлі державних цінних паперів (облігації внутрішньої державної позики України та казначейські зобов'язання України).

Державні грошові знаки – платіжні засоби, що визначаються законодавством держави і мають законну платіжну силу, обов'язкові до приймання на території всієї країни.

Дефіцит – стан бюджету, при якому видатки бюджету перевищують його доходи.

Дивіденд – дохід власника акції (акціонера).

Довірчі товариства (трастові компанії) – товариства, що здійснюють управління майном, грошима, або цінними паперами, чи правами за дорученням власника.

Додана вартість – це різниця між виторгом фірм та вартістю сировини і матеріалів, які вона придбала у постачальників.

Дотація – допомога підприємствам, організаціям, установам для покриття збитків з метою підтримки.

Доходи – грошові або натуральні надходження до суб'єктів господарської діяльності.

Економіка – сфера життєдіяльності людини, в рамках якої вирішується проблема виробництва, розподілу, обміну і споживання різноманітних товарів і послуг, що необхідні для задоволення потреб людей.

Економічна свобода – вільність вибору економічними суб'єктами ресурсів, видів та способів господарської діяльності, товарів та послуг.

Економічна система – цілісна сукупність тривалих взаємозв'язків між економічними суб'єктами.

Економічне зростання – збільшення кількості товарів і послуг, які виробляє національна економіка.

Економічний прибуток – залишок валового доходу після віднімання зовнішніх та внутрішніх витрат.

Економічний цикл – це періодичні зростання та падіння ділової активності. Тривалість циклу визначають від однієї кризи до наступної або від одного піку (підйому) до наступного.

Економічні (альтернативні) витрати – це ті витрати, які фірма має здійснити, щоб дістати можливості використовувати ресурси у своїх виробничих цілях і не допустити їх використання в альтернативних виробництвах іншими фірмами.

Економічні відносини – це відносини між економічними суб'єктами з приводу раціонального використання ресурсів, які формуються в конкретних соціально-економічних умовах, що визначаються існуючими відносинами власності.

Екстенсивне економічне зростання – нарощування виробництва товарів і послуг за рахунок збільшення кількості використовуваних економічних ресурсів за попереднього рівня технологій. Продуктивність праці залишається незмінною.

Ефективність виробництва – співвідношення витрат і результатів виробництва.

Загальнодержавні податки – це податки та збори, що є обов'язковими до сплати на усій території України.

Закон попиту – на ринку, за інших рівних умов, існує зворотна залежність між ціною товару і попитом на нього, тобто в міру зростання ціни на товар зменшується попит на нього і, навпаки, падіння ціни на товар тягне за собою збільшення попиту (за інших рівних умов).

Закон пропозиції – на ринку, за інших рівних умов, існує пряма залежність між ціною товару і його пропозицією, тобто в міру зростання ціни на товар збільшується його пропозиція, і навпаки, падіння ціни на товар призводить до зменшення пропозиції (за інших рівних умов).

Закрита монополія – монополія, яка захищена від конкуренції юридичними нормами на основі патентів, авторських прав, торгових знаків.

Заробітна плата – ціна праці за одиницю часу.

Засоби праці – те, за допомогою чого людина впливає на предмети праці (верстати, обладнання, машини, виробничі будівлі, споруди, комунікації, а також природні умови виробництва).

Збір (плата, внесок) – це обов’язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Змінні витрати – це витрати, розмір яких змінюється залежно від змін обсягу виробництва.

Зовнішні (явні) витрати – витрати на залучення ресурсів, що не належать фірмі, оплачуються і відображаються у бухгалтерському обліку.

Зовнішній борг – фінансові зобов’язання країни по відношенню до іноземних кредиторів, що виникають внаслідок міжнародних запозичень або продажу фінансових активів на зарубіжних ринках.

Інвестиційні фонди – це особливий вид фінансово-кредитних установ, що забезпечують посередництво в інвестиційному процесі.

Інвестор – покупець цінних паперів, що купує їх від свого імені і за власний рахунок.

Інтелектуальне піратство – дії спрямовані на протиправне використання об’єктів права інтелектуальної власності, що належать іншим

особам, умисно вчинені особою, яка розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди.

Інтенсивне економічне зростання – збільшення виробництва товарів і послуг на основі підвищення ефективності використання ресурсів. Продуктивність праці підвищується.

Інфляція – процес знецінення грошей у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями.

Інфраструктура ринку – сукупність інститутів ринку, які обслуговують і забезпечують рух матеріальних і нематеріальних цінностей.

Іпотечний кредит надається банками у вигляді довгострокових позик під заставу нерухомості.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Казначейські білети – вид державних грошових знаків, які впроваджуються в обіг при бюджетній емісії спеціально уповноваженим державним органом (казначейством).

Капітал – це будь-яка цінність, яка приносить дохід.

Капітал фірми – це ресурси фірми, використання яких забезпечує створення нової вартості.

Кінцеві товари – це ті, що призначені для кінцевого споживання, а не для подальшої переробки.

Комерційний кредит надається одними фірмами іншим у товарній формі, тобто у вигляді продажу товару з відстрочкою платежу.

Конкурентна (антимонопольна) політика – це система заходів, націлених на запобігання підриву або викривлення конкуренції з боку фірм, що володіють ринковою владою.

Конкуренція – це змагання між економічними суб'єктами за найбільш вигідні умови реалізації своїх інтересів.

Користування – юридично забезпечена можливість здобувати корисні властивості майна.

Кредит – це система економічних відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових коштів на умовах обов'язкового повернення їх у певний строк з оплатою у вигляді відсотка.

Кредитна система – це сукупність кредитно-фінансових установ, що акумулюють та надають у кредит грошові кошти.

Кредитні спілки – це громадські організації, створювані на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів через залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитні товариства – це установи, що утворюються для задоволення потреб їх членів (кооперативів, підприємств малого і середнього бізнесу, фізичних осіб) у кредитуванні.

Кримінальний сектор – сектор тіньової економіки, який характеризується тим, що суб'єкти не зареєстровані, не звітують, займаються забороненою діяльністю (фальшивомонетництво, наркобізнес, торгівля зброєю, торгівля людьми, контрабанда).

Кругообіг капіталу – це послідовний рух капіталу, протягом якого він проходить три стадії (обігу, виробництва, обігу), набуває трьох функціональних форм (грошової, виробничої, товарної) і виконує певні функції.

Лізингові компанії – це кредитно-фінансові установи, які займаються купівлею устаткування, машин, транспортних засобів, споруд виробничого призначення, які дорого коштують та надають їх в оренду з правом наступного викупу.

Ломбарди – кредитні установи, що надають грошову позику під заставу рухомого майна (цінних речей, які можна швидко реалізувати).

Ломбардний кредит надається ломбардами у вигляді короткострокової позики під заставу рухомого майна.

Макроекономічна рівновага – збалансованість і пропорційність економічних процесів у масштабах всього національного господарства.

Масштаб цін – це засіб вираження вартості (ціни) товарів у грошових одиницях.

Міжнародна конкуренція – суперництво суб'єктів світового господарства на світовому ринку за найкращі умови реалізації своїх товарів та залучення ресурсів.

Міжнародний кредит надається міжнародними фінансовими організаціями, урядами чи підприємцями інших держав в грошовій або товарній формах.

Мінова вартість товару – властивість товару обмінюватися на інші товари у певних кількісних пропорціях.

Місцеві податки – це податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Монополія – це ринок, на якому один виробник протистоїть багаточисельним покупцям, здійснює значний контроль над цінами, встановлює бар'єри входу на ринок (встановлення монопольно низьких цін, цінова дискримінація тощо).

Моральний знос основного капіталу – це втрата економічної ефективності та доцільності використання засобів праці до моменту їх повного фізичного зношування (через зниження цін на аналогічні засоби праці або появу більш продуктивних засобів праці).

Напівлегальний (прихований) сектор – сектор тіньової економіки, який характеризується тим, що суб'єкти зареєстровані, займаються

незабороненою діяльністю, але не повністю відображають результати своєї діяльності у фінансовій та статистичній звітності (приховування прибутків з метою ухилення від сплати податків).

Натуральне виробництво – це така форма організації виробництва, при якій процес створення матеріальних благ спрямований безпосередньо на задоволення власних потреб виробника.

Національна економіка – це економічно та організаційно єдина система взаємозалежних галузей і сфер суспільного виробництва, яким властиві пропорційність, взаємообумовлене розміщення на території, що обмежена державними кордонами.

Національний дохід – весь дохід, зароблений упродовж року власниками ресурсів, що є резидентами даної держави, незалежно від того, де ці ресурси використовуються у власній країні чи за кордоном.

Неофіційний сектор – сектор тіньової економіки, який характеризується тим, що суб'єкти не зареєстровані, не звітують, займаються незабороненою діяльністю (надання дрібних послуг, торгівля незабороненим товаром без реєстрації).

Непрямі податки – це податки, що стягуються при використанні доходу через надбавку до ціни товару або послуги.

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку працівник отримує за свою працю протягом певного часу.

Нуліфікація – анулювання існуючих грошових знаків, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші.

Облігація внутрішньої державної позики України – державний цінний папір, що розміщується виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджує зобов'язання України щодо відшкодування пред'явнику цієї облігації її номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігації.

Оборот капіталу – це рух капіталу фірми з моменту його авансування до повного повернення підприємцю авансованої вартості.

Оборотний капітал виробництва – частина капіталу фірми (переважно предмети праці), яка повністю переносить свою вартість на вартість новоствореного продукту протягом одного циклу виробництва.

Оборотний капітал обігу (обіговий капітал) – частина капіталу фірми, яка не бере участь у процесі виробництва, а лише обслуговує його (наприклад, готова продукція, грошові кошти тощо).

Основний капітал – частина капіталу фірми (переважно засоби праці), яка функціонує у виробничому процесі тривалий час (більше року), переносячи свою вартість на вартість новоствореного продукту частинами, в міру зношування.

Офіційний (легальний) сектор економіки – складова економічної системи, суб'єкти якої зареєстровані, займаються незабороненими видами діяльності та повністю відображають результати своєї діяльності у фінансовій та статистичній звітності.

Офшорні зони (юрисдикції) – це ті країни чи окремі адміністративні території країн, де на державному рівні для визначених типів компаній, власниками яких є іноземці, установлені значні пільги з оподаткування, спрощені чи відсутні вимоги до бухгалтерського обліку й аудиту, частково чи цілком зняті митні і торгові обмеження.

Парабанківська система – це частина кредитної системи, яка включає спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, що функціонують у вузьких секторах фінансового ринку, де вимагаються спеціальні знання та технічні засоби.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові установи, основним завданням яких є акумуляція грошових коштів, призначених для пенсійного забезпечення громадян після досягнення ними певного віку.

Первинний фінансовий моніторинг – це система заходів, що здійснюється з метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Підприємницька здібність – здатність ефективно поєднувати і використовувати інші фактори виробництва, створювати і застосовувати нововведення, йти на допустимий виправданий ризик.

Підприємницький дохід – частина прибутку, яка залишається у підприємця після сплати ним відсотків за взятий у позику капітал.

Підприємство – це техніко-організаційна ланка фірми, в межах якої безпосередньо здійснюється технологічне поєднання засобів виробництва та робочої сили, діяльність якої спрямовується на досягнення цілей фірми.

Подавлена (прихована) інфляція – тип інфляції, що проявляється у зростанні товарного дефіциту або у штучному обмеженні споживання.

Податкова система – це сукупність встановлених у країні податків, які взаємопов'язані, органічно доповнюють один одного, не суперечать системі в цілому та іншим її елементам.

Податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку.

Позабюджетні фонди – грошові кошти держави, які мають цільове призначення і не входять до державного бюджету.

Позика – це купівлю-продаж права подальшого використання грошей у формі реальних виробничих ресурсів.

Позичковий відсоток – дохід власника позичкового капіталу.

Помірна інфляція – зростання цін не більше 10% на рік. Виділяють окремий підвид помірної інфляції – повзучу, яка складає до 5% на рік (вважається, що вона справляє стимулюючий вплив на зростання сукупної пропозиції).

Попит – це платоспроможна потреба. Тобто попитом називається не будь-яка потреба, а лише та, яка підкріплена можливістю оплатити купівлю товару для задоволення потреби.

Постійні витрати – це витрати, розмір яких не залежить від зміни обсягу виробництва.

Почасова заробітна плата – залежить від тривалості відпрацьованого часу, використовується для оплати праці спеціалістів, службовців, керівників.

Право власності – санкціоновані норми поведінки, які виникають у зв'язку із привласненням економічних благ.

Предмети праці – те, на що спрямована людська праця (земля, сировина, матеріали, енергоносії).

Прибуток – це надлишок доходу над витратами фірми.

Приватизація – це перетворення державної власності у різноманітні форми недержавного привласнення.

Приватна власність – одноосібне привласнення засобів виробництва та його результатів.

Привласнення – це процес економічного закріплення ресурсів, майна, доходів за певними суб'єктами.

Природна монополія – монополія, яка базується на володінні унікальними природними ресурсами або виникає у галузях, де існування декількох виробників є економічно недоцільним.

Природний рівень безробіття – такий рівень безробіття, що відповідає повній зайнятості, коли попит і пропозиція робочої сили врівноважені, а виробництво забезпечує потенційний обсяг ВВП.

Приховане безробіття – вид безробіття, коли працівник офіційно має робоче місце, але перебуває у вимушеній відпустці без збереження зарплати.

Продуктивні сили – система факторів виробництва (труд, земля, капітал, технологія), яка забезпечує перетворення речовин природи у продукцію відповідно до потреб людей.

Промисловий шпіднаж – це нелегальний спосіб отримання інформації, яка стосується діяльності певного підприємства, складає її комерційну таємницю і не може бути отримана з доступних джерел.

Пропозиція – ця загальна кількість товарів, яка знаходиться на ринку, або може бути туди доставлена.

Профіцит – стан бюджету, при якому доходи бюджету перевищують його видатки.

Прямі податки – це податки, що стягуються безпосередньо у власників майна і одержувачів доходів.

Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, яку можна придбати за номінальну заробітну плату.

Ревальвація – підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних чи міжнародних валют.

Рейдерство – вороже, здійснене проти волі власника захоплення його майна на користь іншої особи, що відбувається поза межами цивільного законодавства; встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили.

Рента – дохід, не пов'язаний з підприємницькою діяльністю, що отримує власник ресурсів, пропозиція яких є обмеженою.

Рентабельність – це фінансовий показник ефективності діяльності фірми, який розраховується як відсоткове відношення прибутку фірми до його витрат.

Ринкова рівновага – це стан ринкової системи, при якому попит дорівнює пропозиції.

Ринок – це механізм поєднання виробників і споживачів або сукупність економічних відносин, що складаються між продавцями і покупцями з приводу обміну (купівлі-продажу) товарів і послуг, організованого за законами товарного обігу (закон вартості, закон попиту, закон пропозиції).

Робоча сила – це здатність до праці, сукупність фізичних, розумових і творчих сил людини, які використовуються при створенні життєвих засобів. Робоча сила споживається в процесі праці.

Розмінна (білонна) монета – дрібна частина державних грошових знаків, яку випускають для зручності обслуговування роздрібного обігу.

Розпорядження – юридично забезпечена можливість суб'єкта вирішувати долю майна (продавати, дарувати, обмінювати, передавати в спадок, здавати в оренду, закладати, ліквідувати тощо) або делегувати таке право іншим суб'єктам.

Роялті – дохід власника інтелектуального капіталу, який йому виплачують інші суб'єкти господарювання за користування його інтелектуальною власністю у вигляді відсотка від отриманого ними прибутку (або обсягу продажу).

Соціальні виплати (трансфертні доходи) – платежі, які держава або громадські організації безоплатно здійснюють на користь громадян, що мають особливий соціальний статус і потребують матеріальної допомоги.

Специфікація права власності – це чітке визначення правочинностей різних суб'єктів, пов'язаних відносинами власності, щодо певного об'єкта.

Спільна неподільна власність – тип власності, який характеризується тим, що об'єкти власності спільні і нікому окремо не належать; відбувається спільне привласнення результатів праці та зрівняльний розподіл створених благ.

Спільно-часткова власність – тип власності, який означає спільне привласнення засобів виробництва та індивідуальне привласнення результатів виробництва.

Споживна вартість товару – властивість товару задовольняти певну потребу людини.

Споживчий кредит надається фізичним особам на придбання товарів тривалого використання (меблі, автомашини, побутова техніка).

Ставка податку – це розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.

Стагфляція – процес одночасного зростання безробіття та інфляції.

Страхові компанії – це спеціалізовані фінансові установи, які здійснюють акумуляцію грошових коштів шляхом продажу страхового захисту, який засвідчується страховим полісом.

Структурне безробіття – безробіття, що пов'язано із структурними змінами в економіці, які викликають зміни попиту на окремі професії і фахи.

Суб'єкти господарювання – це учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

Субсидія – державна допомога, що надається юридичним або фізичним особам та має форму відповідно фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів.

Сукупна пропозиція – це загальна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в національній економіці.

Сукупний попит – це сума всіх видатків на кінцеві товари і послуги, вироблені в економіці.

Суспільне виробництво – це сукупність окремих виробництв в їхньому взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності.

Товар кримінальної економіки – це специфічний продукт праці, призначений для задоволення асоціальних (протизаконних) потреб, який приносить його виробнику надвисокі і суспільно необліковані прибутки.

Товарне виробництво – це така форма організації виробництва, при якій економічні відносини між людьми проявляються через ринок, через купівлю-продаж продуктів їхньої праці.

Трансакційні витрати – це витрати на встановлення, захист та обмін прав власності.

Факторингові компанії – це фінансові організації, на користь яких з боку продавців здійснюється переуступка права отримання платежів від покупців за постачання товарів або надання послуг.

Фізичний знос – зменшення вартості основного капіталу або її втрата, що обумовлено матеріальним зношуванням засобів праці внаслідок їх використання або зберігання.

Фіктивний сектор – сектор тіньової економіки, який характеризується тим, що суб'єкти створюються з метою проведення незаконних фінансових операцій, реєструються на підставних осіб та зникають до моменту подання першого звіту.

Фінанси – це сукупність специфічних грошових відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою вирішення економічних, соціальних і політичних завдань.

Фінансова система – це сукупність фінансових відносин та інститутів, що регулюють ці відносини.

Фінансові компанії – кредитні організації, що спеціалізуються на наданні споживчих позик, кредитуванні дрібних та середніх підприємств, оформленні чеків та залученні строкових вкладів.

Фірма – це відокремлена господарська одиниця ринкової економіки, що здійснює підприємницьку діяльність.

Фрикційне безробіття – тимчасове безробіття, яке пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи.

Хабар – дохід у грошовій або натуральній формі, який отримує суб'єкт корупційної діяльності.

Циклічне безробіття – безробіття, яке зумовлено циклічним розвитком суспільного виробництва.

Ціна – це кількість грошей, що сплачується або отримується за одиницю товару або послуги.

Штучна (економічна) монополія – об'єднання підприємств, що створюються заради отримання монополістичних вигод.

Програма нормативної навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»

Тема № 1. Предмет економічної теорії. Економічні системи.

Економіка як об'єкт вивчення економічної теорії.

Економічна теорія в системі економічних наук. Предмет економічної теорії.

Сутність і типи економічних систем, критерії їх класифікації.

Місце відносин власності в економічній системі. Економічний зміст власності. Право власності. Характеристика типів та форм власності.

Тіньова економіка: сутність та структура.

Тема № 2. Загальні основи суспільного виробництва.

Суспільне виробництво та його фактори. Особисті і речові фактори.

Відтворення суспільного виробництва: фази та типи.

Результат суспільного виробництва: натурально-речовий склад.

Економічна та соціальна ефективність суспільного виробництва.

Форми суспільного виробництва. Сутність та властивості товару. Закон вартості та його роль у розвитку товарного виробництва.

Гроші та їх функції. Грошова система: сутність та структура. Види грошового обігу: готівковий та безготівковий. Закон обігу грошей. Види грошових реформ.

Тема № 3. Ринок та механізм його функціонування.

Сутність та функції ринку.

Елементи ринкового механізму: попит, пропозиція, рівноважна ціна, конкуренція.

Попит. Закон попиту. Фактори, що впливають на попит.

Пропозиція. Закон пропозиції. Фактори, що впливають на пропозицію.

Ринкова рівновага і рівноважна ціна.

Конкуренція: види і методи. Монополізація економіки.

Ринкова інфраструктура.

Тема №4. Підприємство як суб'єкт економічної діяльності.

Підприємство: сутність і функції. Капітал підприємства. Кругообіг капіталу. Основний і оборотний капітал. Знос. Амортизація.

Витрати виробництва та їх види. Економічні витрати. Прямі та непрямі витрати. Валові, постійні та змінні витрати підприємства.

Доход підприємства. Прибуток підприємства. Чистий економічний прибуток. Бухгалтерський прибуток. Рентабельність.

Сутність, функції і структура ціни. Фактори, що впливають на ціну товару. Класифікація цін.

Трансакційні витрати та вплив їх розміру на тінізацію економіки.

Тема №5. Національна економіка.

Ознаки національної економіки. Структура національної економіки. Основні макроекономічні показники. Валовий внутрішній продукт. Національний дохід.

Формування та розподіл національного доходу. Види доходів в ринковій економіці. Заробітна плата.

Економічне зростання: сутність і показники. Інтенсивний та екстенсивний тип зростання. Фактори економічного зростання.

Циклічність розвитку національної економіки. Фази циклу та їх зміст. Види економічних циклів.

Тема №6. Макроекономічна рівновага і нестабільність.

Макроекономічна рівновага як стан загальної збалансованості та пропорційності. Сукупний попит та сукупна пропозиція, їх рівновага.

Макроекономічна нестабільність: кризи, інфляція та безробіття. Інфляція, її види, причини і соціально-економічні наслідки. Безробіття, його основні форми. Повна зайнятість і природний рівень безробіття. Соціально-економічні наслідки безробіття.

Державна політика регулювання зайнятості та приборкання інфляції.

Тема №7. Фінансово-кредитна система економіки.

Фінанси: сутність і функції. Фінансова система. Джерела формування фінансових ресурсів.

Держбюджет – основна ланка фінансової системи. Структура бюджету. Поняття бюджетного дефіциту, шляхи його подолання. Бюджетний дефіцит і державний борг.

Сутність податків та зборів. Види податків: прямі та непрямі. Загальнодержавні та місцеві податки і збори.

Роль офшорних зон у механізмі ухилення від сплати податків та нелегальному вивезенні капіталу.

Суть кредиту в ринковій економіці. Функції кредиту. Принципи кредитування. Форми кредиту.

Банки і їх види. Банківська система України. Національний банк України, його функції. Роль і функції комерційного банку в ринковій економіці. Пасивні та активні операції комерційних банків. Парабанківська система.

Список рекомендованої літератури

1. Навчальні посібники

1. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю [Текст] : теоретико-методологічне узагальнення / В. І. Антипов ; Державна податкова адміністрація України, Академія правових наук України, НДІ фінансового права Національної академії держ. податкової служби України. - Вінниця : ДП ДКФ, 2006. - 1040 с. - Бібліогр.: с. 987-1035.
2. Архиреев С. И. Экономическая теория [Текст] : учеб.-метод. пособие для студ. техн. спец. / С. И. Архиреев ; Нац. техн. ун-т «Харьк. политехн. ин-т». - Х. : НТУ "ХПИ", 2011. - 65 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 64.
3. Баймуратов М. О. Офшорні зони у сучасному всесвіті: питання теорії та практики [Текст] : монографія / Баймуратов М. О., Зоріна О. І. - О. : Фенікс, 2010. - 173 с. - Бібліогр. в кінці розд.
4. Бочан І. О. Основи економічної теорії. Інституціональний підхід [Текст] : навч. посіб. / І. О. Бочан. - К. : Знання, 2012. - 211 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 211.
5. Вергун В. А. Іноземні інвестиції: офшорні зони та їх інституції в міжнародному бізнесі [Текст] : навч. посіб. / В. А. Вергун, О. І. Ступницький ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : Київський університет, 2012. - 415 с. - Бібліогр.: с. 412-415.
6. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка [Текст] : [кол. моногр.] / Васенко В. К. [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Васи́нка В. К. ; Харк. нац. ун-т внутр. справ (Сум. філ.). - Черкаси : [Маклаут], 2010. - 367 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 345-359.
7. Економічна теорія - політекономічний контекст [Текст] : навч. посіб. / П. М. Макаренко, Л. Ю. Мельник, А. П. Макаренко, Л. Л. Мельник.

- 2-ге вид., доопрац. і допов. - Полтава : РВВ ПДАА, 2010. - 211 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 210-211.

8. Економічна теорія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. В. Мельник [та ін.] ; Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. - [2-ге вид., допов. і переробл.]. - Чернівці : Прут, 2011. - 404 с. : рис., табл. - Бібліогр. в кінці розд.

9. Економічна теорія. Політекономія [Текст] : підручник / [В. Д. Базилевич та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України В. Д. Базилевича ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - 8-ме вид., перероб. і допов. - К. : Знання, 2012. - 702 с. : рис., табл. - (Класичний університетський підручник). - Бібліогр. в кінці глав.

10. Економічна теорія. Політекономія [Текст] : підручник / [В. М. Тарасевич та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Тарасевича. - К. : Знання, 2012. - 206 с. : табл. - (Вища освіта ХХІ століття). - Бібліогр. в кінці розд.

11. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії. Зелена книга державної політики [Текст] / Дрьомов С. В. [та ін.]. - К. : Пріоритети, 2010. - 86, [2] с. - Бібліогр.: с. 85-87.

12. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект [Текст] : монографія / кер. авт. кол. і наук. ред., д-р екон. наук М. В. Фомін ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. - Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. - 332 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 304-321.

13. Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання [Текст] : монографія / Н. М. Краус. - Полтава : Дивосвіт, 2014. - 144 с. : рис., табл.

14. Краус Н. М. Тіньовий та офіційний сектори економіки: антагоністичне співіснування і взаємодія [Текст] : монографія / Н. М. Краус ; Полтавський ун-т споживчої кооперації України. Кафедра економічної теорії. - Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. - 175 с. - Бібліогр.: с. 163-175.

15. Латов Ю. В., Ковалев С. Н. Теневая экономика: Учебное пособие для вузов / Под ред. д. п. н., д. ю. н., проф. В. Я. Кикотя; д. э. н., проф. Г. М. Казиахмедова. — М.: Норма, 2006. -336 с.
16. Марчук Л. П. Основи економічної теорії [Текст] : навч. посіб. / Л. П. Марчук ; Миколаїв. нац. аграр. ун-т. - Миколаїв : Іліон, 2013. - 175 с. : схеми. - Бібліогр.: с. 166-175.
17. Національна економіка [Текст] : навч. посіб.: / За заг. ред. Носової О. В. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 512 с.
18. Основи економічної теорії [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл., які навч. за освітньо-проф. прогр. бакалавр з галузі знань "Економіка та підприємництво" / [Шевченко Л. С. та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Х. : Право, 2010. - 448 с. : рис. - Бібліогр.: с. 431-432.
19. Основы экономической теории [Текст] : учеб. пособие / [Я. В. Сафронов и др.] ; Нац. аэрокосм. ун-т им. Н. Е. Жуковского «Харьк. авиац. ин-т». - Х. : ХАИ, 2012. - 204 с. : рис. - Бібліогр.: с. 204.
20. Отрошко О. В. Основи економічної теорії [Текст] : навч. посіб. / О. В. Отрошко. - К. : Знання, 2011. - 325 с. : рис., табл.
21. Офшорные компании [Текст] : путеводитель / [А. А.-А. Ницевич и др. ; под ред. И. И. Мовляка] ; Междунар. юрид. служба. - О. : Феникс, 2012. - 83 с.
22. Петруня Ю. Е. Основы экономической теории [Текст] : учеб. пособие / Ю. Е. Петруня, А. А. Задоя. - 5-е изд., перераб. и доп. - К. : Знання, 2011. - 360 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 359.
23. Пушкаренко П. І. Економічна теорія. Модульний курс [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П. І. Пушкаренко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Сум. філ. - Суми : Університетська книга, 2011. - 383 с. : рис., табл. - Бібліогр. в кінці розд.
24. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007-2009, 2011 [Текст] : [звіт за

результатами соціол. дослідж.] / Європ. дослід. асоц., Київ. міжнар. ін-т соціол. - К. : [б. в.], 2011. - 47 с.

25. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання [Текст] : аналіт. доп. / [Тищук Т. А. та ін. ; за заг. ред. Я. А. Жаліла] ; Нац. ін-т стратег. дослідж. - К. : НІСД, 2011. - 90 с. : рис., табл.

26. Удачина І. М. Офшорний сектор світової економіки [Текст] : корот. опис / [І. М. Удачина, В. А. Новицький, Н. М. Борейко] ; Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України, Наук.-дослід. центр з пробл. оподаткування. - Ірпінь : [Нац. ун-т ДПС України], 2011. - 149 с. - Бібліогр.: с. 46-47 .

27. Уразов А. У. Основи економічної теорії [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. У. Уразов, І. В. Саух, О. І. Вікарчук ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. - Вид. 2-е. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. - 320 с. : рис. - Бібліогр.: с. 318.

2. Нормативні акти

1. Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010 № 2456–VI [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436–IV [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121–III [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

4. Закон України «Про Державний бюджет України» на поточний рік.

5. Закон України «Про зайнятість населення» 05.07.2012 № 5067–VI [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

6. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249-15>

7. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.11.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/48911>

8. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236196-BP [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

9. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

10. Закон України «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 № 1282-XII [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>

11. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

12. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

13. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-BP [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>